

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME
ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1980–2008)

İBRAHİM ÖZMEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

YRD. DOÇ.DR. HALDUN SOYDAL

KONYA 2010

İbrahim
ÖZMEN

Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme
Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)

Yüksek Lisans
Tezi

2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İbrahim ÖZMEN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

İbrahim ÖZMEN tarafından hazırlanan Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008) başlıklı bu çalışma 15/04/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Başkan	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza
Ünvanı, Adı Soyadı	Üye	İmza

ÖNSÖZ

Türkiye Ekonomisi' nin içinde bulunduğumuz döneme kadarki seyri izlendiğinde; hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde kamu harcamalarının ne denli büyük bir öneme sahip olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde bulunan Türkiye Ekonomisi kalkınma ve büyümesini gerçekleştirebilmenin yollarını aramakta ve bu süreçte çeşitli uygulamaları ve iktisat politikalarını gerçekleştirmektedir. Türkiye Ekonomisi bir yandan krizlerle mücadele etmiş diğer taraftan da sürekli büyümenin yollarını arar olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu olan sermaye yetersizliğinden ötürü Kamunun ekonomideki rolü genellikle ağır bir şekilde hissedilmiştir. Bu nedenle uygulanan politikalarda kamu harcamaları büyük önem taşımaktadır. Hem Türkiye hem de Dünya ekonomilerinde devletlerin ekonomik hayata müdahalesi tartışılmakta ve bu noktada farklı çözüm yolları aranmaktadır. Dolayısıyla kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi sağlayabileceği konusunda çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Bahsedilen tüm sorunların çözümlerini, en azından geçerli bir şekilde araştırabilmek için bu çalışmayı gerçekleştirmeye karar verdim.

Bu amaçla yola çıktığım çalışmamda, ilk danışmanım olan Yrd. Doç. Dr. Murat ÇETİNKAYA' ya, ardından danışmanlık görevimi üstlenen Yrd. Doç. Dr. Haldun SOYDAL' a, bana her türlü konuda yardımını esirgemeyen, her sorunumla başa çıkmamda ve uygulama aşamasında desteklerini esirgemeyen Dr. Mehmet MUCUK' a ve yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN' a teşekkürü bir borç bilirim. Sıkıştığım noktalarda e-maillerime cevap verip bana yardımcı olan Prof. Dr. Aykut KİBRİTÇİOĞLU' na ve Doç. Dr. Ayşe KIZILIRMAK' a teşekkürlerimi sunarım.

Tezin hazırlanması aşamasında ve diğer tüm zamanlarda bana destek olan sevgili eşim Öğr. Gör. Güzin ÖZMEN' e şükran ve sevgilerimi sunarım.

Konya, 2010

İbrahim ÖZMEN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim ÖZMEN	Numarası 074226001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat Ana Bilim Dalı	
	Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Haldun SOYDAL	
Tezin Adı		Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980–2008)	

ÖZET

KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1980- 2008)

İbrahim Özmen

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Haldun SOYDAL

Mart 2010

Bu çalışmanın amacı, kamu harcamalarının Ekonomik Büyüme üzerindeki etkilerini incelemek ve analiz etmektir. Bu amaçla öncelikli olarak Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme teorik çerçevede ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kamu harcamalarının Ekonomik Büyüme üzerindeki etkileri, Wagner ve Keynes teorileri açısından irdelenmiş ve çalışmamız da bu konudaki diğer görüşlere yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlar, 1980–2008 dönemi için, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu işaret etmektedir. Bulgulara dayanarak yapılan Granger nedensellik testi sonuçlarında ise Ekonomik Büyümeden Kamu Harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Söz konusu sonuçlar, uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artıracığını öne süren Wagner Yasasını desteklemektedir.

Anahtar Sözcükler: Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, ADF Testi, Granger Nedensellik Testi

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim ÖZMEN	Numarası 074226001001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat Ana Bilim Dalı	
	Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Haldun SOYDAL	
Tezin İngilizce Adı		The Relation Between Public Expenditures And Economic Growth: The Turkish Case (1980–2008)	

SUMMARY

THE RELATION BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH: THE TURKISH CASE 1980–2008

İbrahim Özmen

Master Thesis, Department Of Economics

Advisor: Yrd. Doç. Dr. Haldun SOYDAL

March 2010

The purpose of this paper is to investigate and analyse impact of government expenditures on economic growth. In this contex, we display government expenditures and economic growth as theoretical perspective firstly. We investigate impact of government expenditures on economic growth interms of both Keynesian theory and Wagner theory and this paper is to contain the other views about this topic, too. The results show that, there is a long run relationship between government expenditure and economic growth for the period 1980-2008. Moreover, according to the findings of Granger causality test; there is directional causality between economic growth and government expenditure. The result of this study provide evidence to support the proposition in the literature that causality runs from economic growth to disaggregated public expenditures called as Wagner hypothesis.

Key Words: Government Expenditures, Economic Growth, ADF Test, Granger Causality Test

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Bilimsel Etik Sayfası	i
Tez Kabul Formu	ii
Önsöz / Teşekkür	iii
Özet	iv
Summary	v
İçindekiler.....	vi
Kısaltmalar ve Semboller Listesi	ix
Şekiller ve Grafikler Listesi	x
Tablolar Listesi	xi
Giriş	1

1. BÖLÜM- Kamu Harcamaları Kavramı ve Kamu Harcama Çeşitleri, Sınıflandırılması, Kamu Harcamalarının Tarihsel Seyri.....5

1.1. Kamu Harcamaları Kavramı.....	5
1.1.1. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları.....	8
1.1.2. Dar Anlamda Kamu Harcamaları.....	10
1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması.....	12
1.2.1. Ekonomik Ayrıma Göre Sınıflandırma.....	13
1.2.1.1. Reel Harcamalar.....	14
1.2.1.1.1. Cari Harcamaları.....	15
1.2.1.1.2. Yatırım Harcamaları.....	15
1.2.1.2. Transfer Harcamaları.....	16
1.2.1.2.1. Dolaylı-Dolaysız Transfer Harcamaları.....	18
1.2.1.2.2. Gelir- Sermaye Transfer Harcamaları.....	18
1.2.1.2.3. Verimli- Verimsiz Transfer Harcamaları.....	18
1.2.2. İdari Ayrıma Göre Kamu Harcamaları.....	19
1.2.3. Fonksiyonel Ayrıma Göre Kamu Harcamaları.....	20
1.2.3.1. Genel Hizmetler.....	23
1.2.3.2. Savunma Harcamaları.....	23
1.2.3.3. Adalet ve Yargı harcamaları.....	25
1.2.3.4. Eğitim Harcamaları.....	25
1.2.3.5. Sağlık Harcamaları.....	27
1.2.3.6. Ekonomik Yönlü Hizmet (Altyapı) Harcamaları.....	29
1.3. Kamu Harcamalarındaki Artış Kuramları.....	31
1.3.1. Klasik Kamu Harcamaları Yaklaşımı.....	33
1.3.2. Keynesyen Kamu Harcamaları Yaklaşımı.....	36
1.3.3. Neo-Klasik Kamu Harcamaları Yaklaşımı.....	37
1.3.4. Neo-Klasik Yaklaşımın Yetersizliği ve Kamu Harcama Artışı.....	39
1.3.4.1. Wagner Yasası: Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı	40
1.3.4.1.1. Wagner Yasasının Modelleştirilmesi.....	44

1.3.4.2. Peacock-Wiseman: Harcamaların Sıçramalı Artış Tezi.....	45
1.3.4.2.1. Peacock-Wiseman'ın Wagner'e Yönelttiği Eleştiriler.....	47
1.4. Neoklasik- Keynesci Sentez Yaklaşımı.....	48
1.4.1. Baumol Hipotezi.....	49
1.5. Yeni Liberal Yaklaşım.....	51
1.5.1. Kamusal Tercihler Yaklaşımı.....	51
1.5.2. Buchanan- Wagner Hipotezi.....	55
1.6. Diğer Yaklaşımlar.....	57
1.7. Kamu Harcamalarını Etkileyen Faktörler.....	58
1.7.1. Kamu Harcamaları Gerçek Artış Nedenleri.....	58
1.7.1.1. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artış.....	59
1.7.1.2. Siyasi Nedenler.....	59
1.7.1.3. Sosyal Nedenler.....	59
1.7.1.4. Teknolojik Nedenler.....	60
1.7.2. Kamu Harcamaları Görünüşte Artış Nedenleri.....	60
1.7.2.1. Bütçe Usullerinin Değişimi.....	61
1.7.2.2 Ülke Yüz Ölçümü ve Nüfusun Artması.....	61
1.7.2.3. Paramı Değerinin Düşmesi.....	61
1.7.2.4. Ayni Ekonomiden Para Ekonomisine Geçiş.....	62
1.8. Türkiye'de 1980-2008 Kamu Harcamalarının Seyri.....	62
1.8.1. Kamu Harcamalarının Makro Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri.....	65
1.8.1.1. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri.....	65
1.8.1.2. Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri.....	68
1.8.1.3. Kamu Harcamalarının Üretim Düzeyi Üzerindeki Etkileri.....	71
1.8.1.4. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri.....	74
2. BÖLÜM- Ekonomik Büyüme Kavramı, Büyüme Teorileri ve Tarihsel Yaklaşımı.....	78
2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Tanımı.....	78
2.1.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	80
2.2. Ekonomik Büyüme Teorileri ve Tarihsel Yaklaşımı.....	81
2.2.1. Merkantalizm	82
2.2.2. Fیزیokrasi	83
2.2.3. Klasik Büyüme Teorisi.....	84
2.2.3.1. Marksist Büyüme Teorisi	86
2.2.3.2. Schumpeter' in Büyüme Teorisi.....	86
2.2.4. Post- Keynesyen Büyüme Modeli: Harrod- Domar Modeli.....	87
2.2.4.1. Harrod Modeli.....	88
2.2.4.2. Domar Modeli.....	91
2.2.5. Neo-Keynesyen Büyüme Kuramı ve Okun Kanunu.....	93
2.2.6. Solow'un Neoklasik Büyüme Kuramı	94

2.2.6.1. Modelin Varsayımları	96
2.2.6.2. Temel Solow Modeli.....	96
2.2.7. İçsel Büyüme Modelleri.....	99
2.2.7.1. Modelin Temel Varsayımları.....	101
2.2.7.1.1. İçsel Büyüme Modelinin Belirleyicileri.....	102
2.2.7.2. Temel AK Modeli: Rebello Modeli.....	105
2.2.7.3. Romer'in AR-GE Modeli	108
2.2.7.4. Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli	111
2.2.7.5. Barro'nun Kamu Politikası Modeli	113
2.3. Türkiye Ekonomisinin Ekonomik Büyüme Verileri Ve Değerlendirilmesi.....	116
 3. BÖLÜM- 1980–2008 Dönemlerinde Türkiye’ de Toplam Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki	
İlişkiye Dair Ampirik Bir Uygulama.....	119
3.1. Literatür.....	120
3.2. Model Ve Teorik Temelleri.....	133
3.2.1. ADF Birim Kök Testi.....	133
3.2.2. Ko- Entegrasyon(Eş Bütünleşme) Testi	134
3.2.3. Granger Nedensellik Testi.....	135
3.2.4. Etki-Tepki Fonksiyonları.....	138
3.3. Araştırma Bulguları.....	140
3.3.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	141
3.3.2. Ko- Entegrasyon (Eş Bütünleşme) Testi Sonuçları.....	143
3.3.3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	144
3.3.4. Etki- Tepki Fonksiyon Sonuçları.....	144
Sonuç.....	147
Kaynakça.....	150
Ekler.....	162
Özgeçmiş.....	166

KISALTMALAR VE SEMBOLER LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
A.B.D	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BY	: GSMH Büyüme Hızı
BSB	: Bağımsız Sosyal Bilimciler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ILO	: International Labour Organization
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
KH	: Kamu Harcamaları
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
VEC	: Vector Error Correction

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şekil 1: Ekonomik Gelişme- Kişi Başına Reel Kamu Harcamaları.....	42
Şekil 2: Çıktı – Harcama İlişkisi.....	72
Şekil 3: Emek Başına Üretim Fonksiyonu.....	98
Şekil 4: AK Modeli için Solow Diyagramı	106
Şekil 5 : Solow Diyagramı.....	106
Şekil 6: Basit AK modeli.....	107
Grafik 1: Kapasite Kullanım Oranları- Devlet İmalat Sanayi Verileri.....	73

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1- Türkiye’de Genel Bütçeye Tabi Kuruluşlar	20
Tablo 2: 1980–2008 Toplam Kamu Harcamaları.....	63
Tablo 3: 1980–2008 Kamu Harcamaları/GSMH oranı.....	64
Tablo 4: İşsizlik Oranları 1980–2008.....	67
Tablo 5: 2004–2005 Gelir Dağılımı.....	75
Tablo 6: İçsel Büyüme ve Belirleyicileri.....	103
Tablo 7: İçsel Büyüme Modelleri ve Varsayımları.....	104
Tablo 8: Teknolojik Dışsallık Kaynaklarına Göre Büyüme Modelleri.....	105
Tablo 9: 1980-2008 Ekonomik Büyüme Oranları.....	117
Tablo 10: Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Literatür-I.....	121
Tablo 11: Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Literatür-II.....	126
Tablo 12: Granger Sınamasının Olasılık Tablosu.....	138
Tablo 13: ADF Birim Kök Test Sonuçları (BY)	140
Tablo 14: ADF Birim Kök Test Sonuçları (KH).....	142
Tablo 15: Ko-Entegrasyon Testi Sonuçları.....	143
Tablo 16: Granger Nedensellik Test Sonuçları	144
Tablo 17: Etki-tepsi Fonksiyon Sonuçları.....	145

GİRİŞ

Kamu harcamalarının ekonomik etkileri iktisat literatüründe uzun zaman, tartışma alanı yaratmış ve gündemi meşgul etmiştir. Durumun asıl belirleyici unsuru; devletin ekonomide üstlendiği rol olduğu için aynı zamanda sistemlerin de tartışılmasına zemin oluşturmuştur. Kamu harcamaları sadece bu yönleri ile değil, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, gelirin yeniden dağıtılması için belirlenen yollar olan; vergi sistemi, devletçe sağlanmış bedelsiz veya desteklenmiş mal ve hizmetler ile transfer harcamalarından dolayı da bir hayli önem arz etmektedir.

Günümüzde, değişen devlet kavramı ve devletin üstlendiği roldeki değişim, insan yaşamı ve toplumun gelişimi için yapılan giderlerin de değişmesine, harcamaların farklı olmasına neden oluşturmaktadır. Bu değişim kamu harcamalarının hem miktar hem de oran olarak artmasına, diğer taraftan da yeni ihtiyaçların ve giderlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Devletler var oldukça bu döngünün sürekli devam edeceği toplumların devletlerinden olan beklentilerin sürekli artacağı veya ihtiyaçların değişeceği kesin bir gerçeklik içermektedir

Toplumları yönetmek ve tehditleri bertaraf etmek için örgütlenmiş devletler, tarihsel gelişimi sırasında belirli dönemlerde sağladıkları temel hizmetler açısından çeşitli dönüşümlere uğramışlardır. İktisat yazını açısından bunun en iyi örneği 1929 ekonomik bunalımında ve sonrasında ortaya çıkan ekonomik koşullarda rahatlıkla görülebilmektedir. Ancak iktisat tarihi incelendiğinde sorunun sadece ekonomik anlamda olmadığı aynı zamanda ideolojilerinde güçlü bir şekilde bu tartışmaya yön verdiği göze çarpmaktadır.

Devletin ekonomideki rolü, kimi dönemlerde tartışılmış kimi dönemlerde tamamen reddedilmiş kimi dönemlerde ise koşulsuz kabul edilmiştir. Bilindiği gibi Klasik Ekol ekonominin görünmez bir el tarafından dengeye getirileceği ve bu dengenin gerçekleşmesi durumunda tüm sosyal gereksinimlerin karşılanacağı olgusuna dayanmaktadır. Ancak bu sistem 1929 Ekonomik Bunalımı ile tamamen ters yüz olmuştur.

Yine Klasik Ekol üyelerinden olan K. Marks ise duruma tamamen farklı bir açıdan bakmış, öngörülen bu sistemin yok olacağı ve tarihsel materyalizmin kendini

gerçekleştireceğini, önce işçi sınıfına ait olan bir devlet yapısı ve ardından sınıfsız bir toplum olan Kominizim aşaması ile toplumsal dönüşümün son bulacağını dile getirmiştir.

Devletin ekonomiye müdahalesi konusunda temel olarak iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1929 Ekonomik Bunalımına kadar geçerli olan ve başlangıcı A. Smith ile gerçekleşen Klasik Ekol, ikincisi ise 1929 bunalımından sonra ortaya çıkan korumacı ve müdahaleci devlet rolünü öngören Keynesci ekoldür; ki bu süreçte 1970 stagflasyon dönemine kadar etkin olmuştur.

İkinci Dünya savaşının ardından iktisatçılar, tekrar devletin rolünü ön plana çıkarmış, devletin uygulayacağı aktif politikalar ile sisteme müdahale ederek gerekli uygulamaları yapmasını öngörmüşlerdir. Özellikle Keynes (1936) devlete, maliye ve para politikaları araçlarını kullanarak ekonomiyi tam istihdama taşıma görevini yüklemiştir. Keynes'e göre kamu harcamaları arttığı zaman, ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmakta ve kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi gerçekleşmektedir. Devletlerin ve iktisatçıların bu teoriyi kabullenmeleri iktisat yazınında daha sonraki dönemlerde piyasa başarısızlığı olarak da dile getirilmiştir. Ne var ki durum 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi ile tamamen değişmiş ve sorgulanır hale gelmiştir. Enflasyon ve işsizlik oranlarının artması ülke ekonomilerini zayıflatmış ve Keynesyen yaklaşımın sarsılmasına neden olmuştur. Devletin müdahalesi ile gelen kamu sektörünün karlılık amacı gütmemesi, sektör zararlarının belirli kişi ve kişilere yüklenememesi, yöneticilerin sorumluluğunun az olması gibi nedenler kamu harcamalarının zamanla artmasına neden olmuştur. Bununla beraber gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamunun başarısız olduğu kanısı hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kamu harcamalarının artış nedeniyle devletin ekonomideki payının artması, özellikle gelişmiş ülkelerde dikkati çekmektedir. Bu durum kamu harcamalarının gelir düzeyi ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Kamu harcamalarının artışını açıklayan ve bu konuda ilk ampirik çalışmayı yapan Wagner'in görüşleri son derece önem taşımaktadır. Wagner Kanuna göre; gelir düzeyinin artışına paralel olarak bireylerin, sosyal gelişme arzusu ile sosyal refahı artıran eğitim, sağlık ve çeşitli hizmetlerin artışına yönelik taleplerin artması kamu harcamalarının artmasını da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin sebep olduğu zorunlu bir kamu harcamaları artışı söz konusu olmaktadır.

Devletin ekonomideki rolü, geliştirilen büyüme teorileri çerçevesinde inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bazı dönemlerde devlet aktif rol üstlenirken, kimi dönemlerde pasif kalarak ekonomiye hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Ancak bu müdahalesizlik sadece normal dönemde devam etmiş herhangi bir ekonomik kriz durumunda devletler yine kurtarıcı rollerini üstlenmeye devam etmişlerdir.

Tarihsel seyir iyi incelendiğinde toplumların herhangi bir nedenle yaşadıkları hayal kırıklıkları, şoklar, çöküşler, ekonomik krizler gibi insan algısını ve çevresini etkileyen değişimler aynı zamanda devlet sitemlerini de etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bunun temel nedeni ise insanların geleceğe yönelik beklentileridir. Ancak çeşitli olumsuzluklardan dolayı, algısı değişen insan beraberinde çevresindeki değişkenleri de değiştirmek ve yeni bir düzene oturtmak istemektedir. Bunun temel nedeni, insanların yaşadıkları çevreyi düzenleme, denetleme ve yönetme arzularından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla devletlerin de yönetme ve yön verme istekleri sürekli olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme arasındaki etkileşimin yönünü ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda önce Kamu harcamalarının teorik çerçevesi oluşturulmuş daha sonra ekonomik büyüme kavramının yazındaki yeri ortaya konulmuş ve son olarak da bu iki değişken arasındaki ilişki, uygulanan modeller sayesinde analiz edilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde kamu harcamalarının tanımı, sınıflandırılması, kamu harcamaları hakkındaki klasik ve modern görüşlere yer verilmiş, kamu harcamalarının artış nedenleri sıralanmış, kamu harcamalarının enflasyon, gelir dağılımı, üretim ve istihdam açısından makro etkileri istatistikî veriler yardımı ile incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise iktisadi büyüme kavramı, iktisadi büyümeye etki eden faktörler, büyümenin belirleyicileri, içsel büyüme modelleri, klasik büyüme modelleri ve bu modellerin zaman içindeki gelişimi ve değişimi açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiye dair literatür araştırılmış, çalışmada kullanılacak modeller tanıtılmış, ardından modellerin Türkiye

Ekonomisi için 1980–2008 dönemlerini kapsayan veriler üzerine uygulanması ve bu uygulamalara ait sonuçlara yer verilmiştir.

Bölüm I

Kamu Harcamaları Kavramı ve Kamu Harcama Çeşitleri, Sınıflandırılması, Kamu Harcamalarının Tarihsel Seyri

1.1. Kamu Harcamaları Kavramı

İnsanlar en azından bir toplum düzeni kurabilmek, adaleti, iç ve dış güvenliği sağlayabilmek amacıyla “devlet” denen bir kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Bu kurum, tarih boyunca, iç ve dışa karşı ülke ve toplum çıkarlarının korunması, adalet, hukuk sistemlerinin varlığının sürdürülmesi gibi, önemli görevleri üstlenmiştir. Devlet kurumu bu görevleri yerine getirirken, bir takım *harcamalarda* bulunması da zorunlu olmuştur.

Bir ülkede kamu harcamaları, devlet kelimesine yüklenen anlam neticesinde şekillenmektedir. Düşünürler ve çeşitli düşünce akımlarına göre; bir sınıfın diğer sınıfları egemenliği altında bulundurduğu bir örgütlenme şekli olan devlet, ayrıca sınıf kavramının üstünde ve ötesinde bütün toplumu kapsayan ve birleştiren bir kuruluş olarak görülmektedir (Kapani, 2000;34).

Birçok ülkede devlet deyince genellikle üniter devlet sistemlerinde merkezi devlet, federal devlet sistemlerinde ise federal devlet anlaşılmaktadır. İnsanların bir arada yaşama istekleri doğrultusunda gereksinim duyulan ihtiyaçların giderilmesi ve devletin üstlendiği görevler kamu harcamalarının yapılmasını beraberinde getirmektedir. İnsanlığın ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin gelişimine paralel olarak karşılanması gereken söz konusu ihtiyaçların yapısı ve kapsamı da değişim göstermektedir (Akdoğan, 2003;60).

Öncelikle kamusal ihtiyaçların giderilmesinde devletin temin etmesi gereken çeşitli mal ve hizmetler söz konusudur. Örneğin, adalet hizmetlerini gerçekleştirebilmek için yargıç, savcı, bilirkişi, mübaşir, yazıcı gibi kişiler gereklidir ve devlet bu hizmetleri satın alacaktır. Diğer taraftan bu tür hizmetlerin gereği olan binalar, tesisat, malzeme ve benzeri tür ihtiyaçlara gerek duyulacaktır (Uluatam, 1997;211) .

Kamunun bu tür ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan ödemelerine kamu harcamaları denmektedir. Farklı bir söylem olarak da; kamu kesiminde mal ve hizmet üreten tüm birimlerin yaptıkları harcamalar kamu harcamaları olarak tanımlanır.

Diğer bir deyimle, devletin gerçekleştirdiği faaliyetler kamu harcamalarının kaynağını oluşturur. Yine benzer bir tanımlama olarak: “kamu harcamaları en kısa deyim ile devletin mal ve hizmet alımları için yaptığı harcamalardır” (Pekin, 1988;188) şeklinde birkaç tanımlama yapmak mümkündür. İşte bu harcamalar üzerine birçok farklı yaklaşım ve tanımlamalar geliştirilmiştir. Kamu harcamalarına ilişkin bu farklı yaklaşım ve tanımlamalar, bunların hangi amaçla incelendiğine göre değişir.

İncelemenin amacı, devletin vergi ve borçlanma yoluyla ne kadar gelir temin etmesi gerektiğini bulmayanı yöneliktir, yoksa devletin fonksiyonlarını ifa etmesinin neye mal olduğu mu bilinmek istenmektedir? Yahut genel harcamalar içerisinde devletin payını hesaplamayanı yöneliktir. Bütün bu amaçlara göre değişik tanımlamalar yapılabilmektedir (Aşgın, 2000;74). Ancak daha genel bir çerçevede değerlendirmek gerekirse ilgili ülkede devlet kavramının içinin ne şekilde doldurulduğu ile yakından ilgilidir.

Kamu harcamaları şayet, sadece kamusal gücün kullanılması yoluyla yapılan harcamalarsa, bir kısım kamu görevlerini yerine getirmek kamu kuruluşlarının, üyeleri üzerinde kamu hukukundan doğan yetkilere sahip mesleki örgütlerin harcamalarının da kamu harcaması sayılması gerekir. Mesleki örgütler Türkiye’de kamu tüzel kişiliğine sahip olmakla birlikte İngiltere ve Kanada gibi ülkelerde özel hukuka tabidir. Buna göre, özel hukuka tabi mesleki örgütlerin bulunduğu ülkelerde, bu kuruluşların harcamalarının kamu harcaması kabul edilmesinin gerçekçi bir yaklaşım olduğu tartışılır (Nadaroğlu,1998;133-134).

Kamu harcamalarının en çok kabul gören bir başka tanımı da şöyledir. “ kamu harcamaları kamu hizmetlerinin sağlanması amacı ile yapılan harcamalardır” (Uluatam, 1991;147). Kamusal ihtiyaçların giderilmesi kamu sektörünün varlığının temel sebebidir. Bu ihtiyaçların giderilmesi için belli hizmetlerin sunulması gerekir ki, bu hizmetler devletin harcamalarda bulunmasını zorunlu kılmaktadır (Bulutoğlu, 2004;29).

Birinci bölümün başlangıcında dile getirildiği gibi kamu harcama kavramının kilit noktalarından biri ve belki en önemlisi “devlet” kavramına yüklenilen anlamdır. Bu bağlamda

oluşturulan “devlet kavramı” ve bu devletin fonksiyonları da kamu harcamaları olgusunu ortaya koyarken en fazla yararlanılacak kaynaklar arasındadır. Zamanla, devlete yüklenen fonksiyonlar, bu kuruluşların görevleri ve bu görevleri yerine getirmek zorunda oldukları harcamalar da çok çeşitlenmiş ve artmıştır. Esas itibarı ile 1929 Dünya Ekonomik Krizi’yle başlayan süreçte, kamu harcamaları kavramına asıl önem verilmeye başlanmıştır. Kamu harcamalarına gereken önemin verilmesi son 50–60 yıla dayanır. Oysa klasikler sadece, kamu harcamalarının devlet için ne kadar önemli olduğunu vurgulamakla yetinmişlerdir. Nitekim klasik maliye kitapları içerisinde, kamu harcamaları konusu ya yoktur ya da çok az yer tutmaktadır. Ancak geçmiş birkaç dönemde yaşanan derin ekonomik bunalımlar ve günümüzde yaşadığımız derin kriz bu olguyu bir kere daha su üstüne çıkarmıştır.

Devletler kendilerine çizdikleri temel ekonomik ideolojilerin sınırlarına göre kamu ve özel ayrımı yapmakta olup geçmiş yılların klasik ekolünü geçtiğimiz son 40 yılda daha etkin olarak görmekteyiz. Bu bağlamda baktığımızda günümüzde de kamu harcamaları konusunda herkesin hemfikir olduğu bir tanımlama bulmak oldukça güçtür.

İçinde bulunduğumuz dönemde, kamusal hizmetlerin sağlanma unsuru, devleti harcama yapmaya zorlayan tek unsur olmaktan çıkmıştır. Klasik tanımın eksikliği de buradadır. Kalkınma hızını artırmak, gelir dağılımını iyileştirmek, kaynak dağılımını düzenlemek gibi devletin yüklendiği yeni görevler, bugün devleti yeni harcamalarda bulunmaya zorlamaktadır.

Burada sayılan değişimlerin yanında yaşanan son ekonomik krizle beraber devletin alanı ve görevi yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Kamu harcamalarının klasik tanımı bu bağlamda dünyada büyük öneme sahip IMF gibi kuruluşlardan da farklı yaklaşımları ileri sürme derecesine varmıştır. IMF baş ekonomisti Oliver Blanford’ın 2008 Eylül ayında “Finance & Development” adlı dergide yayınlanan “Craks in The Sytem, Repairing The Damaged Global” başlıklı yazısında, son dönem ekonomik krizi ve bu krizin maliye politikaları açısından ne gibi değişimler yaratabileceğine yönelik önemli ipuçları verilmektedir. Nitekim bu tip bir söylemin IMF gibi bir kuruluştan gelmesi, ayrıca büyük bir önem taşımaktadır. Saydığımız temel işlevleri yüklenen klasik iktisat temeline dayanan devlet modelleri yeniden sorgulanır olmuştur.

Sonuç olarak, kamu harcamaları kavramı konusunda klasik tanımlar yetersiz kalıyorsa, bu kavram nasıl tanımlanabilir veya nasıl tanımlanmalıdır? Sorusu, hangi kurumların

harcamaları kamu harcaması sayılabilir? Sorusu, devlet dışında tüzel kişilikler taşıyan kurumlar aracılığıyla yürütülen sosyal güvenlik hizmetleri için yapılan harcamalar, kamu harcaması sayılır mı? Sorusu, kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) harcamaları nasıl ele alınacaktır sorusu yanıt beklemektedir. Bu durumda kamu harcamalarının sınırının nerede çizileceği ve hangi kuruluşlarca yapılanların kamu harcaması sayılacağı sorunun çözüme kavuşturulması noktasında önemli gözükmemektedir.

Söz konusu harcamaların yapılması esas itibariyle kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmektedir. Kaldı ki, Türkiye’de Sanayi ve Ticaret odaları gibi mesleki kuruluşların harcamalarının, kamu harcaması sayılması eğilimi vardır.

Kamu harcaması kavramı, aşağıdaki bölümde dar ve geniş anlamda olmak üzere iki temel yaklaşımla aktarılmaya çalışılmıştır.

Geniş anlamda kamu harcamalarını açıklayan görüş “sosyo-ekonomik tanım”, dar anlamda kamu harcamalarını açıklayan görüş ise “hukuki tanım” olarak adlandırılmaktadır. Dar anlamdaki tanım klasik akımdan esinlenmekle birlikte devletin kamu tüzel kişisi oluşunu dikkate alarak hukuki kişiliğini göz önünde tutmasına karşılık, modern anlayıştan esinlenmiş olan sosyo-ekonomik tanım devletin ayrıca sosyal hayat ile ekonomik faaliyetlerdeki rolünü ve devleti karakterize eden kamu gücünü göz önünde bulundurmaktadır (Nadaroğlu, 1974;139).

1.1.1. Geniş Anlamda Kamu Harcamaları

Kamu harcamalarının içerik ve sınırlarının belirlenmesinde en az iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımın kamu sektörünün sınırlarının belirlenmesi ile yakından ilişkisi vardır. Kamu sektörü biri geniş diğeri dar anlamda olmak üzere iki şekilde anlaşılabilir. Geniş anlamda kamu sektörü, merkezi ve yerel yönetim kuruluşlarını ve kamu girişimlerini kapsar. Buradan hareketle geniş anlamda kamu harcamaları; merkezi idare harcamalarını, devletin ve yerel kuruluşlarının iktisadi girişimleri ve sosyal güvenlik hizmetleri dolayısıyla yüklendiği harcamaları kapsamaktadır. Bu harcamalar her ülkede değişen yapıya sahiptir (Akdoğan, 2003;52-53).

Yine farklı bir yazara göre; geniş anlamda kamu harcamaları, devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin doğrudan para ve mal olarak yaptığı harcamalar yanında kamu hizmetlerinin görülmesi için diğer kuruluşların yaptıkları harcamaları da kapsamaktadır (Eker, 1995;55). Bu anlamda kamu harcamaları, kamu makamlarının ekonomik ve sosyal hayata müdahalede bulunarak toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere, belirli kurallara uyarak yaptıkları parasal harcamalardır. Bu harcamaların belirli kurallara bağlanmasındaki amaç devlete iş yapan kişi ve kuruluşlar arasında etkin bir rekabet ortamı yaratmak ve kamu hizmetlerinin görülmesinde düşük fiyatı sağlamaktır.

Bu yaklaşımla kamu harcamaları genel bütçeye dâhil merkezi yönetim ve bağlı dairelerin, yerel yönetimlerin ve katma bütçeli dairelerin harcamaları olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra, devlet kalkınma ve büyüme hızını artırmak, gelir dağılımını düzeltmek gibi amaçları gerçekleştirmek için bazen doğrudan mal ve hizmet alımına yönelirken bazen de özel kesime karşılıksız ödemeler yapmaktadır (Uluatam,1997;212). Geniş kapsamlı yaklaşımda, devletin siyasal yaşama müdahalesi yanında ticari ve sanayide gösterdiği faaliyetler de dikkate alınmalıdır noktasından hareket edilir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi bu çerçevede kamu harcamaları, yalnız devlet ve diğer kamu kuruluşlarının bütçe ödemeleri değildir; iktisadi devlet teşekküllerinin harcamaları, sosyal sigorta ödemeleri, vergi bağışıklık ve ayrıcalıkları ve özel kişilerin kamu kuruluşlarına yardımlarını da içermektedir. Bu konuda Aksoy şu şekilde bir tanımlama yapmıştır. Geniş anlamda kamu harcamaları, sadece merkezi devlet ve katma bütçeli kuruluşların konsolide bütçe harcamalarını değil, yerel yönetimler ve iktisadi devlet teşekkülleri harcamalarını, sosyal sigorta harcamalarını, topluma yararlı hizmetlerde bulunan otobüs, tramvay, elektrik ve su işletmeleri gibi kurumların ödemelerini, vergi muafiyet ve istisnalarıyla özel kişilerin yaptıkları bağış ve yardımları da içeren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksoy, 1991;504).

Bu açıdan yaklaşıldığında kamu harcamaları, kamu finansmanı çerçevesinde incelenmelidir. Bu bağlamda kamusal fonların kullanımı ve dolaşımının incelemesi, kamu harcamalarının ekonomik ve toplumsal yaşamdaki yeri ve önemini belirleyebilir.

Devlet konusunda bu yeni anlayıştan hareket eden bazı yazarlar kamu harcamalarını şu şekilde tanımlamaktadırlar: “Kamu harcamaları başta devlet olmak üzere kamu tüzel

kişilerinin ve devredilen yetkilere sahip kuruluşların emretme yetkilerinin uygulanması sonucu yaptıkları harcamalardır. Buna karşılık, kamu tüzel kişilerinin, gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerininkine benzer koşullar altında yapacakları harcamalar özel gider sayılır” (Nadaroğlu, 1983;138). Yine bu konuda, kamu gücüne dayalı ve tek taraflı hukuki işlemlerle yürütülen faaliyetler için yapılan harcamalar, kamu harcaması olarak görülürken çift taraflı hukuki işlemlerle ve özel hukuk kurallarına göre yürütülen faaliyetler için yapılan harcamalar ise özel harcama olarak kabul edilmektedir (Hekerman, 1988;223).

Sonuçta geniş anlamda kamu harcamalarına, iktisadi anlamda kamu harcamaları da denmektedir (Kalenderoğlu, 2005;31).

1.1.2. Dar Anlamda Kamu Harcamaları

Dar anlamda kamu sektörü ise sadece merkezi yönetim kuruluşlarını içerir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde yukarıda da değindiğimiz gibi kamu harcamaları da dar ve geniş anlamda ele alınabilir. Dar anlamda kamu harcamaları; merkezi idare tarafından gerçekleştirilen hizmetler dolayısıyla yapılan harcamaları ifade etmektedir. Daha farklı bir söylem ile dar anlamda kamu harcamaları, merkezi devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere belli usullere uyarak doğrudan doğruya yaptıkları parasal harcamaları içine alır.

Bu durumda dar anlamda kamu harcamaları, genel bütçe ile katma bütçelerden yapılan harcamalar toplamını yani konsolide bütçe harcamalarını ifade eder. Genel ve katma bütçeli kuruluşlar dışı kuruluşların harcamaları, dar anlamda kamu harcamaları kapsamı dışında kalır. Ama buna rağmen geniş anlamda kamu harcamaları ile birbirinden çok farklı kavramlar değildir. Çünkü yerel yönetimlerin gelirleri harcamalarını karşılayamayınca, genel bütçeden bu kuruluşlara aktarmalar yapılır. Aynı durum finansman ihtiyacını karşılayamayan KİT’ler içinde geçerlidir (Gürsoy, 1980;67).

Diğer yandan KİT’lerin harcamalarında, vergi istisna ve muafiyetlerinde ve sosyal güvenlik ödemelerinde ortaya çıkan çeşitli kavram ve uygulama güçlükleri, geniş anlamda kamu harcaması kavramını zor hesaplanır ve kullanışsız bir kavram haline getirmektedir (Uluatam, 1991;149).

Genel bütçe, merkezi idarenin TBMM, Cumhurbaşkanlığı ve bakanlıkların bütçelerini kapsamaktadır. Katma bütçe ise her biri bir bakanlığa bağlı olmakla beraber ayrı tüzel kişiliğe kavuşturulmuş kamu kuruluşları bütçelerini ifade etmektedir. Genel olarak bakıldığında dar anlamda kamu harcamaları, merkezi hükümet bütçesi ile yapılan harcamalarla mahalli idareler tarafından yapılan harcamaları ifade eder.

Dar kapsamlı kamu harcamaları yaklaşımı genel kabul gören yaklaşım olmuştur. Geniş kapsamlı kamu harcamaları yaklaşımının kullanılmaması bazı nedenlerden ortaya çıkmıştır. Bu nedenler; kamu harcaması boyutlarının belirlenmesindeki güçlükler, fon akımlarının sağlıklı olarak belirlenememesi, özel kesim finansmanında kamu payının net bir biçimde ortaya konmamasıdır (Sönmez,1987;6). Bu bağlamda ortaya konan görüşleri özetlersek;

- Kamu kesimi bütçelerinde yer alan harcamalar söz konusudur. Bu anlamda bütçede yer alan ve kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin maliyeti kamu harcaması kabul edilir.
- Kamu kesiminin aldığı kararlar sonucunda özel kesimin gerçekleştirdiği harcamalar kamusal nitelikte değildir.

Yukarıda ki yaklaşıma göre harcamaların ancak kamu bütçesinde yer alanları kamusal kabul edilmektedir. Bu da kamu harcamalarının dar kapsamlı olarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Bu durumda bütçenin kapsamı belirleyici olmaktadır. Bütçe belirleyici olduğuna göre dar kapsamlı kamu harcamaları tanımına ulaşılmaktadır. Kamu harcamasının içeriği ve kapsamının belirlenmesinde öncelikle kaynak dağıtımı ve üretim gerçekleşme biçimleri önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, mal ve hizmetler (Sönmez, 1987;6);

- Kamu tarafından üretilmekte ve bedelsiz olarak dağıtılmakta,
- Özel firmalar tarafından üretilmekte ve piyasada bedel karşılığında satışa sunulmakta,
- Kamu tarafından üretilmekte ve piyasada bedel karşılığında satışa sunulmakta,
- Özel firmalar tarafından üretilip piyasada satılmaktadır.

Bu üretim ve dağıtım biçimlerinden ilk üçü kamu kesimine ilişkindir. Ancak aralarında belirgin farklılıklar vardır. Bunların ilk ikisi kamusal arz olarak nitelendirilirken, üçüncüsü kamusal üretim biçimidir. Kamusal arz, kamusal üretime göre daha geniş bir kavramdır. Bu açıdan mal ve hizmetler tüketiciye bedelsiz olarak bütçe kanalı ile sunuluyorsa, kamusal arz söz konusu olmaktadır. Kamusal üretimde ise tüketicinin bedel ödemesi gerekmektedir.

Bu açıdan harcamaların kamusal nitelikte olması için kamu kesimi bütçesinde yer alması gerekmektedir.

1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Sınıflandırma, aynı nitelikteki harcamaları gruplandırmak için yapılır. Kamu harcamaları çeşitli ölçütlerden hareket edilmek suretiyle değişik sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Kamu harcamaları ile gerçekleştirilmesi amaçlanan görevler veya kamu harcamalarının ekonomik nitelikleri ya da harcama birimleri dikkate alınmak suretiyle çeşitli sınıflandırmalar yapılabilmektedir.

Kamu harcamalarının sınıflandırılması, aynı alanlara ait veya aynı nitelikteki harcamaların belli gruplar dâhilinde toplanmasıdır (Türk, 1992;73). Sınıflandırma harcamalarda açıklık ilkesinin yerine getirilmesini, savurganlık ve keyfilikten kaçınmayı kolaylaştırır. Bütünü oluşturan gruplar daha iyi görülür. Kamu yönetiminin daha hızlı ve daha az maliyetle verimli ve etkin çalışmasına katkı yapmış olur. Böylelikle harcama programları daha iyi hazırlanmış olur. Yıllık harcama programlarıyla bütçe arasında daha iyi ilişki kurulur. Belli harcama grupları arasında karşılaştırma yapılabilir. Ancak saydığımız bu olumlu niteliklerinin yanında kimi olumsuz etkilere de sahiptir. Bunlardan en önemlisi aşırı bürokratik engeller olarak gelişmekte olan ülkelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu olgu AB uyum süreçlerinde sıkça gelişmekte olan ülkelerin karşısına çıkmaktadır. Tabi bu durum verimlilik açısından da son derece önemlidir.

Kamu harcamalarının artışı ve çeşitlenmesi, yürütülen işlerin çok farklı alanlara yayılması, sosyal devlet ilkesinin yaygınlaşmasının bir sonucudur. Bu durum konunun önemini daha da artırmaktadır. Kamu harcamaları bu farklı alanların her birinde farklı derecede bir artış eğilimindedir.

Kamu harcamalarının kapsam ve içerik yönünden sınıflandırmaya tabi tutabilmek için öncelikle kaynak dağılımı ve üretimin dört şekilde gerçekleştirilebileceğini dikkate almak gerekir. Bu açıdan bakıldığında yukarıda, (Sönmez, 1987;6)'den yaptığımız alıntı tekrar gündeme gelmektedir. Ancak bu bölümde ilgili alıntıyı tekrarlamak yerine gönderme yapılması yeterli olacaktır. Yukarıdaki alıntıda üretim ve dağıtım kamu sektörü ile ilişkilidir. Nitekim R. Musgrave ilk iki dağıtım ve üretim biçimini kamusal arz, üçüncüsünü ise kamusal üretim sınıfına sokmaktadır (Musgrave, 1969; 67).

Kamu harcamalarındaki gelişmelerin izlenmesi, hangi alanlarda artış veya azalış içinde olduğunun tespiti, sağlıklı bir sınıflandırmayla mümkündür (Uluatam, 1991;149). Bu bölümde kamu harcamalarının sınıflandırılması noktasında temel olarak iki farklı görüşe yer verilecektir. Bunlardan biri Sönmez' in görüşü ki, kısaca yukarıda temeline değindik, diğeri ise Yaşa' nın sınıflandırma biçimidir.

1.2.1. Ekonomik Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

Kamu harcamalarının ekonomik ayrıma göre sınıflandırılmasında temel belirleyici, harcamaların toplam hâsılaya bir katkıda bulunup bulunmadığıdır. Buna göre bir değer yaratan, yani GSMH' ya katkıda bulunan harcamalar, yatırım ve cari harcamalardır; buna karşılık o dönemin GSMH' sına bir katkıda bulunmayıp, bir aktif transferi karşılığında yapılmış harcamalar transfer harcamalarını oluşturacaktır. Yatırım ve cari harcamalarının tanımlanmasında ciddi sorunlar bulunmaktadır; genellikle bu tür harcamaların bir mal veya hizmet karşılığı yapılan ödemeler olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda yatırım harcamalarını “bütünü ile ekonominin genel üretkenliğini hali hazırda veya gelecekte geliştirmeye yarayan masraflar” olarak nitelendirmek, cari harcamaları da “söz konusu üretkenliği doğrudan doğruya artırmaya yarayan masraflar” olarak tanımlamak yerindedir (M. Yaşa, 1959;25). Ancak M. Yaşa bütçelerde ve resmi istatistiklerde harcamaların cari ve yatırım ayrımında esas alarak devamlılık ya da dayanma ölçütünün temel alındığına işaret etmektedir.

S. Sönmez de ise bu ayrım biraz daha farklıdır.

—Yatırım harcamaları: Kamu kesiminin, cari mal ve hizmet ile sermaye malları satın almasından kaynaklanan harcamalar, bu tür harcamalarda kamu kesiminin özel kesimden sağladığı girdilerin maliyeti söz konusudur.

—Cari harcamalar: Devletin yönetsel işlevi ve yaptığı düzenlemelerden kaynaklanan harcamalar; polis, adalet hizmetleri ve sosyal hizmet harcamalarıdır.

—Transfer harcamaları: Bu tür harcamalar, kişilere ve özel kesime yapılan fon aktarımlarıdır; genellikle üreticilere yapılan sübvansiyonlar, ihracata verilen teşvikler, iç ve dış borç faiz ödentileri gibi harcama türleridir (Sönmez, 1987;6).

Bu bağlamda şu sonuca ulaşmak mümkündür. Kamu harcamaları, piyasa ekonomisinde kamu kesimine düşen görevlerin yerine getirilmesi amacıyla yapılan harcamaların parasal tutarıdır (Coşkun, 1973;4). Devletin kamu hizmetlerini yapması kamu hizmetlerinin üretimine müdahale etmesi, kamu açıklarını finanse etmesi ve gelirleri yeniden dağıtmasının bir maliyeti vardır. Devlet kamu hizmetlerini üretirken üretim faktörleri ve özel kesim ürünlerini satın alır. Bununla birlikte bazı üreticilere sübvansiyon verebilir. Geliri yeniden dağıtmak için sosyal amaçlı harcamalar yapabilir. İktisadi amaçlar ile ilgili görevler sonucunda ortaya çıkan harcamalar reel harcamalar ve transfer harcamaları şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilir (Batirel- Tezel,1976;3-4).

1.2.1.1. Reel Harcamalar

Reel harcamalar ve transfer harcamalar tasnifinde tam bir terim birliği yoktur. Reel harcamalar teriminin yerine gerçek harcamalar, faktör harcamaları, efektif harcamalar ve mal ve hizmet alım harcamaları gibi terimler de kullanılmaktadır. Terimler ne olursa olsun bu tasnifin esası kamu harcamalarının mal ve hizmet alımlarında kullanılıp kullanılmadığıdır. Devlet yaptığı harcamalar karşılığında üretim faktörlerini dolaylı veya dolaysız olarak mülkiyetine ya da kullanma hakkına sahip oluyorsa bu harcamalar reel harcamalar denir. Bu nedenle reel harcamalar devletin tüketim harcamalarıdır. Reel harcamalar toplam arza katkı yapan devlet hizmetlerinin bedelidir. Örneğin, devletin memur ve işçilere ödediği aylık ve ücretler, bina, malzeme ve gıda maddeleri v.s. satın alma bedelleri ile inşaat giderleri birer reel harcamadır. Reel harcamaların ekonomik özelliği, milli gelire eklenen yeni gelir akımlarına neden olmasıdır. Devlet, bu tür harcamalar aracılığı ile üretim faktörleri elde eder ve bunlar

mal ve hizmet üretiminde kullanırsa, üretilen bu mal ve hizmetler GSMH' na ilave edilir (Nadaroğlu1989;151). En genel anlamda tasnif, kamu harcamalarının ekonomik etkilerine göre ayrıma tabi tutulmasıdır. Literatürde farklı ekonomik tasnifler de yapılmakla birlikte, bütçe sistemimize göre ekonomik tasnif “cari harcamalar”, “yatırım harcamaları” ve “transfer harcamaları” olarak ele alınmaktadır. Reel harcamalar cari ve yatırım harcamaları şeklinde ikiye ayrılır.

1.2.1.1.1. Cari Harcamalar

Devletin tüketim mallarına yönelik yaptığı harcamalar cari harcamalardır (Erginay, 1985;95). Bu tür harcamalar, devletin yerine getirmekte zorunlu olduğu hizmetler için yapılan harcamalar, ek çalışma ücreti, hizmet alımı ve demirbaş alımlarından oluşmaktadır (Güner, 2002;35). Ele alınan dönemde GSMH' ya katkıda bulunan ve aynı dönemde üretilen harcamalardır. Cari harcamalar, ekonominin üretim kapasitesini kullanmak için gerekli mal ve hizmetlerin satın alınmasına yönelik yapılmaktadır. Nitelik itibari ile her yıl tekrarlanan ve faydaları yapıldığı dönemde yok olan giderler olarak kabul edilmektedirler.

Personel giderleri, aydınlatma ve su giderleri, kırtasiye, kira, bakım ve onarım giderleri gibi harcamalar cari harcama niteliğindedir (Özbaran, 2004;118). Bir hastane binasının yapımı yatırım harcamaları içinde yer alır. Ancak bu hastane kurulduktan sonra doktor, hemşire, diğer personele ihtiyaç vardır. İşte bu konuda yapılan reel harcamalara cari harcamalar denir (Batırel, 1990;100). Ekonomik kalkınma sürecinde eldeki sınırlı kaynaklarla yapılan kamu yatırımlarından maksimum düzeyde verim sağlamak için yeterli miktarda cari harcama yapılması gerekmektedir.

Bu tür harcamaların yeterli seviyede gerçekleşmemesi durumunda üretimde oluşan kalite kaybı, uzun dönemde ekonominin gelişimini engelleyen faktörlerin oluşumunda zemin hazırlayabilmektedir (Ulutürk, 1998;118-115).

1.2.1.1.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları üretim araçlarını dolayısıyla üretim kapasitesini artırmak için yapılan, üretim faktörlerinin verimliliğini artıran ve faydası birden fazla yıla yayılan dayanıklı mallar için yapılan harcamalardır (Erginay, 1985;70).

Yine benzer bir tanımlama yapmak gerekirse; yatırım harcamaları, üretimi arttıran, kaynaklarını iyi kullanılmasını sağlayan, üretim faktörlerinin verimliliğini olumlu yönde etkileyen, birkaç kez kullanılmakla tükenmeyen ve faydası uzun dönemli mallara yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Yollar, yapılar, barajlar, tesisler vb. yatırımlar bu kapsamda değerlendirilmektedir (Özbaran, 2004;18). Devlet, ekonomik kalkınma, tam istihdam, fiyat istikrarı ve adil gelir dağılımının sağlanmasında yatırım harcamalarından yararlanır. Ancak cari harcamalar yapılmadan yatırım harcamaları yoluyla üretimi artırmak imkânsızdır. Bir önceki hastane örneğinden hareketle burada da bir takım sonuçlar çıkarılabilir. Yapılan bir hastane binasında görev yapacak doktor, hemşire ve personel alınmadan ve bunlar için harcama yapılmadan kapasiteyi artırmak ve hizmet vermek mümkün değildir (Batirel, 1990;100).

Yatırım harcamaları, ülke ekonomisinin üretim gücünü artırmaktadır. Bu tür harcamalar ilgili dönemde GSMH' ya katkıda bulunmakla beraber, kamu sektöründe sermaye birikimine de yol açmaktadırlar. Bu durum yatırım harcamalarının, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi aşamasında önemli etkilere sahip olduğunun en somut göstergelerinden biridir. Yatırım harcamalarının etkisi uzun dönemde ortaya çıkacağı için hükümetler tarafından bazı dönemlerde bu tür harcamalardan kısıntı yapılması olasılığı yüksektir. Böyle bir durumda ekonominin üretim gücünü daraltıcı bir etki ortaya çıkmakta ve ekonomik büyüme sınırlanmış olmaktadır (Ulutürk, 1998;115-116).

1.2.1.2 Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, reel harcamalar gibi mal ve hizmet karşılığında yapılan harcamalar değildir. Devlet bu tür harcamalar karşılığında herhangi bir mal ve hizmet elde etmemektedir. Transfer harcamaları, ekonomik, sosyal ve mali nedenlerle devletin satın alma gücünün bir takım kişi ve gruplara karşılıksız aktarılmasıdır. Transfer ödemeleri kişilere ve firmalara yapılmaktadır. Bu bakımdan transfer harcamalarını şu şekilde sayabiliriz; devlet borçlarının faizi, sübvansiyonlar, sosyal sigorta yatırımları, sosyal güvenlik giderleri, refah harcamaları, işsizlik tazminatları, emekli maaşları ve kamu borç faiz ödemeleri gibi devletin herhangi bir üretim faktörü satın almaksızın yaptığı harcamalardan oluşmaktadır. Transfer harcamaları yoksul insanların alım gücünü destekleyerek gelir seviyelerini düzeltme amacı taşımaktadır. Bunlar arasında kişilere yapılan ödemelere örnek olarak, sosyal sigorta ödemeleri, harp gazilerine ödenen aylıklar, öğrencilere verilen burslar ve fakirlere yapılan yardımlar gösterilebilir. Firmalara yapılan ödemelere ise vergi ödemeleri ve sübvansiyonları

örnek gösterebiliriz (Orhaner, 1992;93). Yine benzer bir tanımlamada ise, transfer harcamaları doğrudan millî gelir üzerinde etki meydana getirmeyen ve satın alma gücünün özel şahıslar ve sosyal gruplar arasında el değiştirmesine neden olan harcamalar (Önder, 1974;32) şeklinde dile getirilmektedir.

Ulutürk de bunlara benzer bir tanımlamaya kitabında yer vermiştir. Şöyle ki; 1930' lu yıllardan itibaren kamu harcamalarının gittikçe önemi artan bir bölümü olan transfer harcamaları, devletin mal veya hizmet gibi bir üretim faktörü elde etmediği; ekonomik, sosyal ve mali nedenlerle satın alma gücünün bir kısım kişiler ve sosyal gruplara karşılıksız olarak intikal ettirildiği harcamalar (Ulutürk, 1998;116) şeklinde tanımlanmaktadır.

Satın alma gücünün bu şekilde el değiştirmesi, doğal olarak, transfer harcamalarından yararlananların satın alma güçlerini artırmaktadır. Diğer bir ifade ile kaynak dağılımı bu yolla yeniden yapılmaktadır. Gerçek harcamaların aksine, devletin herhangi bir üretim faktörü almaksızın gerçekleştirdiği harcamalar olduğundan ulusal üretim kapasitesi üzerinde doğrudan etkisi yoktur.

Vergi yoluyla toplumun bir kesiminden toplanan gelir, toplumun diğer kesimine aktarılmaktadır. Fakat transfer harcamaları, ülkedeki gelir dağılımını etkilendiğinden sonuçta ekonomideki kaynak dağılımını da etkilemektedir. Ancak bu etki gerçek harcamaların etkisine göre daha küçüktür. Çünkü yapılan harcamaların bir kısmı kişiler tarafından tasarruf edilebilmektedir. Böylece transfer harcamalarından yararlananların marjinal tüketim eğilimlerine göre, etki artıp azalmaktadır. Eğer yapılan harcamalardan yoksul kişiler faydalanırsa marjinal tüketime bağlı olarak toplam talep artacak ve gelir dağılımındaki adaletsizlik azalacaktır. Tersî durum söz konusu olursa (yüksek gelir grubundaki kişiler faydalanırsa) marjinal tasarruf oranına bağlı olarak toplam talep daha düşük olacak ve gelir dağılımındaki adaletsizlik artacaktır (Bulut, ty. 8-9, Özbaran, 2004;114; Ulutürk, 1998;117).

Karakteristik özelliği, karşılığında devlete mal ve hizmet ya da üretim faktörü verme zorunluluğunun bulunmaması olan transfer harcamalarını, kendi içinde üçe ayırmak mümkündür.

1.2.1.2.1. Dolaysız – Dolaylı Transfer Harcamaları

Dolaysız transfer harcamaları, bireylerin gelirlerini doğrudan doğruya artıran kamu harcamalarıdır. Devlet borçlarının faizleri, gazilere ve malullere ödenen maaşlar, sosyal yardımlar, sosyal sigorta yardımları bu tip harcamalara örnek olarak gösterilebilir.

Dolaylı transfer harcamaları ise, iktisadi gayeli mali yardımlar ve sübvansiyonlar (tarım, banka, sanayi, ulaştırma vb. sektörlerle) olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Tüketim mallarının destekleme satışlarla fiyatlarının düşürülmesi, tüketicilerin gelirlerini dolaylı bir biçimde artırırken, üreticilerin mallarının fiyatlarının destekleme alımlarıyla yüksek tutulması halinde ise, üreticilerin gelirleri yaptıkları üretime, satışa bağlı ve orantılı olarak artacaktır.

1.2.1.2.2. Gelir – Sermaye Transferi Harcamaları

Dolaylı ya da dolaysız olsun gelir artırılması şeklinde uygulanan transfer harcamalarına gelir transfer harcamaları denilmektedir. Ancak transfer harcamaları daima gelir aktarılması şeklinde ortaya çıkmamakta; bazı durumlarda sermaye aktarımı niteliği kazanabilmektedir. Bunun en belirgin örneği savaştan mağlup çıkan devletlerin galip devletlere ödediği savaş tazminatıdır (Türk, 1996;53). Ayrıca ihraç mallarında vergi iadeleri veya zirai üretimde kullanılacak akaryakıtların vergi dışı bırakılması da sermaye transferi olarak kabul edilmektedir.

1.2.1.2.3. Verimli – Verimsiz Transfer Harcamaları

Hangi harcamaların verimli, hangi harcamaların verimsiz transfer harcamaları olduğu ise ciddi tartışma konusu olmakla birlikte, bu ayrım için “iktisadi amaçlı (üretken) transferler verimli, sosyal amaçlı (üretken olmayan) transfer harcamaları verimsiz” (Öner, yy no, 1986/282, 1987;31) tanımlaması yapılmaktadır.

Bazı durumlarda iktisadi amaçlı transferlerden verimli olmayanlar da ortaya çıkabilmektedir. Örneğin A.B.D.’de çiftçilere aktarılan kaynaklar, ekonomide kaynak israfına yol açtıklarından, verimli transfer harcamaları olarak değerlendirilmemektedirler.

Türkiye’de transfer harcamaları dört grupta toplanabilir (Erginay, 1985;189).

- İktisadi Transferler: Devletin, İktisadi Devlet Teşekküllerinin yatırımlarına katkıda bulunmak amacıyla yaptığı transferlerdir.
- Mali Transferler: Devletin katma bütçeli kuruluşlara yaptığı transferlerdir.(Üniversiteler, il özel idareleri ve mahalli idareler v.b.).
- Sosyal Transferler: Devletin sosyal amaçlarla yaptığı transferlerdir. Örneğin, emekli sandığı, dernek ve yardım kuruluşlarına yapılan yardımlar ve öğrenci bursları.
- Borç Ödemeleri: Bütçe yılı içinde ödenmemiş giderlerin takip eden yıllarda ödenmesi transfer ödemesi sayılır. Bunlar, devletin iç ve dış borçlanmalar karşılığında ödediği faizler, borç taksitleri, evvelki yıllara ait zamanda ödenmemiş giderler ile geçmiş yıllara ait borçlardır.

1.2.2. İdari Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

İdari sınıflandırmalar, devletin yapısı ve organları göz önünde tutularak yapılan sınıflandırmalardır. Devletin yetki, kontrol, görev ve muhasebeleştirme işlemlerinin görülebilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak ekonomik analizler için bu sınıflandırma yeterli değildir. İdari sınıflandırmalar, devletin harcama yapan organları arasındaki bir sınıflandırma olduğu için bu tür sınıflandırmalara organik sınıflandırmalar da denilmektedir. Son dönemlerde yaşanan gelişmeler idari sınıflandırma konusunda literatürde yeni gelişmelerin olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu gelişme, idari sınıflandırmanın yerini fonksiyonel sınıflandırmaya bırakması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Türk, 1996;46-47). Çünkü fonksiyonel sınıflandırma idari sınıflandırmaya göre daha açıktır.

İdari sınıflandırmada kuruluşun nereye ve ne miktarda harcama yaptığı görülmekte iken fonksiyonel sınıflandırmada, devletin hangi amaçlar için para harcadığı görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında, idari sınıflandırmada, devletin yapısı, organları, ifa ettiği fonksiyonları ve hukuki düzenlemeler göz önünde tutulur. Bu yaklaşım aynı zamanda bu kavrama organik sınıflandırma göndermesinin temellerini oluşturur.

Devlet bütçesindeki ödenekler kamu hizmetlerini yürüten çeşitli kuruluşlar arasında idari sınıflandırılmaya göre dağıtılır. Kamu harcamalarını yapan dairelerin idari tablosuna

göre yapılan bu sınıflandırma zamana ve mekâna bağlı olarak değişebilir. Bu durum zaman aralıklarıyla aynı kuruluşun harcamalarının incelenmesini güçleştirdiği gibi, uluslararası karşılaştırmaları da zorlaştırır. Yukarıda bahsettiğimiz analiz güçlüğünün nedeni de buradan doğmaktadır. Türkiye’ de genel bütçeye tabi harcamacı kuruluşların idari listesi aşağıda Tablo 1 de gösterilmiştir (Türk, 2002;52-53):

Tablo 1- Türkiye’de Genel Bütçeye Tabi Kuruluşlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi	Cumhurbaşkanlığı	İçişleri Bakanlığı	Anayasa Mahkemesi
Diyanet İşleri Başkanlığı	Başbakanlık	Milli Eğitim Bakanlığı	Danıştay
Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı	Kültür Bakanlığı	Bayındırlık Bakanlığı	Yargıtay
Devlet Meteoroloji Müdürlüğü	Turizm Bakanlığı	Sağlık Bakanlığı	Sayıştay
Emniyet Genel Müdürlüğü	Çevre Müsteşarlığı	Ulaştırma Bakanlığı	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
Devlet İstatistik Enstitüsü	Adalet Bakanlığı	Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı	Enerji ve Tabi İşler Bakanlığı
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	Milli Savunma Bakanlığı	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	Devlet Planlama Teşkilatı

Kaynak: (Türk, 2002;52-53)

Yukarıda da değindiğimiz üzere kamu harcamalarında bu tür sınıflandırmalar, devletin yönetsel işlevi ve yaptığı düzenlemeleri açık biçimde ortaya koyamamaktadır. Bu açıdan kamu harcamalarının işlevsel yani fonksiyonel sınıflandırması daha etkin bir sınıflandırma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunların yanında organik tasnif, kamu hizmetlerini gerçekleştirecek kuruluşların tespitinde, fayda-maliyet analizleri yoluyla tercihlerin belirlenmesinde, savurganlıkların önlenmesinde, bütçenin yapımında ve harcamaların muhasebeleştirilmesinde ve denetiminde önemli faydalar ve kolaylıklar sağlamaktadır.

1.2.3. Fonksiyonel (İşlevsel) Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

İlk olarak A.B.D.’nin yerel yönetimlerinde 1909–1913 yılları arasında kullanılmaya başlanan (Gürsoy, 1975;130) fonksiyonel ayırma, giderler yoluyla gerçekleştirilmesi

öngörülen amaçlara yönelik hizmetler, bir başka deyişle, devletin klasik ve sosyo-ekonomik nitelikteki hizmetleri göz önünde tutularak her bir hizmet grubu için yapılan giderler dikkate alınmaktadır (Akdoğan, 2003;82). Fonksiyonel sınıflandırma farklı yazarlar tarafından hem “işlevsel” hem de “görevsel” ayrım olarak da adlandırılmaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, idari sınıflandırmada harcamacı kuruluşların nerelerle, hangi miktarda neler için harcama yaptığı görülürken fonksiyonel sınıflandırmada devletin hangi amaçlar için, hangi devlet fonksiyonları için para harcadığı görülür.

Eğitim, sağlık, bayındırlık, savunma, idari giderler gibi çeşitli başlıklar altında giderlerin tasnifi, kamu hizmetlerinin etkin ve başarılı bir şekilde yürütülmesi, kaynakların etkin olarak kullanılması, hizmetlerin mükerrerliklerinin ve noksanlıklarının önlenmesi ve gider rakamlarının daha anlamlı olması gibi yönlerden oldukça önemli ve faydalıdır (Akdoğan, 2003;82).

Türkiye’de sağlık hizmetleri ve milli eğitim giderleri hakkında bilgi sahibi olmak istediğimizde, Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı bütçeleri bize bu iki temel kamu hizmetleri hakkında yeterince bilgi vermez. Çünkü ülkemizde bütün hastaneler Sağlık Bakanlığına bağlı değildir, hastanelerin bir kısmı Sosyal Sigortalar Kurumuna, bir kısmı Mili Savunma Bakanlığı’na, başka bir kısmı belediyelere bağlıdırlar. Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinden de milli eğitim hizmetlerinin tümü hakkında güvenilir yeterli bilgi edinemeyiz, çünkü milli eğitim hizmetleri ülkemizde çeşitli bakanlıklar ve kuruluşlar arasında dağılmış durumdadır (Türk, 2002;54-55).

Fonksiyonel tasnif, ayrıca, belirli bir hizmetin yerine getirilmesinin toplam maliyetinin saptanmasında; toplam maliyetinin saptanmasına müteakip birim maliyetinin tespit edilmesinde ve birim maliyete tesir eden etkenlerin gözden geçirilerek hizmette etkinlik sağlamaya ve harcanan para ile elde edilen fayda arasında kıyaslamalar yapmaya imkân tanımaktadır.

Fonksiyonel sınıflandırmaya göre, devlet harcamalarının ayrıştırılmasında amaç, devletin yapmış olduğu harcamaların hangi hizmetler için yapıldığının görülmesidir. Dolayısıyla yapılan hizmetlerin maliyetleri bu sınıflandırma ile gözlemlenebilmektedir.

Sayılan tüm bu olumlu yönlerinin yanında fonksiyonel tasnif, bazı olumsuzlukları ya da eksiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Aynı kamu hizmetlerinin, bazı durumlarda, farklı kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi bu tasnifi ve bunun bir uzantısı olan aynı hizmet için yapılan toplam harcamalar tespitini güçleştirmektedir (Akdoğan, 2003;83).

Ayrıca, hizmetlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri ve diğer hizmetlerle ilgili olarak da fayda yaratabilmeleri nedeniyle bazı sıkıntılar ortaya çıkabilmektedir. Savunma giderlerinin güvenliği sağlaması ile ilgili doğrudan yararı yanında; bu hizmetlere yönelik tesislerde çalışanların elde ettikleri gelir, deneyim ve istihdam olanakları, üretilen maddelerin diğer hizmet alanlarında da kullanılabilmesi, savunma giderlerinin bir bölümümü diğer hizmetlerle ilgili olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Fonksiyonel sınıflandırmanın yararlı olabilmesi için, ülkelerin çeşitli alanlardaki başlıca fonksiyonlarının bu ayrımında yer alması gerekmektedir. Bu fonksiyonlar ülkeler arasında ihtiyaca göre farklılık gösterebilmektedir.

Böylece kamu harcamalarının hangi hizmetleri, dolayısıyla amaçları gerçekleştirmek için kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Harcamaların hizmetlere göre tasnif edildiği bu ayrıma hizmetler için öncelik sıralaması yapmak da mümkün olmaktadır (Tural, 1987;19).

Program bütçenin ülkemizde uygulanışında kamu harcamalarının fonksiyonel dağılımı yerine idari ve örgüt yapısı ele alınmakta ve bu ayrım idari-fonksiyonel bir özellik göstermekteydi. Konsolide bütçe ödenek ve harcamalarının idari- fonksiyonel dağılımında genel bütçeli idarelerle katma bütçeli idarelerin temel faaliyetleri göz önünde bulundurulmaktaydı. Dolayısıyla fonksiyonel olarak devletin hangi hizmet alanına ne tutarda pay ayırdığı tam olarak tespit edilememekte ve aynı zamanda aynı görevi birden fazla idarenin yapması nedeniyle bu idarelerin harcama-hizmet etkinlikleri ölçülememekteydi (Sakal, 2003;100).

Genel olarak fonksiyonel sınıflandırma; eğitim, sağlık, ulaştırma, savunma, adalet, ekonomik yönlü hizmetler ve genel hizmetler gibi alanları kapsamaktadır. Böyle bir ayrım yapılarak kamusal fonların hangi amaçla kullanıldığının takibi ve hizmetlerin maliyetinin hesaplanabilmesi daha kolay olmaktadır. Yani fonksiyonel sınıflandırma, devletin yapmış olduğu toplam harcamaların hangi amaçlar için yapıldığını göstermektedir (Bıçak, 1996;36-37).

1.2.3.1. Genel Hizmet Harcamaları

Genel hizmet harcamaları, devletin yasama ve yürütme görevlerini yerine getirdiği kurum ve kuruluşların harcamalarından oluşmaktadır. Bu kurum ve kuruluşlar; TBMM, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Sayıştay, Danıştay, DPT, DİE, İçişleri, Dış işleri ve Maliye bakanlığıdır (Ulutürk, 1998;202, 2004 Bütçe Gerekçesi, 2003;78). Bu kuruluşların görevlerini yerine getirirken yapmış oldukları harcamalar genel hizmet harcamalarını oluşturmaktadır.

1.2.3.2. Savunma Harcamaları

Savunma harcamaları, çok eski dönemlerden beri kamu harcamalarının önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Devletin iktisadi hayata müdahale etmemesini savunan klasik iktisat görüşüne göre kabul edilen adalet, iç güvenlik gibi temel kamu hizmetlerinden biri de savunma hizmetleri idi. Bir ferdin milli savunma hizmetlerinde yararlanması diğerlerinin bu hizmetten yararlanmasını azaltmaz. Bu nedenle savunma hizmetleri bütün vatandaşların ortak yararlandıkları bölünemez bir kamu hizmetidir (Arsan, 1973;30). Savunma harcamaları sadece ülkelerin kendi tercihleri ile sınırlı kalmaz, bu harcamaların miktarının belirlenmesinde ülkelerin içinde bulunduğu stratejik ortam, coğrafi koşullar, komşu ülkelerle ilişkiler gibi faktörler de son derece önemli rol oynamaktadır.

Devletin savunma hizmetlerine yönelik harcamaları, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlayan harcamalardır. Savunma harcamaları çoğu kez, ülkelerin refahları pahasına milli gelirden, ülke bütünlüğüne yönelik tehditlerin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları paydır. Savunma harcamalarının optimum düzeyde yapılması, risk faktörünün iyi belirlenmesine ve “yeterli güvenlik düzeyi” nin tespit edilmesine bağlı olmaktadır (Maliye Bakanlığı, 1993;11).

Ülkelerin savunma harcamalarının ekonomik etkileri sürekli tartışılmaktadır. Bu nedenle, birçok araştırmacı savunma harcamalarıyla, ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, dış ticaret, sanayileşme arasında hatta refah, sağlık ve eğitim harcamaları arasında ilişkileri araştırmaya çalışmaktadırlar. Bazı araştırmacılar şimdiki askeri harcamaların, gelecekteki ekonomik büyümeyi etkileyebileceği gibi, şimdiki ve gelecekteki ekonomik şartların da hükümetlerin yapacağı askeri harcamaların miktarına ilişkin kararları etkileyebileceğini, yani

bu iki değişken arasında karşılıklı bir etkileşimin bulunduğunu ileri sürmektedirler (Yılmaz, 2000;12).

Savunma harcamalarında talep, yukarıda da değindiğimiz gibi, ülkenin sahip olduğu teknolojinin ve potansiyel düşmanın bir fonksiyonudur. Savunma harcamalarının boyutunun belirlenmesinde savunma gereksinimlerinin çok iyi saptanması gerekmektedir. Ülkenin jeopolitik yapısı, ülkeler arası bağlantıları, dış politika tercihleri, ekonomik ve teknolojik yapısı ve bütçe olanakları gibi nedenler ne kadar savunma harcaması yapılması gerektiğinin saptanmasında etkili faktörlerdir.

Milli savunma bakanlığı bütçesi bu harcamaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun dışında başka kaynaklar da mevcuttur. Savunma harcamalarının diğer önemli kaynaklarından birisi de 1985 yılında kurulan sanayi destekleme fonudur. Bu fon ile savunma sanayi alanında yatırım yapacak olan yerli ve yabancı girişimciler desteklenmektedir. Savunma harcamalarının artmasında en önemli etkenlerden birisi de silahlı kuvvetlerin çağın gerektirdiği ve hızla değişen modern silahlara her zaman büyük oranda ihtiyaç duymasıdır (Güner, 2002;86-89, Ulutürk, 1998;182-189).

Savunma harcamalarının toplam kamu harcamaları ve GSMH' ya oranlarında etkili olan faktörler bir ülkenin savaş ve savaş tehlikesi altında bulunması ve izlenen dış politikasının fonksiyonudur. Aynı zamanda, diğer kamu hizmetlerinin gelişip gelişmemiş oluşu ve devletin iktisadi alandaki faaliyetlerinin ölçüsü de savunma harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranını etkiler.

Savunma harcamalarının milli kaynaklardan çok büyük miktarlarda kullanımda bulunma eğilimi bilindiğine göre hedef, elde edilebilir fonların etkilerini maksimize etmek ve ekonomilerin etkinlik kaybı olmaksızın bunları başaraabileceği araçları aramak olmasıdır (Peters, 1979;64).

Savunma sanayinin, sivil sektöre yönelik ürettiği tam ve yarı mamul ürünlerle, savunma ürünleri ihracatının ülkeye kazandırdığı kaynaklar da ekonomiye doğrudan yarar sağlar. Birçok savunma sanayi ürününün sivil sektörde geniş kullanım sahası vardır. Bu ürünlerin yerli üretiminin olmaması halinde ithal edilmesi zaruridir. Savunma sanayi

yatırımlarının ülkelerin ekonomilerinin gelişmesine olan direkt ve dolaylı etkileri çeşitli başlıklar altında incelenebilir.

1.2.3.3. Adalet Ve Yargı Harcamaları

Adalet ve yargı harcamaları ülkedeki düzeni yakından ilgilendirmektedir. Hukuk devleti olmanın en önemli koşullarından birisi de yargı kuruluşlarının güvenilirliğinin ve bağımsızlığının sağlanmasıdır. Demokratik ülkelerde sistemin devamı, halkın huzuru ve mutluluğu için adalet ve yargı harcamalarının önemi yadsınamaz ölçüde büyüktür. Ülkeler adalet ve yargı sistemlerini Adalet Bakanlığı, Yargıtay, Sayıştay, Danıştay gibi kuruluşlarla sağlamaktadırlar. Adalet ve yargı harcamaları; Adalet Bakanlığı, Yargıtay, Sayıştay, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi Başkanlığı harcamalarından oluşmaktadır.

1.2.3.4. Eğitim Harcamaları

Eğitimin hem bireysel, hem sosyal hem de iktisadi boyutu olması, bu tür faaliyetlerin kamu tarafından üretilmesine ve kontrol edilmesine neden olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, eğitim için ihtiyaç duyulan büyük kaynaklar devlet tarafından sağlanmak zorundadır (Ortaç, 2003:1).

Eğitim harcamalarının, bireylerin verimliliğini artırarak ve yaratıcılığını harekete geçirerek ekonomik büyümeyi hızlandırması beklenmektedir. Tabi bu beklenti evrensel olmasına rağmen klasik ekonomik modelin büyüme için ve piyasaların gelişiminin sürmesi için temel bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu söylem inovasyon “innovation” olgusu ile dile getirilmektedir. Çünkü eğitilmiş bir kişi, olayları kolayca kavrayarak, geliştirilmesine ve çalışma arkadaşları ile birlikte bir bilgi birikiminin oluşmasına katkıda bulunabilecektir.

Eğitim harcamaları içsel büyüme modellerinde sıkça vurgulanan beşeri sermaye oluşumuna da yol açmaktadır (Demir ve Üzümcü, 2003;17-20).

Sosyal hayatta bireyler bilgiyi kullanmak zorundadır ve bu bilginin öğrenilmesi gerekmektedir. Öğrenilen bu bilgi sayesinde insanlar daha üretken olmakta ve tüketim fırsatlarını daha iyi korumaktadır. Bilgiye ulaşmak ise ancak eğitim sayesinde mümkün olmaktadır. Ömür boyu gelir artışı sağlayacak eğitimin bedelini, insanlar ya kendi gayretleriyle karşılamakta ya da eğitimi, devletin kendisi karşılamaktadır. Eğitimin verilmesi

iş devlet tarafından yapılmaz ve özel sektöre bırakılırsa, okuma çağına gelmiş ancak ailesinin gelir olmayan bireylerin eğitim alma fırsatı olmayabilir. Oysa bilgi, geniş tabandan seçilmiş yetenekli öğrencilere verilebilirse, ileriki aşamada eğitimin kalitesi ve verimliliği buna bağlı olarak artacaktır.

Devlet, eğitime harcadığı kaynaklardan maksimum verimi alabilmek için, öğrenme yeteneği en yüksek olan gençleri bulmalı ve onlara ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu uzmanlıkları eğitim ile kazandırmalıdır. Eğitim ile kazanılan bu bilgi, sadece eğitilen bireylerin gelirlerinin artmasını sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda teknolojik ilerlemenin hızlanmasına da olumlu katkılar sağlamakta ve bu sayede toplumun verimliliği de artmaktadır (Bulutoğlu, 2002;249-254).

Türkiye’de eğitim sektörü, kamu kuruluşları içerisinde en çok birey istihdam eden sektör olması yanında, öğrenci ve ailelerden oluşan çok büyük bir kitleyi içine almaktadır. Teknolojik gelişmeye rağmen artan nüfus ortamında eğitim harcamaları istenilen seviyeye getirilemezse uzun vadede üstesinden gelinmesi zor problemler oluşabilecektir (Özbaran, 2004;129-130). Eğitim harcamaları, eğitimden faydalanan bireylerin iş görme yeteneğini, yukarıda da defaten tekrarladığımız gibi, artırmaktadır. Eğitilmiş bireylerin sayısı ve niteliğinin artması ülke ekonomisinde kaynak verimliliğinin çoğalmasını sağlamaktadır (Demir vd., 2006;28). Bu yüzden eğitim, ekonomik ve sosyal yaşamın tümünü kapsamaktadır. Ayrıca eğitim harcamalarının getirisi uzun vadede elde edilmektedir. Bu nedenle bu tür harcamalarda uzun dönemli planlamaların ortaya konulması gerekmektedir. Ne var ki, gelişmekte olan ülkeler uzun dönemde sonuç veren politikalara ve harcamalara sıcak bakmamaktadırlar.

Günümüzde iş gücünden beklentiler; değişim ve dönüşüme açık, teknolojiye açık, bilgisayar kullanabilen, bir değil birkaç yabancı dil bilgisi olan, temsil kabiliyeti taşıyan ve sorumluluk sahibi olan bireyler olarak sıralanabilmektedir. Ayrıca, insan sermayesine yapılan her bir yatırım, işletmelerin rekabet gücünü artırmakta ve şirketlerin karşılaştıkları ekonomik krizleri daha kolay yönetebilmelerini sağlamaktadır. Bu yüzden ülkeler nitelikli iş gücünü yitirmeme konusunda bir arayış içine girmektedirler. Eğitimin öneminin artması kamu hizmeti olarak sunulan eğitim anlayışında, yeni arayışları zorunlu hale getirmektedir. (Bedir, 2002;58-62).

Türkiye'nin eğitime ulusal gelirden ayırmış olduğu pay OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında yeterli seviyede olmadığı gözlenmektedir. OECD ülkeleri 1995–2000 döneminde ortalama olarak GSMH' nın % 5,9' unu eğitim kurumlarına harcamaktadır. Eğitime yapılan kamu harcamalarının oranı ise ortalama olarak % 4,7 seviyesinde olmaktadır. Ülkemizde ise eğitime ayrılan kaynaklar bu ortalamaların altında kalmaktadır. Oysa Türkiye'nin eğitime ayırdığı payı, yüksek tutması için gereken nüfus artış hızı, kentleşme, eğitime olan yüksek talep gibi birçok sebebi vardır. Az gelişmiş ülkeler açısından eğitim harcamaları ise 1980–1992 dönemine ait nüfus ve öğrenci başına harcamalar esas alınarak değerlendirildiğinde, öğrenci başına yıllık 45 dolar gibi düşük bir seviyede olduğu gözlenmektedir. Ancak gelişmiş ülkeler gözlemlendiğinde bu oranın öğrenci başına yıllık 1150 dolar seviyelerinde olduğu ortaya çıkmıştır (Ergen, 2004;153). 2008 yılında OECD ülkelerinde yüksek öğrenim harcamaları açısından hazırlanan bir rapor durumun hiç de iç açıcı olmadığını ortaya koymaktadır. 2008 yılı OECD eğitim raporuna göre, OECD ülkelerinde öğrenci başına düşen harcama 11 bin 512 dolar iken, Türkiye'de 4 bin 231 dolardır.

Ekonomik büyüme, hâsılayı artırdığı gibi beraberinde eğitilmiş iş gücü talebinde de artış getirir. Bu durum eğitim için harcama dengelerini değiştirmektedir. Nitelikli iş gücünün artması ekonomik büyümeyi sağlamakta ve yenilikleri daha karlı kılmaktadır. Sonuçta iş gücünün verimliliği artmakta ve ekonomik büyüme hızlanmaktadır (Söylemez, 2004;64).

Eğitim sisteminin başarısı ve ekonomik büyüme üzerine olumlu etkileri, yapılacak olan harcamaların verimli bir şekilde kullanılması ve refah düzeyine olan olumlu katkısı da dikkatte alınarak değerlendirilmelidir (Canpolat, 2006;266).

1.2.3.5. Sağlık Harcamaları

Eğitim harcamaları kadar önemli bir diğer hizmet kategorisi de sağlık harcamalarıdır. Sağlık hizmeti harcamaları, Sağlık Bakanlığı ve Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü bütçelerinden oluşmaktadır. Sağlık harcamalarının ekonomik etkileri çok yönlü ve uzun dönemlidir. Yapılan çalışmalar, gelişen ülkelerde sağlık sorunları nedeniyle kaybedilen işgücü miktarının oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Sağlıklı bir toplumda iş gücü verimliliği artacağı için iş gücü kaybı engellenecektir. Ayrıca artan sağlık harcamaları, bireylerin yaşam süresi beklentisini artıracaktır. Sağlık hizmetleri; emek, fiziki sermaye, ara

malı ve hizmetler gibi faktörleri kapsamaktadır. Yapılacak olan sağlık harcamaları, bireylere istihdam alanı oluşturmakta ve çalışanların verimliliğini yükseltmektedir. Böylece yukarıda da vurgulandığı gibi, üretim artmasına, sosyal kültürel alanlarda yapısal değişimin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Sağlığın ekonomik ve sosyal etkilerini ölçme kolay olmamasına rağmen, yapılacak olan sağlık yatırımları sayesinde iş gücü verimliliği artmakta, iş başında zaman kaybı önlenmekte ve çalışma koşullarının iyileşmesi sağlanmaktadır (Gümüş, 2005;31-32).

Sağlık harcamaları üzerine yapılan çalışmalarda, sağlık harcamalarından elde edilen fayda belirlenmeye çalışılır. İlk bakışta fayda ve maliyetler kolay tanımlanabilir görünür. Ancak, sağlık sadece tıbbi hizmetlerin miktarına değil barınma standardı ve genel temizlik ve beslenme seviyesi gibi birçok diğer faktöre de bağlıdır (Peters, 1979;65). Bir diğer yaklaşım, hastalıklar sonucu kaybolan üretimi belirleme yöntemidir. Bu amaçla, sağlık problemleri nedeniyle çalışma kayıplarının tahmini ve zaman içinde iskonto değerinin bulunması ya da ortalama kazançların kıstas alınması düşünülebilir. Ancak gelecekteki işsizliğin hesaplanmaya nasıl dâhil edileceği ve mevcut ekonomik büyüme oranları tarafından etkilenen bir zaman akışı kestiriminin yapılabilmesi gibi güçlükler ortaya çıkar (Peters, 1979;65).

Devlet tarafından yerine getirilen sağlık hizmetleri sadece sağlık bakanlığının harcamaları ile sınırlı kalmamış, zaman içersinde sağlık hizmeti veren birçok kurum ortaya çıkmıştır. Bütçe kaynaklarından, devlet memurları ve bunların bakmakla yükümlü oldukları aile bireyleri ile T.C. Emekli Sandığından emekli dul ve yetim aylığı alanlar yararlanmaktadır. Bütçe, kaynaklarının yetersiz kalması durumunda SSK ve Bağ-Kur'u(SGK) da, harcamaları finanse etmek için kullanmaktadır. Bütçe dışı kaynak olarak sağlık hizmeti veren ya da sağlık harcaması yapan kuruluşlar ise; Belediyeler, KİT'ler, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu, SGK' dur. Sağlık harcamalarının tümünü kapsayan bir çalışma yapmak için doğrudan veya dolaylı olarak sağlık hizmeti veren tüm kuruluşların sağlık hizmetlerinin incelenmesi ve bu kurumların kaynaklarının ve bu kaynaklardan yararlanma biçimlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir (Ulutürk, 1998;180). Ayrıca, sağlık hizmetlerinde önemli göstergelerden birisi de yapılan sağlık harcamalarıdır. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi yükseldikçe sağlık hizmetleri için yapılan parasal kaynaklar artmaktadır. Ayrılan kaynaklar içersinde, kamu kaynaklarının oranı ve sosyal güvenlik kapsamına giren nüfus oranında da artış gözlenmektedir. Yani ülkelerin içersinde bulunduğu toplumsal ve politik yapı, sağlık sistemleri ve harcamaları üzerinde etkili olabilmektedir (Belek, 1997;148).

Sağlık harcamalarının artışıındaki temel etkenler ise, hızlı tıbbi teknolojik gelişme, nüfusun yaşlanması ve toplumun beklentilerindeki değişimler olarak sayılabilir. Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da kişi başına düşen sağlık harcamalarıdır. Bu oran farklı ülkelerde farklı büyüklüklerde ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark oldukça büyüktür. Beklenenin aksine bu harcamalar arasındaki fark gitgide atmaktadır. Bunun temel etkenlerinden birisi şüphesiz yaşlı nüfus olarak düşünülebilir. Ancak, çoğu az gelişmiş ülkelerin nüfus artış hızları gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Az gelişmiş Afrika ülkelerinde kişi başına ortalama olarak 82 dolarlık sağlık harcaması söz konusu iken gelişmiş OECD ülkelerinde bu rakam 2078 dolar civarlarındadır. OECD ülkeleri yaklaşık olarak dünya nüfusunun % 19'luk bir kısmını oluşturmalarına rağmen dünya sağlık harcamalarının % 85' ni gerçekleştirmektedir. Son on yıllık dönemde (1991-2001) OECD ülkelerinde sağlık harcamalarındaki artış hızı ekonomik büyüme hızından yüksek olmuştur (Tarcan ve Top, 2005;110-113).

Deloitte' un "*Türkiye'de ve Dünyada Sağlık Ekonomisi Raporu*" na göre OECD ülkelerinde kişi başına düşen sağlık harcamaları yılda, 2 bin 809 dolar iken, Türkiye'de kişi başına düşen sağlık harcamaları yılda, 586 dolar olarak dikkat çekmektedir. Bu verilen değerler OECD ülkelerinin kişi başına sağlık harcamalarının Türkiye kişi başına düşen sağlık harcamalarının yaklaşık 5 katı olduğunu göstermektedir.

Toplumsal önemi ve kazanımı yüksek olan sağlık hizmetlerine yönelik harcamalarının konsolide bütçe harcamalarından aldığı pay oldukça azdır.

1.2.3.6. Ekonomik Yönlü Hizmet (Altyapı) Harcamaları

Temel ekonomik faaliyetlerin düzenleyicisi konumunda olan devlet, ekonominin düzenli bir şekilde işleyebilmesini sağlamak amacı ile altyapı yatırımları yapmalıdır. Altyapı yatırımları ülke üretimini doğrudan etkilemekle birlikte, üretim faktörlerinin verimliliğini ve sosyal faydalarını artırarak üretimi olumlu yönde etkileme yetisine sahip olmalıdır. Altyapı yatırımlarını genellikle devletin yapma nedeni, sosyal faydalarının özel faydalardan yüksek olmasından kaynaklanır. Bunun yanında klasik ekonomi modellerinin devlete yükledikleri model veya bir başka söylem ile temel ekonomik faaliyet sınırları bu altyapı harcamalarını yapmasına müsaade etmektedir. Altyapı harcamaları özellikle gelişmekte olan ülkelere

ülkenin kalkınmasına yardımcı olabilmektedir. Çünkü askeri amaçla yapılan birçok altyapı hizmetleri sivil amaçlarla da kullanılabilir.

Altyapı hizmetleri diğer kamu hizmetlerine ulaşımını da kolaylaştırdığından bu alanın genişletilmesi ve kırsal kesime daha fazla destek verilmesi gerekmektedir. Karayolları, demiryolları, limanlar, havayolları, telekomünikasyon, enerji, sulama vb. yatırımlar altyapı yatırımlarını oluşturmaktadır. Bu tür yatırımlar ekonomide yapılacak olan yatırımlara yön vermekte ve bunların verimliliklerini artırmakta olup ekonomiye yapmış oldukları dolaylı katkının önemi azımsanmayacak derecede büyüktür. Kısaca, ekonomide üretim imkânlarının içersine girmektedir. Bu yüzden bu tür yatırımlar, ekonomide yapılacak olan yatırımlara yön vermekte veya yatırımların verimliliklerini artırmaktadır (Kazaz, 1990;1-8).

Farklı bir açıdan bakıldığında, bu tür harcamaların '*içindeki birkaç harcama türü*' özel sektör firmalarının proje anlamında altından kalkamayacakları kadar geniş çaplı veya özel sektör firmaları tarafından yeteri kadar karlı yatırımlar olarak değerlendirilmediği için, bu tür harcamalar devlet eliyle yerine getirilmektedir.

Altyapı harcamaları genel olarak, tarım bakanlığı, ulaştırma bakanlığı, tabi ve enerji kaynakları bakanlığı, bayındırlık bakanlığı ve orman bakanlığı ile su işleri genel müdürlüğü ve karayolları genel müdürlüğünün harcamalarından oluşmaktadır. Özellikle 1990'dan sonraki dönemde otoyolların yapına hız verilmiş ve yapılan bu harcamalar görece bu harcama türünü artırmıştır. Fakat ekonomik altyapıya yapılan harcamaların konsolide bütçe içinden aldığı pay genel olarak azalma eğilimindedir.

Devletler bu tür harcamaları yaparak oluşturdukları altyapılar sayesinde ülkedeki ulaşım maliyetlerini düşürürler, ürün pazarlarının gelişimini sağlarlar ve ticaretin kolaylaşmasına katkıda bulunurlar. Ulaşım sağlanan etkinlik ve teknolojik ilerlemeler sayesinde üretim, maliyetlerin daha düşük olduğu bölgelerde gerçekleşir ve daha sonra üretim bölgelerine uzak yerlere etkin ulaşım sistemleri sayesinde düşük maliyetler ile nakledilir. Devlet sadece üretim ve pazarlama alanlarını geliştirmek için değil, aynı zamanda eğitim, sağlık, savunma vb. hizmetlerinde görülebilmesi için yurdun çeşitli bölgelerinde yaşayan kişilere ulaşmak durumundadır. Bu tür kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için ulaşım ağlarının yapılması gerekmektedir. Karayollarının, demiryollarının, limanlar ve hava alanlarının yapımı ile devlet ekonomik gelişmede önemli olan ulaşım sorunu çözmekte ve bölgeler arasında ulaştırma maliyetlerinden kaynaklanan fiyat farklılıklarını azaltmaktadır.

Ucuz ulaşım imkanları, bir yandan üretim yerinde üreticiye ödenen fiyatı yükseltir, bir yandan da tüketim yerinde satış fiyatının düşmesine neden olur (Bulutoğlu, 2002;306-314).

1.3. Kamu Harcamalarındaki Artış Kuramları

Kamu kesimi faaliyetlerinin artması, kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. (Kamu harcamalarını artıran diğer tüm faktörleri sonraki bölümlerde daha geniş bir biçimde açıklanacaktır). İkinci dünya savaşından önce, kamu harcamalarının artışı önemli ölçüde savaşların etkisiyle olmuştur. 1929 ekonomik buhranı sonucu devletin ekonomiye müdahalesi, kamu harcamaları artış ivmesidir. İkinci Dünya savaşının bitimine değin, kamu harcamaları daha çok savaş harcamaları niteliğindedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1950'lerin ikinci yarısına kadar kamu harcamalarının savaş nitelikli harcamaları bir ölçüde azalmışsa da sivil harcamaların artması yönünde toplumsal baskılar olmuştur. 1950'li yılların ikinci yarısından sonra ise hem sivil harcamalar, hem de soğuk savaşın etkisi ile savaşa yönelik harcamalar artmıştır.

Kamu harcamalarının 1960'lı yıllarda önemli boyutlara ulaşması, kamu harcama artışlarının sorgulanma sürecini başlatmıştır; sonuçta 1970'lerin sonundan itibaren özellikle soysal boyutlu harcamaların kısılması çareleri aranmaya başlamıştır. Bu bağlamda bahsi geçen yıllarda kamu harcamaların artması birçok ekonomik sorunun nedeni olarak görülmüştür. Buchanan 1977 yılındaki “devlet niçin büyümektedir?” adlı çalışmasında kamu harcamalarındaki artışın giderek sakıncalı bir durum haline geldiğini belirtmiş ve bu konudaki endişelerini şu şekilde dile getirmiştir (Buchanan,1977;1);

“Günümüzde kamu kesiminin her seviyesindeki aşırı büyüme alarmı verecek boyuta ulaşmıştır. Buna göre, basit olarak istatistikî incelemeler yapmayan insanlar bile, reel olarak topluma çok fayda sağlamayan çok aşırı bir şekilde artan hükümet politikalarını ve çok fazla artarak zorla alınan vergileri endişe ile izlemektedir. Eğer geçmiş on yıla bakılırsa, görünen manzaraların çok kötü olduğu fark edilecektir. Son on yılda kamu kesimi yaklaşık olarak her yıl üretilen milli gelirin yarısına yakın bir bölümü ile GSMH' nın % 30' unu aşan bir kısmının merkezi hükümet kanalıyla kullandığı görülecektir.”

Burada, Buchanan(1977), kamu harcamalarının artışı ile birlikte kamu kesiminin ekonomideki artan payını, müdahale edilmesi gereken bir durum olarak dile getirmiştir. Kamu

kesimi harcamalarının da aşırı artışı ve hükümetlerin piyasa koşullarına müdahale etmeleri de yine Buchanan'ı rahatsız eden noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik yapının düzenlenmesi ve daha hızlı ekonomik büyümenin sağlanması gibi görevler ön plana çıktığında kamu harcamaları, bu hizmetlerin sunumu için yapılmaktadır. Dışsalıklar, ölçek ekonomileri, kamusal mallar gibi nedenler dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde kamu sektörü birçok mal ve hizmetin sunumunu üstlenmektedir. Bunun temel nedeni olarak da henüz kendisini yeni hissettirmeye başlayan özel sektör, bu gerekçeler nedeni ile etkin ve karlı olamamaktadır. Bu sebeple, devletin toplumsal faydası yüksek olan mal ve hizmetlerin sunumunu kendi görevleri arasında ele almaktadır (Diamond, 1990;34-36). Yine bu paralelde, gelişmekte olan ülkelerde, hızlı sanayileşmenin gerçekleşmesi, verimliliği yüksek modern bir tarım sektörünün varlığı, herkesin iş bulabilmesi ve konut sıkıntısını olmaması gibi istekler söz konusudur. Bu nedenlerle, gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesi vazgeçilemez ve geniş kapsamlı olması gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır (Savaş, 1978;111).

Gelişmiş ülkelerde ise toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmış olması beklenmektedir. Hedef olarak daha farklı istekler ön plana çıkmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; ırk ayrımını kaldırmak, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, doğayı korumak, iş saatlerini azaltmak, iş yerinin sağlık ve çalışma koşullarını iyileştirmek ve piyasaya sürülen mallarda üstün kalite ve uzun süreli garanti sağlamak. Bu tür kamusal hizmetler gelirin artması ile birlikte artan lüks mallar olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir ifade ile, kamusal hizmetler gelir esnek mallardır (Savaş, 1978;111).

Sanayileşme öncesi aşamada genel hizmetler, yasama ve temsil hizmetleri, sanayi hizmetleri, gelir aktarma hizmetlerine yönelik yapılan kamu harcamaları, mili gelirin artışından daha fazla artmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu tür kamu harcamalarına olan talep, artış göstermektedir. Refah artırıcı hizmetler arasında olan eğitim, sağlık ve konut gelirlerinin aktarımına yönelik olarak kamu hizmetlerine, sanayileşme öncesinde baskın olmamaktadır. Sanayileşme aşamasında ve sanayileşme sonrası aşamada, refahı artıran hizmetlere yönelik talepte meydana gelen artış, kamu harcamalarını ülkelerin mili gelir düzeyi artışından daha fazla olmaktadır. Güvenlik ve yargı hizmetleri de sanayileşme ile birlikte artarken, belediye ve çevre hizmetleri aynı şekilde artış göstermektedir (Bulutoğlu, 2004;205).

Gelişmiş sanayi ülkelerinde kamu harcamalarının artışının önemli boyutlara ulaştığı ve bu durumun önlem alınması gereken bir durum olarak algılandığı vurgulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının artışının iki önemli nedeni olarak yaşlı nüfusun toplam nüfustaki oranının artması ile birlikte sağlık giderleri ve emekli maaşlarının artmasından dolayı olduğu ileri sürülmektedir (Bulutoğlu, 2004;204). Gelişmiş ülkelerde ayrıca tüm yaşlı insanlara ve hatta fazla yaşlı olmayanlara da kamu tarafından emeklilik ödemesi yapılırken, aynı şekilde işsizlere ve genelde muhtaçlara yapılan kamusal yardımlarında arttığı görülmektedir (Tanzi, 2002;122).

Ancak içinde bulunduğumuz dönemde yukarıda yer alan ve yazarların dile getirdikleri olağan uygulamaların artık ne kadar geçerli olduğunun tartışılması gündeme gelmektedir. İçinde bulunduğumuz ekonomik kriz hem gelişmiş batılı ülke ekonomilerini ve kimi faktörlerin küreselleşmesi dolayısıyla da az gelişmiş ülkeleri de etkisi altına almaktadır. Bu noktada, batılı serbest piyasa ekonomileri devletin rolünü tekrar gözden geçirmekte ve çeşitli ekonomik kuruluşlara etkin maliye politikaları ve kamu harcamalarının tekrar gündeme getirilmesini dile getirmektedirler.

Bu bağlamda, eğer yukarıda ki yazarların ve özellikle Buchanan' in, bakış açıları ile krize yönelik etkin çözüm aramaya çalışırsak, gelecekte uygulanacak politikalar açısından devletin ekonomideki rolü daha da azaltılmalı ve yapılan sosyal boyutlu kamu harcamaları da tartışılır konuma gelmelidir. Ancak tüm dünya ülkeleri şu anda içinde bulunduğumuz ekonomik krizin içinden çıkmak için güvenilen tek kurumun “devlet” olduğunu vurgulamakta ve müdahale zeminlerini aramaktadırlar.

Sonuç olarak kamu harcamaları konusu ve devletin etkinlik alanları iktisat literatüründe sürekli tartışılmış ve çeşitli çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hangi teorinin ve ekonomi politiğin uygun olduğu ise ortaya çıkan sonuçlardan kendini göstermektedir.

1.3.1. Klasik Kamu Harcamaları Yaklaşımı

Klasik yaklaşım, liberal iktisadi görüşü sistemleştirmiş ve serbest girişimciliği savunan bir ekonomik görüş olarak oluşturulmuştur. Klasik ekonomik okulunun kurucuları arasında D. Hume, A. Smith, D. Ricardo, J. S. Mill gibi iktisatçılar bulunmaktadır.

Klasik iktisadın öncülerinden D. Hume (1771-1776), devletin önceden bir birikim sağlaması gerektiğini ve olağanüstü harcama durumlarında devletin bu birikimiyle ihtiyaçlarını karşılamasını savunmuştur (Bağcı, 2001;19). Hume, “*Vergiler Üstüne*” adlı denemesinde, vergileri artırmanın halkın çalışkanlığını yükselteceğini ve böylece daha fazla vergi toplanacağına değinmiştir. Fakat insanları çalışmaya teşvik edenin tüketme güdüsü olduğunu, tüketme imkanları sınırlanan insanların bir süre sonra üzüntüye kapılacaklarını, bundan dolayı optimum bir vergi düzeyi olması gerektiğini ile sürmüştür (Savaş, 1999;214).

Hume, borçların gelir dağılımını bozduğunu öne sürmekte, zengin kesimin devlete borç vererek vergi artışından etkilenmeyeceğini, çünkü devletten bir gelir elde edeceğini, fakir kesimin ise devlete borç veremeyeceğini ve vergi artışlarından olumsuz etkileneceğini belirtmektedir.

Smith’ in görüşleri biraz daha farklıdır. Bu farklılığın temel nedenlerinden biri, yaşadığı dönemde savaşların devam etmekte olduğudur. A. Smith, hükümetlerin yatırımlar ve harcamalarını finanse etmek için borçlanmayı kullanmasını sakıncalı bulmaktadır. Çünkü bu dönemde yapılacak bir harcama ileriki kuşakların üzerinde bir yük olarak ortaya çıkacak ve o kuşakları haksız bir yük altına sokacaktır. Bu ödemelerden kaynaklanan vergi miktarları ile birlikte halkın üzerindeki vergi yükü artacaktır şeklinde görüşlere sahiptir. Smith emeğe ve iş bölümüne büyük önem vermiş ve devletin ekonomiye müdahalesinin minimum olması gerektiğini savunmuştur. Devlete klasik ekolün ünlü harcama sınırlarını getirmiştir. Ona göre devlet, sadece iç ve dış güvenliği sağlamak, bireylerin yarar sağlayacağı kamu işlerini yapmak üzere toplamda üç uygulama biçimi ile müdahale yapabilecektir.

D. Ricardo’ nun kamu harcamalarına ilişkin görüşlerinin başında, hükümet borçlarının ödenmemesine karşı olması gelmektedir. Bunu iki neden ile dile getirmektedir. İlki ahlaki ve hukuki değerlerdir. İkincisi ise, borç geri ödemelerinden dolayı fon kaynak transferi alacak olan bu fonlardan mahrum bırakarak bu fonların kullanımını onlardan almaktadır. Son olarak da David Ricardo, kamu tarafından toplanan bu fonların etki olarak kullanılacağı konusunda kimi şüphelere sahiptir. Yine Ricardo’ ya göre devlet harcamalarından yatırımın veya tüketimin etkilenmesi harcamaların nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Eğer yapılan harcamalar vergi ile finanse edilmişse, tüketim buna bağlı olarak azalacak, şayet borçla finanse edilmişse de tüketim faiz ödemeleri kadar azalacak, geri kalan ise yatırımlardaki azalma ile

karşılanacaktır. Yani kamu borçlanması özel sektör borçlanmasını dışlarken, kamu harcamaları da özel harcamaları dışlayacaktır (Bağcı, 2001;23).

Klasikler göre harcamaların artması, vergilerin artmasına ve dolayısıyla kişilerin elde edecekleri gelirde düşüş yaşanmasına neden olacaktır. Klasikler, kamu harcamalarına basit bir tüketim olarak bakmakta, milli geliri azaltıcı hatta yok edici özelliği olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşten dolayı klasikler, kamu harcamalarını rahatça göz ardı etmektedirler. Yani kamu harcamalarının gelir meydana getirici etkisi yok sayılmaktadır. Klasikler liberal bir ekonomik sisteme ve devlete mümkün olduğunca az iş ve harcama yüklenmesi taraftarıdır.

Klasik yazarlar kamu harcamalarına büyük önem verdiklerini söylemişler, ancak verdikleri öneme rağmen, klasik ekole bağlı pek çok yazar, kamu harcamalarını çok az incelemiş ve bazıları da onu tamamen yok kabul etmişlerdir. Bunun nedeni klasik maliyecilerin kamu harcamalarını bir problem olarak görmemeleridir (Türk,1992;51).

1930'lu yıllara kadar kamu harcamalarının GSMH payının %5-15'lik oran içinde kalmış olması bu yaklaşımı haklı çıkarmaktadır (Nadaroğlu, 1974;143). Koruyucu devlet anlayışında, devlete yüklenen sınırlı fonksiyonlar karşısında, bu oran gayet normal olarak algılanmaktadır. Bu küçük oran ile kamu harcamalarının önemli mali etkilere yol açması düşünülmemekte ve kamu harcamaları önemsiz olarak algılanılmaktaydı.

Klasik maliyecilere göre kamu harcamalarının amacı devletin varlığını korumak, kamu hizmetlerinin sürekli ve düzenli şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Ancak klasik doktrinde, harcamalarda önemli olan harcamaların içeriği değil miktarıdır ve devlet mümkün olduğunca az harcama yapmalıdır. Devlet üretici bir güç değildir, tüketici bir organizasyondur. Kamu harcamaları da basit bir tüketimdir. Devlet bu harcamaları için milli gelirden bir pay almakta, dolayısıyla bölüşülecek hâsılanın küçülmesine neden olmaktadır. Bu da toplumun fakirleşmesi anlamında yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak günümüz koşullarında bu yaklaşımların ne kadarının geçerli olduğu şüphe götürmektedir. Ancak bu konudaki yazarların fikirlerine başvurmayı ileriki bölümlerde devam edeceğiz.

1.3.2. Keynesyen Kamu Harcamaları Yaklaşımı

1929’lu yıllara gelindiğinde, ekonomik dengenin eksik istihdamda gerçekleşebileceği, devletin müdahalesi olmazsa tam istihdama tesadüfen ulaşılabilceği görüşü Keynesin söylemi ile beraber bu bunalımlı yıllardan sonra daha fazla geçerlilik kazanmaya başlamıştır. Klasik doktrinin ekonomik dalgalanmaları önleyemediği, gelir ve servet dağılımındaki dengesizlikleri ortadan kaldıramadığı, ekonomik istikrarı koruyamadığı ve gelişmenin belli bir hızda yürütülmesini sağlayamadığı görülmüştür (Gürsoy,1980;32).

Bu dönemden sonra devlet, ekonomiye sadece para politikası ile değil, aynı zamanda maliye politikası ile de müdahalelere girişecektir. Keynes ekonomik dengenin eksik istihdam da gerçekleşeceği tezini ileri sürerken, bu tezin temel nedenini efektif talep eksikliği olarak tanımlamaktadır. Efektif talep, hem mili gelir düzeyini hem de istihdam düzeyini belirlemektedir. Bu bağlamda Keynes’e göre; istihdam düzeyi efektif talebe, efektif talepte tüketim ve yatırım harcamalarına bağlıdır. Şayet efektif talebin artırılması isteniyorsa ya da efektif talebi ve istihdam düzeyleri etkilenilmek isteniyorsa yatırım ve tüketim harcamaları kesinlikle artırılmalıdır. Eğer kişilere ait tüketim ve yatırım miktarları etlenemiyorsa yani değiştirilemiyorsa o halde tek yol kamu yatırım ve tüketim harcamalarının artırılmasıdır.

Keynes teorisini ortaya attığı dönemlerde, gelişmiş ülkelerin sorunu; toplam talep yetersizliği idi ve bunun temel nedeni olarak da tasarruf-yatırım kalemlerinin tasarruf lehine daha ağır basması idi. Yani bir tür yatırım tasarruf dengesizliği idi. Devletler bu dönemde Keynes’in önerdiği yöntemler ile efektif talebi canlandırıp bu sorunlarından kurtulabilirlerdi. Ancak günümüzde gelişmekte olan ülkelerde, sorunlar talep yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. Oysa çözüm noktasında günümüzde talep artırıcı eylemler gerçekleştirilmektedir.

1929 ekonomik bunalımı ile birlikte yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda kamu harcamaları klasik dönem uygulamalarında olduğu gibi korkulu bir rüya değildir. Bu dönemlerde harcamaların artırılmasının ve azaltılmasının belirli ekonomik sorunların çözümünde bir ilaç olarak kullanılabileceği iddia edilmeye başlanmıştır (Nadaroğlu, 1974;149). Bu adımlarla beraber tarafsız devlet anlayışı yerine müdahaleci devlet anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Tanımlanan bu müdahaleci devletin yapacağı eylemler çoğalmış, klasiklerin saydığı temel fonksiyonlarının dışında farklı görevler üstlenmeye başlamıştır. Bu

farklı fonksiyonları, Bıyıkoglu (1973;123) şu şekilde saymaktadır. Mili eğitim, sağlık, bayındırlık ve taşıma hizmetleri artık devletin görevleri arasına girmiştir.

Bu dönemle beraber devlet anlayışı artık modern devlet anlayışı olarak nitelendirilmiş ve sadece yönetsel işlemlerle sınırlandırılmayacağı dile getirilmiştir. Devletin yeni ve farklı fonksiyonları olarak saydıklarımızın yanında, üretim, kaynak dağılımı, gelir bölüşümü, ekonomik büyüme, konjonktür, dış ticaret alanlarının düzenlenmesi gibi görevleri de üstlenmektedir. Bu bağlamda Keynesyen söylemin özünde, devlet ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın tam ortasındadır ve doğrudan veya dolaylı olarak bu hayata müdahalelerde bulunur. Sayılan bu temeller üzerinde devlet, sosyal adaleti, eşitliği ve ekonomik kalkınmayı amaç edinmiştir. Bu bağlamda devlet artık sosyal devlettir. Ulusal gelirin, sosyal sınıflar arasında, piyasa mekanizmasının kendiliğinden meydana getirdiği tarzdan oldukça farklı bir şekilde dağıtılmasında aracı olmaktadır (Sönmez, 1987;5). Bu durum yalnız, kamu gelirlerinin değil, ondan daha güçlü olarak kamu harcamalarının da ekonomik kalkınmada kullanılacak önemli maliye politikası araçları haline gelmesine yol açmıştır (Tuncer, 1975;2). Artık maliye politikasının ve onun getirdiği denklemlerin önemi de artmıştır. Tüm bu anlatılanların ışığında şu çıkarsama yapılabilir. Klasik devlet anlayışından modern devlet anlayışına geçilmiştir ve bu modern devlet sosyal devlet tanımını kapsamaktadır.

Sosyal devlet kavramının devlet anlayışına yüklediği farklı fonksiyonlar ile birlikte devletin harcama kalemlerinde de değişimler meydana gelmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları içinde transfer harcamalarının payı görece olarak artmaktadır. Sosyal transferler önemli boyutlara ulaşmıştır. Devlet, sosyal sigorta, eğitim, sağlık ve konut alanlarında hizmet üretmeye başlamıştır (Sönmez, 1983;19). Yine devlet sosyal devlet kimliği ile ekonomik olarak güçsüz kişileri, özellikle işleri bakımından başkalarına bağımlı olarak çalışanları, dar gelirliileri korumayı bir görev olarak benimsemiş ve bu yöndeki harcamalarını artırmıştır (Başaran, 1982;19). Keynes'in önerdiği politika önlemlerinin uygulanması ile beraber dünya ekonomisi 1970'li yıllarda gündeme gelen *stagflasyon* olgusuna kadar ciddi bir kırıma geçirmemiştir.

1.3.3. Neoklasik Kamu Harcamaları Yaklaşımı

1950' li yıllara kadar kamu ekonomisinde kamu harcamaları, özünde refah ekonomisi olarak adlandırdığımız piyasa analizi sistemi ile açıklanmıştır. Bu analiz sonucunda ise

ekonomik liberalizm en iyi politik düzen olduğu çıkarsaması yapılmıştır. Bu yaklaşımlarda, piyasa analizleri tekniklerinden yararlanan ve bireysel tercihlerle tanımlanan ideal bir ekonomik refah düzeyi arayışı vardır; devletin harcama ve vergileme faaliyetleri ile refah düzeyini nasıl yükselteceği araştırılmıştır. Bu yaklaşımlarda, devlet organik bir varlık olarak tanımlanmıştır; dolayısıyla devlet faaliyetlerinin, tıpkı bir tüketicinin faaliyetlerin gibi ele alınabileceği ileri sürülmüştür. Kısaca devlet, piyasa benzeri bir çerçevede marjinalist analizin uygulama alanı olarak görülmüştür. Marjinalist analiz daha sonraları, kaynakların kullanımı ve dağıtım kararlarının piyasada değil, politik sistem içinde oluşturulduğunu söylemiştir. Buna karşın, amaç yine bireysel tercihleri en iyi yansıtan bir hükümet harcamalarının miktar ve bileşimin sağlamaktır (Yay, 1993/A;51-52).

Bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden A. Pigou, neoklasik çerçevede, devleti organik bir varlık olarak ele almıştır. Bu bağlamda, devleti tıpkı tüketicinin analizinde olduğu gibi marjinalist analiz çerçevesinde yaklaşım geliştirmiştir. Bu noktada temel sorun, bireylerin tercihlerini yansıtan, iktisadi refaha varmak için gerekli kamu harcamak ve kamu gelirlerinin tespiti şeklinde algılanmıştır.

1950’li yıllarda neoklasik büyüme modelleri de kamu kesimi ve harcamalarını dışlamış ya da etkisinin büyüme üzerinde yok denecek ölçüde sınırlı olduğunu varsaymıştır.

Neoklasik görüşe göre;

- Pozitif dışsallığın bulunduğu alanlardaki faaliyetlerin devletçe desteklenmesi, negatif dışsallığın bulunduğu faaliyetlerinde ya bizzat devletçe yapılması ya da bu faaliyetleri yapan özel birimlerin düzenleyici vergiler gibi kurallara tabi tutulmasını savunurlar.
- Pozitif içselliğin söz konusu olduğu faaliyetlerin KİT’ ler aracılığıyla bizzat devletçe yerine getirilmesini savunurlar.
- Tam kamusal mallar dışında yarı kamusal, doğal tekel, merit/demerit malların da kısmen devletçe üretilmesini savunurlar (Aktan, 2000;25).

Neoklasiklerin görüşleri iktisat literatüründe “*piyasa ekonomisinin başarısızlığı*” olarak da bilinmektedir. Klasik iktisada önemli bir katkı olarak kabul edilen neoklasik iktisat, piyasa ekonomisinin tek başına optimumu sağlamaktan uzak olduğunu bu nedenle kamu

ekonomisine gerek olduğunu savunmaktadır. Neoklasiklere göre piyasa ekonomisinin başarısızlığa uğratan başlıca faktörler, tam rekabetin gerçekleşmemesi, dışsı ekonomiler, içsel ekonomiler, kamusal malların üretimle zorunluluğu ve marjinal maliyetin sıfır olduğu üretim faaliyetlerinin varlığıdır. (Aktan, 2000;24)

1.3.4. Neo-Klasik Yaklaşımın Yetersizliği Ve Kamu Harcama Artış Kuramı

1950' li yıllarda, neoklasik yaklaşımın aksine, kamu kesim faaliyetleri ve kamu harcamalarının diğer ekonomik değişkenlerle olan ilişkisini vurgulayan iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, Keynes' in "*Genel Kuramı*" ın dan hareketle geliştirilen ekonomik istikrar modelleridir. II. Dünya Savaşı sonrasında fonksiyonel maliye adı altında geliştirilen bu modellerde, işsizlik gibi sorunların giderilmesinde kamu harcamalarının çarpan mekanizması yoluyla ekonomik değişkenleri ne ölçüde etkileyebileceği araştırılmıştır.

Kapitalist ülke ekonomilerinde kamu harcamalarının gösterdiği gelişme karşısında, neoklasik yaklaşımın kaynak dağılımı çerçevesinde yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun karşısında, tümevarımsal yöntemle, kamu harcamaları verilerinin somuttaki gelişme eğilimini gözleyerek hipotez ya da açıklama getirilmiştir. Bu yaklaşımların en tanınmış örneği olan Wagner yasası ya da hipotezi ile Wagner' in açıklamalarına ilişkin eleştirel yaklaşımdan hareketle oluşturulan A. Peacock ve J. Wiseman' ın sığrama tezidir.

Wagner, Avrupa ülkelerinde kamu harcamalarının gösterdiği gelişmeyi izleyerek "*Wagner Kanunu*" olarak da adlandırılan hipotezini öne sürmüştür. İktisadi gelişme arttıkça kamu harcamaları talebi de artacaktır (Yay, 1993;97).

Peacock ve Wiseman ise İngiltere' nin kamu harcamaları verilerinden hareketle "*Sığrama Tezi*" olarak adlandırılan hipotezi öne sürmüşlerdir. Devlet olağanüstü dönemlerde iktisadi ve sosyal krizlerin yaşandığı dönemlerde hem kamu harcamalarını artırır hem de harcamaların vergilerle, vergi oranlarını normal dönemlerde halkın tepki göstereceği seviyelere çıkararak karşılar (Atagün, 2004;31).

1.3.4.1. Wagner Yasası: Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı

Alman Okulu'nun resmi temsilcilerinden olan Adolf Wagner “zorlayıcı ekonomi” ile piyasa ekonomisi arasındaki tarihsel ilişkileri analiz etmiştir. Wagner’e göre; artan devlet faaliyetleri, en azından Batı Avrupa uygarlık sahnesinde gelişen ülkelerde yapılan ampirik gözlemler sonucunda ulaşılan bir sonuçtur. Bu artışın nedeni toplumun sosyal ilerleme isteğidir. Bunun sonucunda ise özel ve kamu kesimleri görece değişikliğe uğramıştır. Devletin gelir kaynaklarının kısa vadede istenildiği ölçüde geliştirilememesi, harcamaların artışında da engel çıkarabilir; ancak sosyal ilerleme talebine bireyler uzun vadede söz konusu güçlüğü yenebilir (Sönmez, 1987;10).

Kamu harcamalarındaki artışı açıklamaya yönelik olarak ilk ampirik çalışma yüz yılı aşan bir süre önce Wagner tarafından ortaya atılmıştır. Literatürde Wagner Kanunu olarak da geçen ve kamu harcamalarındaki artışı sanayileşme sürecinin getirmiş olduğu ekonomik ve sosyal ihtiyaçların artmasına bağlayan Wagner, devlet faaliyetlerindeki sürekli artışı ifade eden bu kanunu 1883 yılında yaptığı gözlemler neticesinde savunmuştur (Biehl, 1998;102).

Bird (1971:1) Wagner’in büyüyen devlet harcamaları yasasını devlet harcama ve faaliyetlerinin büyüyen bir önemi olarak ifade eder. Bu açıdan, Wagner yasasının modern anlamda formülasyonu şöyledir: Gelişmiş ülkelerde kişi başına gelir artarken, bu ülkelerin kamu sektörlerinin nispi önemi de büyüyecektir. Wagner bunun neden böyle olduğunu üç nedene bağlamaktadır (Bird, 1971; 2-3, Ataç, 1992;82).

- Sanayileşme süreci ile birlikte sanayi yaşamının çok yönlü karmaşıklığı karşısında, kamu kesiminin korumacı ve yönetici işlevlerinin artması sonucu, kamu kesiminde bir genişleme olmuştur. Buna ek olarak kamunun düzenleyici ve korumacı faaliyetleri sonucu yeni gereksinimler ortaya çıkarmıştır; bu nedenle artan yasal ilişkiler ve iletişimlerin bir sonucu olarak da kamu kesimi genişleme eğilimine girmiştir. Wagner daha sonra kentleşme ve nüfus yoğunluğunun artmasını, kamu harcamalarının artması açısından ek faktörler olarak görür: Bunlar sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan olgulardır.
- Özellikle gelirin yeniden dağıtımı ve eğitimle ilgili olarak, kültürel ve refah harcamaları nispeten artmıştır; çünkü bu tür harcamalar için talebin gelir

esnekliği “bir” den büyüktür; öyle ki bunlar gelir artarken daha fazla talep edilir.

- Birçok faaliyet için gerekli olan yatırım ve teknolojideki kaçınılmaz değişiklikler, büyük bir oranda monopollerini yaratır ve bunların sayıları gittikçe artar. Bu tür oluşumların gelir ve kaynak bozucu etkileri büyük olup, bu etkiler devlet tarafından hafifletilmek ya da engellenmek istenir.

Yukarıda saymış olduğumuz nedenler, farklı yazarlar tarafından da dile getirilmektedir. Bu yazarlar arasında; Güner, (2002;23), Esen, (1987;37); hem sanayileşmenin etkilerinde dolayı artan kamu harcamalarını, hem de kültürel ve sosyal hayata yönelik taleplerden dolayı kamu harcamalarının artışlarını eserlerinde vurgulamışlardır.

Wagner’in ileri sürdüğü bu nedenlerden ikincisine göre, “kamusal malları lüks” ya da üstüne mallar olarak nitelendirmektedir. Böylece iktisadi büyüme kişi başına gelirleri artırmaktadır; bu nedenle gelir esnekliği birden büyük olan kamusal mal ve hizmetlere duyulan talepteki artış, milli gelirdeki atıştan büyüktür (Beck, 1979;314).

Wagner’in son olarak ortaya sunduğu neden göre ise “teknolojik ilerleme” ile birlikte büyük ölçekli üretime geçilecektir. Bu bağlamda pek çok işletme bu boyutta üretimi gerçekleştiremeyecek ve piyasa mekanizması başarısızlığa uğrayacaktır. Bunun sonucunda ise piyasaya monopoller egemen olacaktır. Bu neticeler sonucunda ortaya çıkan iktisadi etkinlik sorunu sonucu, devlet ekonomiye müdahale edecektir; dolayısıyla kamu harcamalarının artışı ortaya çıkacaktır (Musgrave, 1971;99-109). Yine Wagner’in devlet faaliyetlerinin artması ve kamu sektörünün genişlemesinin sebepleri farklı bir yazarın kitabında şu şekilde dile getirilmiştir (Gemmell, 1993;104);

“Genişleyen kamu ve özellikle devlet faaliyetlerinin artışı kamunun mali ihtiyaçlarının genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Yönetim yerelleştiğinde ve yerel yönetimin iyi organize olduğunda hem devletin hem de yerel yönetimlerin ihtiyaçları artmaktadır. Yakın zamanlarda Almanya’da özellikle kentlerde, belediyelerin mali yükümlölüklerinde kayda değer bir artış göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu artışın sonucu olarak ortaya çıkan bu kanun, en azından bizim batı Avrupa medeniyetlerinde böyledir; bu durumun açıklanması sebebi ile sosyal gelişme baskısının sonucu özel ve kamu ekonomisindeki görelili alanlardaki

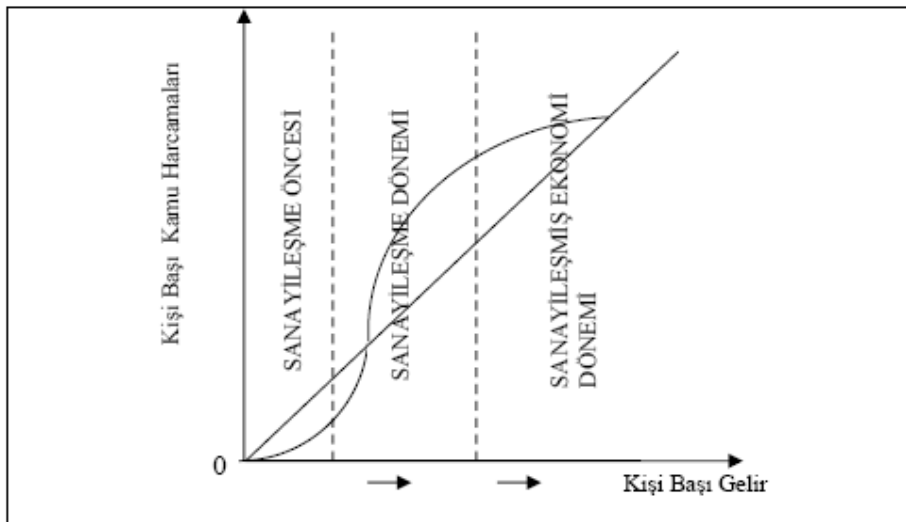
değişiklik özellikle zorunlu kamu ekonomisinde açığa çıkmaktadır. Finansal sıkıntıların üstesinden her zaman için gelmek mümkün görünmektedir.”

Bu bağlamda farklı yazarlardan Wagner’in çeşitli görüşlerine yer vermek daha geçerli olacaktır. Kamu harcamalarındaki artışın temel nedenlerinden birisini de kamunun zorunlu karşılanması gerekli mallarla ilişkilendirmek mümkün olacaktır.

Wagner temelde kamu harcamalarındaki artışın sosyal gelişmenin kaçınılmaz olarak devlete yüklediği faaliyetlerinin artmasının bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve özel sektör tarafından karşılanması mümkün olmayan bu faaliyetlerin kamu tarafından karşılanmak zorunda olması, devletin ekonomideki faaliyetlerinin ve payının artmasına neden olduğunu ileri sürmüştür. (Terzi, 1998;69)

Wagner, kamu sektörünün genişlemesini yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, merkezi yönetimlerin, özellikle de yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin artmasına ve farklılaşmasına bağlamıştır. Sanayileşme ile birlikte kişi başına gelir arttıkça ulusal gelirin giderek daha büyük bir yüzdesi merkezi ve yerel yönetimlerin bütçelerinden karşılanmaktadır. Önder (1974;22); Wagner’in ifade ettiği gelir odaklı kamu harcamaları büyüme ilişkisini aşağıdaki şekil üzerinde göstermektedir.

Şekil 1: Ekonomik Gelişme- Kişi Başına Reel Kamu Harcamaları

Kaynak: Önder İ. 1974;41)

Şekilde 1 de belirli ekonomik gelişmeler, dönemleri itibari ile kişi başına gelir ve kişi başına kamu harcamaları ile karşılaştırılmaktadır. Yine yukarıdaki kısımlarda tekrarlandığı gibi Wagner Kanunu'na göre; kamu harcamalarının en çok artışın sanayileşme döneminde gerçekleştiği ve sanayileşmiş bir ekonominin kamu harcamalarının artış hızının kesilmesi beklenilmektedir.

Wagner yasası ile ilgili olarak bazı yorumlar yapılmaktadır. Bu konuda önemli bir nokta olarak, bu yasanın 19.yy sonlarında Almanya'da formüle edilmesidir. Bu açıdan Wagner yasasının yalnızca sanayileşmenin bir sonucu olarak gelirin arttığı ülkeleri içerdiği kabul görmüştür. Böylece Wagner Yasası'nın işlemesi için gerekli koşullar şunlardır;

- Kişi başına gelirin artıyor olması
- Belili bir şekilde teknolojik ve kurumsal gelişmenin varlığı
- Demokratikleşme varlığı (Bird, 1971;3).

Wagner'in bu yaklaşımlarına bazı eleştiriler getirilmiştir. Şöyle ki; Kamu harcamalarında artıştan söz etmektedir; ancak bu artışın kamu kesiminin GSMH içindeki payının açıklanması olarak algılanmakla beraber kamu harcamalarının GSMH ya oranının artışını mı söylediği açık değildir. Yani kamusal kesiminin görece boyutlarının görece genişlemesi mi yoksa kamu kesimi mutlak boyutlardaki genişlemeyi mi ele aldığı açık değildir.

Wagner'in bu yasasını yorumlayan Musgrave göre “ Wagner'in harcama türü konusunda yaptığı seçim (güvenlik, genel yönetim ekonomik yönetim ve eğitim) uygun olmamaktadır. Savunma harcamaları ile sivil harcamalar arasındaki ayırım kabul edilememektedir. Ancak bunların beraber, sivil harcamaların daha sonra mutlaka ekonomik şekilde (kamusal tüketim, kamusal yatırım, transfer şekline) ele alınması zorunludur. Kişi başına ulusal gelir arttıkça belirtilen bu kamu harcaması türlerini GSMH içindeki payının sistematik bir şekilde değişmesinin nedenin ne olabileceğini soran Musgrave, Wagner Yasasındaki belirsizlikleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Musgrave, 1969;62).

Sonuç olarak Wagner'in gözlemlere dayanarak oluşturduğu bu model, 19.yüzyılda sanayileşmekte olan ülkelerin verilerine dayanması açısından ilginç olmakla beraber “organik

devlet” anlayışına dayanmaktadır. Bu açıdan devleti toplumdaki bireylerden bağımsız olarak karar veren bir birim olarak ele almıştır. Bu nedenle “kamusal seçim kuramı” nı sağlam temele oluşturamamıştır. Bununla beraber hükümet faaliyetlerinin ekonominin değişen yapısının artan bir fonksiyonu olduğu noktası önemli bir noktadır. Bu noktada Galbraith “Yeni Saray Devleti” nini elementlerini ortaya koyarken, modern teknolojiyi, modern devletin büyüyen bir fonksiyonu olarak tanımlar ve bu durumun savunma harcamaları yoluyla gerçekleşeceği çıkarsamasını yapmaktadır (Galbraith, 1969;17).

1.3.4.1.1. Wagner Yasasının Modelleştirilmesi

Kamu harcamaları ve büyüme ilişkisinin Wagner yasası yönünden testi için, kullanılan beş ayrı model bulunmaktadır. Bu modellerde ele alınan ülkelerde ekonomik büyümenin düzeyi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu modelleri aşağıda sıralayalım;

$$\ln G_t = a + b \ln Y_t + e_t \quad \text{Model (1)}$$

$$\ln(G_t/P_t) = a + b \ln(Y_t/P_t) + e_t \quad \text{Model (2)}$$

$$\ln G_t = a + b \ln(Y_t/P_t) + e_t \quad \text{Model (3)}$$

$$\ln(G_t/Y_t) = a + b \ln(Y_t/P_t) + e_t \quad \text{Model (4)}$$

$$\ln(G_t/Y_t) = a + b \ln Y_t + e_t \quad \text{Model (5)}$$

Model (1) Peacock – Wiseman (1961) test versiyonunu göstermektedir. Modelde $\ln Y_t$ = Reel kamu harcamalarının logaritmik değerini, $\ln G_t$ = Reel GSMH’ nın logaritmik değerini göstermektedir. Buna göre kamu harcamaları milli gelirin bir fonksiyonudur ve milli gelir arttığında, buna bağlı olarak kamu harcamaları da artmaktadır. Wagner yasasının geçerli olabilmesi için kamu harcamalarının gelir elastikiyetinin 1’ den büyük olması gerekmektedir. ($b > 1$)

Grupta (1967)’e göre Model (2)’de $\ln(Y_t/P_t)$ = reel kişi başına kamu harcamalarını, $\ln(G_t/P_t)$ = kişi başına düşen reel GSMH değerlerini ifade etmektedir. Wagner yasasının geçerli olması için reel kamu harcamalarının gelir elastikiyetinin sıfırdan küçük olması gerekmektedir. ($b < 0$)

Goffman (1968)'e göre Model (3)' de $\ln(Y_t/P_t) =$ kişi başına düşen Reel GSMH' nın logaritmik değerleridir. Hesaplanan reel harcamaların gelir elatikiyeti 1'den büyük ise Wagner yasası geçerlidir. ($b > 1$)

Musgrave (1969)'e göre model (4)'te $\ln(G_t/Y_t) =$ Reel kamu harcamalarının Reel GSMH içersindeki logaritmik değeridir. Bu modelde kamu harcamalarının ekonomik faaliyetler içersindeki payının kişi başına düşen milli gelire olan elastikiyeti sıfırdan büyük ise Wagner yasası geçerlidir. ($b > 0$)

Mann (1980)'e göre Model (5)'te Reel kamu harcamalarının Reel GSMH içersindeki payının Reel GSMH elastikiyetinin sıfırdan büyük olması durumunda Wagner yasasının geçerli olduğunu göstermektedir. ($b > 0$) (Lyare and Lorde, 2004;2; Yamak ve Küçükkale, 1997;7–8).

Söz konusu modellerde kamu harcamaları milli gelirin artan bir fonksiyonudur. Buna bağlı olarak milli gelir arttıkça kamu harcamaları da artacaktır. Bu modeller çerçevesinde yapılan uygulamalı araştırmalarda, gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki belirlenirken, az gelişmiş ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Arısoy, 2005;4).

1.3.4.2. Peacock-Wiseman: Harcamaların Sıçramalı Artış Tezi

Alan T. Peacock ve Jack Wiseman tarafından geliştirilen “Kamu Harcamalarının Artış Tezi” bu konuda ileri sürülen arz yönlü (suply-side) yaklaşımların odak noktasını oluşturmaktadır.

Peacock-Wiseman, Wagner'in yasasını sorgulayarak kamu harcamalarının sıçramalı artış tezini ortaya koymuşlardır. Peacock-Wiseman, Wagner'in “*organik devlet*” anlayışını reddederek, bunun yerine hükümetlerin daha fazla para harcamalarını sevdiğini, yurttaşların da daha fazla vergi ödemeyi sevmedikleri ve hükümetlerin yurttaşlarının arzularına daha fazla dikkat eden politik önermelere önem vermişlerdir (Galbraith, 1968;17).

İngiltere’de 1890–1960 yılları arasında, kamu harcamalarının seyrini izleyen Peacock ve Wiseman, kendi ülkeleri bakımından bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre kamu harcamaları devamlı ve doğrusal bir artış göstermemekte, ancak basamaklı bir gelişme söz konusu olmaktadır (Akdoğan, 1993;59).

Peacock ve Wiseman, asıl olarak devlet tarafından toplanan kamu gelirleri üzerinde durmuşlardır. Kamu harcamalarındaki artışın kamu gelirlerindeki artışla ilgili olduğunu belirtmişler, ekonominin gelişmesine paralel olarak sağlanan vergi hâsılatında ve bunun sonucunda yapılan harcamalarda, yükselmenin ortaya çıkacağını iddia etmişlerdir (Akdoğan, 1993;74). Buraya kadar Wagner'den çok fazla ayrılmazlar. Ama Peacock ve Wiseman, İngiltere örneğine dayanarak, savaşlar gibi büyük bunalım dönemlerinde, kamu harcamalarının sıçrama yaptığını, bunalım sonrası dönemlerde de eski düzeyine inmediğini belirtmişlerdir. Bundan dolayı Peacock ve Wiseman'ın teorik açıklamaları, literatürde “*sıçrama etkisi*” olarak adlandırılır.

Savaş ve bunalım dönemlerinde, özel harcamalar yerini büyük ölçüde kamu harcamalarına bırakır. Kamu harcamalarının yer değiştirmesi ile yukarı doğru bir tırmanış başlar ve artış eğiliminde bir sapma ortaya çıkar. Harcamaların artışı vergilerin artışı gerektirirse de vergi düzeyinin seçmenlerin kabul edebileceği sınırlar içinde kalması gerekir (Sönmez, 1983;12).

Peacock ve Wiseman'a göre bunalımlı dönemlerde kamu harcamalarının sıçrama göstergesinin üç temel nedeni vardır:

- Bunalım, seçmenin yeni vergiler konulmasına karşı olunmasının gerçeklerini ortadan kaldırıcı yönde etki yapar. Seçmen, zamanla yeni vergi yüküne alışır. Siyasi iktidar, bunalımı çözdükten sonra, eski vergi yüküne dönmek yerine, daha önce sunamadığı hizmetleri sağlama yolunu seçer.
- Bunalımla birlikte devlet, yeni ve sürekli yükümlülükler üstlenir. Bunların gerektirdiği harcamalar, kamu harcamalarının artması üzerinde etkili olur.
- Ayrıca, toplumsal bunalımlar, bunalım öncesinde toplumda bulunmamasına rağmen dikkati çekmeyen sorunlara ilişkin bilinçlenme ve bu bilinçlenmeye bağlı olarak tam istihdam gibi yeni toplumsal amaçlar getirmektedir. Söz konusu amaçlar yeni harcamaları gerekli ve haklı kılabılır (Bülbül, 1999;89).

Peacock ve Wiseman harcamaların devamlı, fakat düzenli olmayan bir artış seyri içinde olduğunu iddiasının yanı sıra, toplam kamu harcamalarının içinde merkezi idarenin payının arttığını iddia etmişlerdir (Bülbül, 1999;89). Normal döneme dönüldüğünde, halk bu vergi yüküne alışmış olduğundan vergiler eski seviyesine indirilmediği gibi kamu harcamaları da kısılmaz. Kamu harcamaları bir dahaki krize veya olağanüstü döneme kadar bu yüksek seviyesini korur. Dolayısıyla, kamu harcamalarının gelişme seyri Wagner'in dediği gibi düz bir şekilde değil, kesikli sıçramalar şeklinde yükselme gösterir (Atagün, 2004;31).

Peacock ve Wiseman kamu harcamalarının artışının nedenlerini daha farklı açıklamakla beraber Wagner'in kamu harcamalarının artış yasasını kabul etmektedirler. Bu bağlamda, kamu harcamalarındaki artışın GSMH ile olan ilişkisini açıklayabilmek için aşağıdaki modelden yararlanılmaktadır.

$$KH = f(GSMH)$$

Burada; KH: kamu harcamaları, GSMH: Gayri Safi Milli Hâsılayı göstermektedir. Peacock-Wiseman kamu harcamalarının analizini yaparken başlıca şu varsayımlardan yola çıkmaktadırlar (Henrekson, 1993;53);

- Devlet, mevcut kaynakları kullanırken her zaman rasyonel davranmaktadır,
- Devlet her zaman toplumun isteklerine karşı duyarlı hareket etmektedir,
- Vergi mükellefleri yüksek vergi oranlarını benimsemekte zorlanmaktadır.

Peacock ve Wiseman, Wagner yasasının uzun dönemli bir analiz olduğu ve bu uzun dönemli gelişme içersinde kısa dönemli dalgalanmaların incelenmesi gerektiği tespitinden hareket etmişlerdir.

Bunun sonucunda, devletin yapmış olduğu harcamaların zaman içersinde görülen eğilim değişikliklerini açıklamaya çalışmışlardır (Esen, 1987;41).

1.3.4.2.1. Peacock-Wiseman'ın Wagner'e Yönelttiği Eleştiriler

Peacock-Wiseman'ın Wagner'e yönelttiği eleştiriler temel olarak iki noktada toplanabilir. Bu eleştirilerden ilki;

Wagner, kamu harcamalarının belirlenmesinde harcamaların arz yönünü ihmal ederek, harcamaların artışını yalnızca talep yönüne bağlamışlardır. Bu bağlamda, harcamaları yerine getirme durumunda olan kamu otoritelerinin gelir kısıtı ve politik sürecin önemi göz ardı edilmiştir.

İkincisi ise; Kamu harcamaları, Wagner'in söylediği gibi sabit oranda ve sürekli değil, sıçramalı bir şekilde artmaktadır. Bunun da ötesinde, kamu harcamalarının eğiliminde görülen bu sıçramalar, büyük toplumsal çalkantılarla yakından ilgilidir.

Yukarıdaki kısımlarda da defaten değindiğimiz gibi, Peacock ve Wiseman'a göre, kamu harcamalarının özellikle savaş zamanlarında askeri harcamalara harcanan miktar, barış zamanlarından farklıdır. Bu açıdan bakıldığında harcamalar savaş zamanlarında zirveye ulaşmakta, buna karşın iki savaş arası zamanlarda "plato" olmaktadır. Bir platodan diğer platoya geçiş iki dünya savaşı ile aynı yıllara denk gelmektedir. İşte bu iki savaş arasında bir sıçrama gösteren bu süreksizliğe "*sıçrama (displacament) etkisi*" denmektedir.

Bu etkiler sonucunda, özellikle savunma harcamalarının dışında kalan harcamaların politik olarak yapıldığı noktasından hareket etmektedirler (Peacock ve Wiseman, 1961/b;112-113 özetinden yararlanılmıştır).

Peacock ve Wiseman, tezinde sıçrama etkisi yanında konsantrasyon yöntemi olarak adlandırılan diğer bir etki tanımlanmaktadır. Bu etki kamu harcamalarındaki sorumluluktaki değişiklikleri içermektedir (Rowley ve Tollison, 1994;126). Peacock ve Wiseman sıçrama periyotlarını yerel otonominin korunduğu ve böylece gücün konsantrasyonundaki etkisi için büyüyen baskıları azaltma olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın, sıçrama periyotları kamu harcamalarının merkeziyetçiliği yöntemi için olduğu gözlenmiştir.

1.4. Neoklasik- Keynesci Sentez Yaklaşımı

Bu yaklaşımı benimseyenlere göre devletin, liberal yaklaşımın savunduğu gibi, kaynak dağılımını engelleyici bir rolü yoktur. Bu bağlamda tüketicilerin harcama yapmaya değer bulmadıkları mal ve hizmetleri sunabilir. Bu açıdan devlet, kaynakların yanlış dağılımına yol açmaz.

Piyasa mekanizması bir makineye benzer. Bu makinenin bazı durumlarda bakım ve onarıma gereksinimi vardır (Baumol, 1968;2). Bu benzetmeden yola çıkan yaklaşım, piyasa mekanizmasının sabote edilmeyeceğinin garanti altına alınması gerektiğini söyler. Oysa uygulamada, piyasanın sabote edilmesi durumu vardır; bu da piyasa aksaklıklarıdır.

Görüldüğü gibi bu yaklaşım serbest piyasa mekanizmasında meydana gelen piyasa aksaklıkları üzerine oturtulmuştur. Bu piyasa aksaklıkları:

- Mülkiyet ve fiyatlandırmada her hangi bir piyasaya ait olmayan salt toplumsal malların varlığı,
- Doğal tekeller, dışsal etkiler, ölçek ekonomileri
- Piyasa esneksizlikleri nedeni ile dengeye gelmeyen ve istikrarsızlık gösteren iş gücü, mal, para ve mali piyasaların varlığı,
- Belirsizlik, bilgi yetersizliği

Bu yaklaşımın en önemli hipotezi hizmet kesimi, dengesiz büyüme ve kamu özel kesiminin göreceli verimlilik farkları üzerine kurulu Baumol hipotezidir.

1.4.1. Baumol Hipotezi

1960' lı yıllarda, ABD de son derece ciddi boyutlara ulaşan ve kentleri mali iflasın eşiğine getiren kentsel sorunlar ve gerekli kentsel hizmetler Baumol'un çalışmasına temel oluşturmuştur. Baumol temel olarak kentlerde devlet hizmetleri krizlerini açıklamak amacıyla kuramını geliştirmeyi denemiştir. Bu bağlamda Baumol'un çözümlemeleri ABD'nin iç özgül koşullarını içermektedir. O dönemde ABD de yerel ölçekte sunulan hizmetlerin boyutları oldukça büyüktür. Bu nedenle mali krizin boyutları daha çok kentler düzeyinde ortaya çıkmış, bu durum sonuçta devlet bütçesine de yansımıştır. Bu noktadan hareketle Baumol Hipotezi yazında genel olarak devlet faaliyetlerinin tümü için geçerli bir açıklama konumuna da sahip olmuş ve yaygın bir kanıyla "Baumol Hastalığı" terimiyle ifade edilmiştir.

Baumol'un tezi, verimliliğin devlet kesiminde özel kesimdekine göre daha yavaş artacağı önermesi üzerine kurulmuştur. Bu tez belli başlı dört varsayım üzerine kurulmuştur.

- Ekonomi verimli ve verimsiz sektörler olmak üzere iki kısma ayrılmış, teknoloji bakımından ilerleyici ve yenilikçi olan üretim faaliyetlerinde, sermaye birikimi teknolojik yenilikler ve ölçek ekonomileri emek-saat başına verimliliği artıracaktır. Buna karşın emek girdisi miktarı düşecektir. Diğer yandan ekonomide bir diğer sektör vardır ki bunların üretimi doğası gereği emek yoğunudur; bu nedenle üretim kalitesi direkt biçimde emek miktarı ile ölçülmelidir.
- Ekonomideki verimli ve verimsiz sektörlerde tek harcama kalemini işgücü maliyeti oluşturmaktadır; verimliliğin arttığı sektörde, ücretler işçi başına verimlilik artış hızına eşit hızda artacaktır.
- İşgücü piyasasındaki akışkanlık nedeniyle, ücretler verimli ve verimsiz bu iki sektör arasında eşitlenir ve uzun dönemde aynı düzeyde gerçekleşir.
- Hizmetleri, üretim faaliyetlerinin tamamlayıcısı niteliğindedir; bu açıdan hizmetlere olan talebin gelir esnekliği birden büyük, fakat fiyat esnekliği birden küçüktür (Baumol, 1967;416–420).

Bu hipotez, iki sektörün durumunu karşılaştırarak, teknolojik ilerlemenin görece yavaş olduğu sektörde üretim maliyeti görece artacaktır, savını ortaya koymaktadır. Devlet kesiminde ise, özellikle belediyelerde, ağırlıklı olarak hizmet üreten faaliyetler yapılmaktadır.

Ekonomide toplam verimlilik düzeyinin artışı, işgücü kullanımındaki artış hızının gerisinde kalmasına yol açacaktır. Bu bağlamda, eğer verimliliği artmayan sektör ekonomi içinde payını korumaya devam ederse, teknoloji olarak ilerleyen sektörün kaynaklarını emmeye devam edecektir; bu nedenle ekonominin büyüme hızı asimptotik olarak sifıra yaklaşacaktır(Baumol, 1967;420-425).

Baumol' a göre, günümüzün en önemli sorunlarından biri kentsel hizmetlerin yetersiz oluşu ve kentlerin mali gereksiniminin durmadan artmasıdır. Çünkü kent hizmetlerinin en büyük bölümü polis, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, trafik kontrolü, temizlik, çöp toplama gibi teknolojik bakımdan geri faaliyetlerden oluşmaktadır. Bunların üretimi ise emek yoğun üretime girmekte ve bununla beraber yönetim eksiklikleri de işin içine girince maliyetler daha fazla artmaktadır.

Bu bağlamda sonuç olarak, kentsel yaşamın olumsuz etkileri ve hizmetlerin üretim maliyetleri giderek artmakta; bu nedenle yerel yönetimlerin giderleri artmaktadır. Bir yandan

kentsel hizmetlerin nicelik ve nitelik düzeyini yükseltmek, bir yandan da verimlilik düşüklüğünü telafi etmek için devlet, harcamalarını hızlandırmak zorundadır. Diğer bir söylem ile kent bütçeleri büyüyecek buda devlet kesimini bütün olarak büyütecektir.

1.5. Yeni Liberal Yaklaşım

Yeni liberal yaklaşım "kamusal tercihler" kavramından hareket etmiştir; kamusal tercihlerde oylama kuralları ve kamu kesiminde rekabet yokluğundan kaynaklanan etkinsizlik, bu çerçevenin odağını oluşturmuştur. Siyasal kararların alınmasında geçerli olan kurallar ve kurumlar çerçevesi, yani oy davranışları üzerinde belirleyici etki yaptığı varsayılan rejimi, bu kurumsal çerçeve içinde en önemli etmendir.

1.5.1. Kamusal Tercihler Yaklaşımı

1950' li yılların başında ortaya çıkan kamusal tercihler yaklaşımı, kamu kesimi faaliyetlerini, kamu harcamalarının reel politik süreci ve onun kuramsal yapısını yansıtan modeller temelinde ele alınmıştır. "İktisatçıların siyaset bilimini işgali" şeklinde adlandırılan bu yaklaşımın başlıca temsilcileri; James Buchanan, Gordon Tullock, Richard E. Wagner, Geoffery Brennan gibi iktisatçılardır.

Kamusal tercihler bağlamında kamu harcamalarındaki gelişmeleri inceleyen çalışmaların ortak noktası, toplumsal karar alma sürecinde oluşturulan kararların, demokratik olmadığı ve bireylerin gerçek tercihlerini yansıtmadığı şeklindedir. Demokrasinin işleyiş eksikliklerine ilişkin bu modeller, öncelikle "demokrasi, politik kararların seçmen çoğunluğunun tercihlerini yansıttığı ve onların lehine işlediği bir sistemdir" düşüncesini diğer bir deyişle, oy çokluğu ilkesini sorgulamışlar ve giderek bu varsayımın reel hayatta geçerli olmadığını ileri sürmüşlerdir (Yay, 1993;98).

Oy çokluğu ilkesine dayanan demokratik düzenlerde yoksullar, oy sayılarının çokluğundan yararlanarak, toplumun diğer kesimlerinden kendilerine kaynak aktaracak toplumsal kararların alınmasına çalışırlar. Bu bağlamda Yönetici Kanunu'na göre, ortalama gelirli seçmenin gücü, ekonomideki gelir dağılımını uç kesimlerden ortalama seçmen lehine çevirir (Shibata, 1984;51). Bu açıdan, orta sınıf, kamu hizmetlerinin uç kesimlere oranla

kendilerine getireceği faydanın daha yüksek, maliyetlerin ise daha düşük olacağını düşünür. Bu nedenle bu kesim, kamu harcamalarının artışı desteklemektedir (Whiteley, 1986;45-46).

Bu bağlamda, kamu hizmetlerine olan talepler kamu harcamalarını artırma yönünde baskı oluştur. Vergi yükümlülerinin dirençleri bu artış eğilimini bastırma işlevi görür. Böylece sosyal talepler ve kamu hizmeti arasında bir tür sosyal denge oluşur.

Bu eksen etrafında geliştirilen kamusal tercihler yaklaşımı, ekonomik yaşamda karmaşık değişim yöntemlerinin açıklanmasını olanaklı kılar; analizlerin yapılmasına olanak tanır. Analitik düzlemde geliştirilmiş yaklaşımların yöntemlerini ve araçlarını alarak kamu ekonomisine, politikaya ve kamusal ya da özel sektöre bu yöntem ve araçların uygulanmasını olanaklı kılar.

Kamusal tercihler yaklaşımı, politik sektör içinde oluşan işlemlerde ortaya çıkan karmaşıklıkların açıklanmasını, anlaşılmasını sağlamaya yönelik bazı temel ilkelere hareket eder. Bunlar;

- Metodolojik Bireysellik
- Bireysel rasyonellik
- Politikanın Değişim Aracı olması varsayımı (Savaş,1989;41-49).

Bu ilkeleri kısaca açıklarsak;

- Metodolojik bireysellik; birey değerlendirir, seçer ve karar verir. Bu varsayımda analiz biriminin birey olduğu kanısı vardır.
- Bireysel Rasyonellik; bireylerin “*kişisel tercih*”lerinin esas alınması gerekir. Bu bağlamda, bireyler çıkarlarını maksimize eden davranışlar gösterirler. Böylece, ekonomik insan şeklinde olan birey, kendi çıkarına öncelik verir; yapacağı her tercih sonunda sağlayacağı faydanın maliyetinden fazla olmasına dikkat çeker. Bu şekilde birey rasyonel davranmış olur. Bu ilkeye göre seçmen, hizmete muhatap birey olarak rasyonel davranırsa, hizmet arz eden de rasyonel davranmaya özen gösterecektir.

- Politikanın Değişimi aracı Olması Varsayımı: Politik değişim ekonomik değişimden farklı olarak herkesi kapsamı gereklidir, noktasından hareket eder. Bu açıdan politik değişim, kamusal tercihler yaklaşımında iki yönlü inceleme alanına sahip olup;
- Anayasal Ekonomik Kuramı,
- Politik Kurumların Kuramı'dır.

Özellikle anayasal ekonomik kuramı, kamu tercihi kuramı odak noktasını oluşturarak, kamu kesiminin nasıl sınırlandırılabilirliği ilkesinden hareket eder. Bu yaklaşım, devlet harcamalarının artışına katkıda bulunan, üç temel etmen olduğunu kabul eder.

- Devlet Hizmetlerinde Talebin Artması: Demografik etmenler, kentleşme, gelir artışı, gelirin yeniden dağılımı, toplumsal iyileştirme, risklerin telafisi, standartların geliştirilmesi.
- Devlet Hizmetlerini Arz edenlerin Arzı Artırmak İstemeleri: Politikacıların oy maksimizasyonu davranışı, bürokratların ve elitlerin davranışı, kumanda ve kontrole dayanan siyasi rejimler, devlet tekelleri, devlet çalışanlarının büyük devlet tercihleri, hükümetlerin iş yapma isteği, aşırı üretim gibi.
- Artan Etkinsizlik: Aynı miktarda hizmet için daha çok harcama yapılması, aşırı işgücü kullanma, aşırı sermaye kullanma, işgücü ücretlerini aşırı ödeme, verimlilik artışının düşük ve sıfır olması.

Kamu tercihleri, iktisatçıları 1960'lı yılların başından itibaren kamu ekonomisinin de piyasa ekonomisi gibi kendi başına optimumu sağlamaktan uzak olduğunu açıklamışlar ve Piyasa Ekonomisinin Başarısızlığı Teorisi' ne karşılık olarak Kamu Ekonomisinin Başarısızlığı Teorisi'ni geliştirmişleridir (Aktan, 2004;89).

Kamu ekonomisi şu faktörler dolayısıyla başarısızlığa uğramaktadır:

- *Rasyonel Seçmenlerin Bilgisizliği*: Toplumdaki bireylerin eğitim ve kültür düzeylerinin heterojen olması, ayrıca kitle iletişim araçlarının devlet tekelinde olduğu ülkelerde seçmenler gerçek ve doğru enformasyona ulaşamamaktadırlar.

- *Rasyonel Seçenlerin İlgisizliği*: Piyasa ekonomisinde bireyler satın alacakları mal ve hizmetler için derinlemesine araştırma yapma ihtiyacı hissederken oylamada bulunsa da bulunmasa da kendisine kamusal mal ve hizmet arz edileceğinin farkındadır bu nedenle bireyler tercihlerini oy mekanizması aracılığıyla açıklarlarken ihmalcı ve ilgisiz davranırlar.
- *Rant Kollama*: Baskı ve çıkar grupları, iktidar partisi ve bürokrasi üzerinden lobicik yaparak bunları kendi çıkarları doğrultusunda etkileyerek rant kollamaya çalışırlar.
- *Logrolling (oy ticareti)*: Bu mekanizma seçim sonrası seçmen tercihlerinin optimumundan uzaklaşmasına neden olur. Bu mekanizma ile siyasal karar alma sürecinde milletvekilleri oyları maksimize etmek için kendi seçim bölgelerine daha fazla hizmet götürmeye çabalarlar. Bu da bütçe kaynaklarının o alanlara kaydırılmasına neden olur.
- *Politik Miyopluk*: Politikacılar oylarını maksimize etmek için uzun dönemde ekonomiye yararlı olabilecek politikalar yürürlüğe koymak yerine kısa sürede sonuç alınabilecek politikalar yürürlüğe koymayı tercih etmektedirler. Kamu literatüründe bu olay “politik miyopluk” olarak adlandırılmaktadır.
- *Kamusal Ml ve Hizmetlerin “Bohça” şeklinde sunulması*: Kamusal mal ve hizmetlerin bir bütün halinde arz edilmesidir. Bu haliyle kamusal mal ve hizmetler gerçek toplum tercihlerini yansıtmaz.
- *Oybirliği İlkesinin Gerçekleştirilmemesi*: Gerçek yaşamda oybirliği ilkesinin gerçekleşmesi oldukça güç, hatta imkânsızdır. Çağdaş demokrasilerde, basit çoğunluk ilkesine göre alınan kararlar, çoğunluğun azınlığa sömürülmesine yol açmaktadır.
- *Ortanca Seçmen Teorisi*: Devletin başarısızlığa uğramasında etkili olan bir diğer faktörde ortanca seçmen teorisi. Siyasal iktidar, daima oylarını maksimize etmek için ortanca seçmenleri memnun edecek politikalar uygulamak zorundadır. Ortanca seçmen grubu, politikacıların önemli bir oy potansiyelini teşkil etmektedir (Aktan, 2004;90-91-92).

Kamusal Tercih Yaklaşımı’ na ışık tutabilecek belli başlı görüşler yukarıda ana hatları ile ortaya konmuştur. Bu aşamada, bu kuramı daha iyi açıklayabilecek James Buchanan ve Richard E. Wagner’in hipotezi daha ayrıntılı olarak incelenebilir.

1.5.2. Buchanan- Wagner Hipotezi

Buchanan ve Richard E. Wagner'in hipotezine göre, ABD'de 1950–1976 döneminde kamu harcamalarındaki hızlı artışın nedeni, Keynesyen yaklaşımın iktisat politikalarını belirlemesi ve bu yaklaşımın gerçek dünyanın ekonomik ve politik çerçevesi ile uyuşmamasıdır. Bu bağlamda geliştirilen hipotez diğer gelişmiş ülkeler içinde geçerlidir (Buchanan, Wagner, 1977;1-15) .

Buchanan ve Wagner'in yukarıdaki söylemlerinin aynısını Yay (1993:100), eserinde dile getirmiştir. “1950–1976 yıllarındaki ABD ekonomisinde kamu harcamalarının hızlı artışı Keynesgil paradigmanın iktisat politikasını belirlemesi ve bu paradigmanın norm dünyasının reel dünyanın iktisadi ve politik çerçevesi ile uyuşmamasıdır”.

Bu hipotezin temelinde, Keynesyen yaklaşım gerek iktisatçıların, gerekse politikacıların ekonomiye bakışını değiştirmiştir. Klasik iktisadi analiz, kapitalist ekonomilerin genelde istikrarlı (dengede) olduğunu söylemektedir. Bununla beraber iktisadi dalgalanma söz konusu olduğunda ise, piyasa mekanizmasının kendiliğinden bu dengesizliği gidereceği varsayımı geçerlidir. Bu analiz bağlamında, para arzının kontrolü ve denk bütçe politikalarının uygulanması yeterli görülmüştür. Keynesyen ekonomi politikalarının uygulanmasının ekonomilerde enflasyon ve bütçe açıklarına (aynı zamanda kamu harcamalarındaki artışa) yol açtığını öne sürerler. Onlara göre bütçe kararlarının oluşturulmasının az sayıda bir elit grup tarafından gerçekleştirildiğini varsaymak hatalıdır (Yay,1993;100).

Buna karşın Keynesyen yaklaşımın çıkış noktası ise, kapitalist ekonomilerin genelde dengesiz olduğudur; bu nedenle piyasaının bu dengesizliği giderecek araçlardan yoksun olduğu varsayımı geçerlidir. Dolayısıyla, yalnızca para arzının kontrolü ve denk bütçe politikaları, ekonominin istikrarı için yeterli değildir. Bu politikaların yanı sıra, telafi edici maliye politikası ile ekonomi dengeye getirilmelidir (Buchanan, Wagner, 1977;1-15).

Keynesyen yaklaşımın ekonomik dünyası, 1930'lu yılların büyük bunalımı içindeki ekonomileri anlatmaktadır. Böyle bir ekonomide iktisat politikası aracılığıyla; toplam talep artırılarak, fiyatlar genel düzeyinde bir gelişme olmaksızın, reel üretim ve istihdam artırılabilir. Ekonomide likitide talebi yüksek ve faiz haddi çok düşüktür; bu nedenle para

politikası etkinliğini yitirmiştir. Hükümetlerin açık bütçe politikası ile kamu harcamalarını artırarak, efektif talepte artış yaratması çözüm olarak algılanmıştır. Sözü edilen bütçe açığı, ya para arzı artırımıyla, ya da borçlanmayla karşılanabilir. Bunlar arasında ekonomik farklılık açısından bir farklılık yoktur. Önemli olan bütçe açığı aracılığı ile efektif talebin artırılmasıdır. Keynesyen yaklaşıma göre, telafi edici maliye politikası enflasyona karşı da etkindir. Özetle kapitalist ekonomi, enflasyon dönemlerinde bütçe fazlası, bunalım dönemlerinde de bütçe açığı politikası ile kolayca yönlendirilebilir. Kısa dönemde bütçe dengesi değil, ekonomi dengesi önemlidir (Buchanan, Wagner, 1977;1-15).

Keynesyen açık bütçe politikası enflasyona neden olsa da, seçmenler uzun dönemi (fiyatlar genel düzeyindeki artış) etkileri değil, kısa dönemli etkileri (vergilerin kısılması, kamu harcamalarının-hizmetlerin artırılması) dikkate alırlar. Bu durumda borçlanma ile bütçe açığının finansmanı, kamu kesimince üretilen mal ve hizmetlerin seçmenlerce algılanan fiyatlarını düşürür. Dolayısıyla seçmen tercih ettiği bütçe seviyesi daha yüksek olacak ve bu tercihler politikacılar tarafından politik kararlara dönüştürülecektir (Yay,1993;100).

Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi Keynesyen yaklaşım, bu politikaların benimsenmesini ve uygulanmasını kamu disiplini göz önünde tutan az sayıda elit kişilerden oluşan bir hükümet tarafından uygulanacağını varsaymıştır. Keynes de, gizli olarak aydın-aristokrat bir grubun kamuoyunu ikna yöntemi ile yönlendirebileceğini varsaymıştır.

Buchanan ve Richard E. Wagner, yirminci yüzyılın ikinci yarısında başta ABD olmak üzere, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki gerçek ekonomik ve politik dünyanın Keynesyen dünyaya uymadığını söylemişleridir. Keynesyen politikaların uygulaması, ekonomilerde enflasyon ve bütçe açıklarına yol açmıştır; dolayısıyla kamu harcamalarında da artış meydana gelmiştir. Buchanan ve Richard E. Wagner'e göre, ekonominin yönlendirilmesinin ya da bütçe kararlarının oluşturulmasının az sayıda elit grup tarafından gerçekleştirildiğini varsaymak son derece hatalıdır. Günümüzde temsili demokratik ülkelerde bu işlev, seçmenlerin isteklerine bakmaksızın ve baskılarını göz önünde bulunduran, temsilcilerin denetimini de hükümetler gerçekleştirir. Bu bağlamda bütçe politikalarını, politik sürecin seçmenden bağımsız rakip politikacılarla mücadelenin söz konusu olmadığı, bir elit grubun kararlarına indirgemek yanıltıcıdır (Buchanan, Wagner, 1977;96).

Buchanan ve Wagner'in bu tezleri iki varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, kamu hizmetleri finansmanında vergi ve borçlanma arasında "Ricardo Denklik" görüşünün geçerli olmaması, ikincisi ise seçmen miyopik çıkarlarına hizmet eden demokratik bir hükümetin varlığıdır (Atagün, 2004;38).

Bu iki varsayımdan hareket eden hükümetler, borçlanma olgusunu, vergi ve finansmana tercih ederler; daha düşük algılanan vergiler, seçmen talebini yansıtan kamu harcamalarını engellemeksizin artırır. Bu açıdan Keynesyen düşüncenin etkisinde, bütçe açıklarının belirlenmesi ve yaygınlaşması, demokratik ülkelerde kamu harcamalarının artmasına yol açmıştır.

1.6. Diğer Yaklaşımlar

Kamu harcamalarının artış eğilimini irdeleyen bir yaklaşımda, "Politik Konjonktür Dalgaları Analizi"dir. Bu analizde, kamu harcamaları ve seçim koşulları arasında "seçmen miyopluğu" varsayımı ile ilişki kurulur. Seçmenler, genellikle kısa dönemli çıkarları vaat eden partileri tercih ederler. Bu partiler seçim sonucunda, bu çıkarların olumsuz etkilerinin üstesinden geldikleri sürece, seçmenler bunları unutacaktır; bu nedenle kamu harcamaları, özellikle seçim öncesi dönemde yükselme göstermektedir. Bu olgu genel itibari ile az gelişmiş ülkelerde kolaylıkla gözlemlenebilmektedir.

Diğer bir yaklaşım ise, kamu kesimi faaliyetleri ve kamu harcamalarının gelişimi, kamuoyuna hâkim olan politik görüşlerden ve politik kurumsal genişlemelerden etkilendiği çıkarsamasıdır. Genellikle sosyal demokrat iktidar dönemleri, işsizliği azaltıcı ya da ücret artışlarını destekleyici eğilimler taşımışlardır. Bu açıdan kapitalist sistemdeki sosyal bozulmaları dengeleyebilecek harcamalar yapılması gerekmektedir. Bu harcamalar sosyal masraf niteliğindedir. Sermayenin getirisine katkısı olmamakla birlikte, ekonomide iç piyasa genişletme işlevi vardır. Sermayenin sıkıştığı dönemlerde, iç pazarı genişletmek amacıyla popülist politikalar izlenebilir. Bu da kamu harcamalarının artışı gündeme getirmiştir. Durum bu bağlamda değerlendirildiğinde, karşımıza çıkan durum kısır bir döngü havası vermektedir.

1.7. Kamu Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Ekonomik, sosyal ve teknolojik koşullardaki değişimler sonucu devletin yerine getirmekte olduğu ve yükümlü olduğu görevler, sorumluluklar ve yetkileri değişmektedir. Bu çıkarsama önceki bölümlerde de defaten tekrarlanmıştır. Ekonomi Tarihi boyunca devletlerin kimi dönemlerinde kamu harcamaları artmış kimi dönemlerinde ise görece olarak azalmıştır. Ancak farklı nedenlerden de olsa genel eğilim artış yönündedir.

Günümüz koşullarında ise değişen şartlardan dolayı kamu hizmetlerinin gelişmesi ve genişlemesi nedeniyle kamu harcamalarında bir artış gözlemlenmektedir. İlk bakışta artış kesin olsa da ortaya çıkışları bakımında farklılık gözükmektedir. Özellikle içinde bulunduğumuz ekonomik krizin de etkisiyle kamu harcamaları ve kamu büyüklüğü serbest piyasa koşullarına müdahale sınırlarından dolayı oldukça tartışmalı bir konu olma özelliğini korumaktadır.

Wagner “Kamu Harcamaları Artış Yasası”nda, kamu harcamalarının giderek artışının tesadüfı olmadığını, iktisadi ve siyasi beklentilerin buna neden olduğunu dile getirmektedir.

Kamusal faaliyetlerin genişlemesi ve kalite yönünden değişmesi bu artma eğiliminin temel nedenlerinden biri olarak söylenebilir. Yani kamu sektörünün GSMH içindeki payının açıklanması söz konusudur. Ancak Wagner, kamu sektörünün nispi boyutlarının genişlemesi mi, yoksa kamu sektörünün mutlak boyutlarındaki gelişmesini mi ele aldığı açık değildir (Önder, 1974;18-21).

Çalışmamızın bu bölümünde kamu harcamalarında artışı etkileyen gerçek artış nedenleri ve görünüşte artış nedenleri ele alınacaktır.

1.7.1. Kamu Harcamaları Gerçek Artış Nedenleri

Kamu harcamalarının artmasına neden olan gerçek artış nedenleri farklı iktisatçılara çok farklı türler olarak sayılabilmektedir. Önceki bölümlerde dile getirdiğimiz gibi kamu harcamaları konusunda tam bir fikir birliği sağlanmıştır demek zor olacaktır. Ancak önceki bölümde geniş yer verdiğimiz farklı söylemler dışında kamu harcamalarının gerçek artış nedenleri başlığında fikir birliği sağlamak görece daha kolaydır. Kamu harcamalarının

artmasına sebep olan gerçek artış nedenleri, savaş ve savunma harcamalarındaki artışlar, siyasi nedenler, teknolojik nedenler ve sosyolojik nedenler şeklinde dört başlık altında incelenebilir.

1.7.1.1. Savaş ve Savunma Harcamalarındaki Artış

Özellikle savaş öncesi ve savaş dönemlerinde kamu harcamaları önemli oranda artış göstermektedir. Bu yaklaşım Peacock- Wiseman'ın "sıçrama hipotezi" ne göre; savaş dönemlerinde yumuşak bir şekilde değil, basamak şeklinde bir sıçrama meydana gelmektedir. Savaş ve savunma harcamaları birçok ülkede kamu harcamalarının en önemli artış nedenidir.

Özellikle savaş dönemlerinde kamu harcamaları önemli artış göstermekte ve bu artışın önemli bir kısmını savunma harcamaları oluşturmaktadır. Tüm kamu harcamalarının 1/3'ü milli savunma harcamalardır. Savaş sonrası dönemlerde yapılan savunma harcamaları da savaş dönemlerine oranla hemen hemen aynı seviyededir. Savaş veya diğer sosyal karışıklıklar sonucu kamu harcamalarının ulaştığı yüksek seviye, olayların etkisi geçtiğinde eski seviyesine inmemekte, harcamaları yüksek seviyede seyretmektedir (sıçrama tezi).

1.7.1.2. Siyasi Nedenler

Siyasi yapı, kamu harcamaları üzerinde etkili olabilmektedir. Gerek seçmenlerin arzularını yerine getirmek istemesi, gerekse iktidardaki partilerin taahhütlerini yerine getirme çabası, devletin yeni görevler üstlenmesine yol açmakta ve bunun sonucu devletin yapacağı harcamalar sürekli olarak artmaktadır (Akdoğan, 1997;69-70). Özellikle politikacılar başarılı bir performans göstererek seçimlere girmek ve başarılı olmak istemektedir. Fakat politikacıların kendi özel çıkarların peşinde koşmaları, kamu harcamalarının gereksiz bir şekilde artmasına neden olmaktadır.

1.7.1.3. Sosyal Nedenler

Ekonomik değişmelerin yanı sıra toplum yapısında da değişiklikler meydana gelmektedir. Toplumda belirlenen amaç doğrultusunda bir eğitim düzeyine ulaşılması için ücretsiz eğitim ve öğretim hizmetleri sunulması, kimsesiz ve düşkünlere, yaşlılara yönelik sosyal tesisler, dinlenme tesislerinin yanı sıra toplumun refah içinde yaşamasını sürdürmesi

bakımından gerçekleştirilen uygulamalar bütçe rakamlarının yükselmesi sonucunu doğurmuştur (Ulusoy, 1989;34). Ayrıca nüfusun artması da kent hizmetlerinin ve kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kamu hizmetlerinin eksik ve yetersiz olması ve bu ülkelerde genellikle nüfus artış hızlarının yüksek olması devlet bütçesi üzerinde harcama yükünü daha da artırmaktadır.

1.7.1.4. Teknolojik Nedenler

Dünyanın herhangi bir yerinde bulunan teknolojik yenilik kısa zamanda tüm ülkelere ve topluma yayılmakta ve bireyler de bu yeniliklerden yararlanmak istemektedirler bu istek aynı zamanda devletler üzerinde de bir baskı meydana getirmektedir. Teknolojik gelişmeler, yeni hizmetlerin gerçekleşmesi zorunluluğunun yanı sıra, öteden beri görülmekte olan hizmetlerin daha mükemmel bir biçimde görülmesine yani, daha pahalıya mal olmasına da sebebiyet vermektedir (Güner, 2002;30).

Ayrıca dünyadaki kıt kaynakların daha verimli şekilde kullanılmasının sağlanması ve üretim kapasitesinin artırılabilmesi için teknolojik ilerleme gereklidir. Bu durum devletin faaliyetlerini ve harcamalarını önemli ölçüde artırmaktadır. Mali dar boğazların olmasına rağmen, birçok gelişmiş ülke hükümeti Ar-Ge harcamalarının artırılmasında kararlılık göstermektedir. Kamu fonları artan oranda, bilişim ve iletişim, biyoteknoloji ve nanoteknoloji başta olmak üzere, ekonomik ve toplumsal değer taşıdığına inanılan bilim ve teknoloji alanlarına yönlendirilmektedir. Hükümetler kamu araştırma sisteminin güçlenmesi ve bunların yeni buluşlarla verimliliğinin artmasına yönelik bir takım reformlar ortaya koymaktadırlar (OECD Raporu, 2008;4-5). Gelişmiş ülkelerde teknolojik gelişmenin ardında eğitilmiş nitelikli iş gücü vardır. Teknolojik gelişme ve nitelikli işgücü birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir. İkisinin arasındaki bu etkileşim ekonomik büyüme, verimlilik ve ülkelerin kendi aralarındaki kazanç dağılımının belirleyicisidir (Söylemez, 2004;63).

1.7.2. Kamu Harcamaları Görünüşte Artış Nedenleri

Kamu harcamalarında görünüşte artış kavramından kasıt; toplumun çeşitli ihtiyaçlarında ve topluma verilen çeşitli hizmetlerde önemli değişiklikler gerçekleşmemesine rağmen, kamu harcamalarındaki artış bu kavramın içini doldurmaktadır. Kamu harcamalarındaki bu görünüşte artışında etkili olan nedenler arasında; para değerinin düşmesi,

ülke sınırlarının genişlemesi, bütçeleme usulünün değişmesi ve nüfusun artması ve aynı ekonomiden para ekonomisine geçiş şeklinde sayılabilmektedir. Bu nedenleri daha da artırmak mümkündür ancak iktisat yazınında bu şekilde bir özetleme yer almaktadır.

1.7.2.1. Bütçe Usullerinin Değişimi

Geçtiğimiz yüzyılın başlangıcına kadar, devletler bütçeleme usulü olarak safi bütçe yöntemini kullanmaktaydılar. Bu usule göre, kamu gelirleri için yapılan giderler elde edilen gelirden düşülmekte ve arta kalan tutar bütçede yer almaktaydı. Safi usul ile elde edilen gelirlerle yapılan harcamaların toplamı ayrı ayrı ve açık bir şekilde görülmemekte, gelir ve gider kalemleri birlerinden gizlenmekteydiler. Günümüzde ise, geçmişte kullanılan ve yukarıda kısaca değindiğimiz bu sistemin yerini gayri safi usul almıştır. Bütçe usulündeki bu değişiklik ile gelir ve gider kalemlerinin birbirine mahsubu yapılmaksızın gösterilmesi bütçe rakamlarının görünürde yükselmesine neden olmuştur (Taş, 1989;39).

1.7.2.2. Ülke Yüz Ölçümü ve Nüfusun Artması

Ülke sınırlarının büyümesi, kamu hizmetlerinin mevcut miktar ve kalitesinde herhangi bir miktarda artmaya neden olmazken, sunulan hizmetler dolayısıyla yapılan giderlerin artmasına neden olmaktadır (Akdoğan, 1987;60-61). Kamu giderlerinin artışında bu başlık içinde ele aldığımız nüfus artışına bağlı olarak; eğitim, konut, sağlık, barınma gibi harcamalar da kamu giderlerinin artmasına neden olmaktadır (Akdoğan, 1997;66-67).

Nüfusun artışı ile birlikte devletin sunmuş olduğu çeşitli kamu hizmetlerinde bir talep artışı gözlenmektedir. Çünkü devlet yapmış olduğu kamusal mal ve hizmet üretiminin hacim ve yapısını nüfus ile doğru orantılı olarak arttırmak durumundadır. Eğer bir ülkede nüfus artış oranı fazla değilse bu seferde de yaşam süresinin uzamasından dolayı yaşlılarla ilgili kamu hizmetlerinde (huzur evleri, yaşlılık sigortası gibi) talep artışı yaşanacaktır (Güner, 2002;28).

1.7.2.3. Paranın Değerinin Düşmesi

Paranın satın alma gücü, enflasyonist etkiler sonucu giderek azalmaktadır. Devlet tarafından yapılmakta olan hizmetlerin miktar ve kalitesinde herhangi bir değişme olmaksızın, bütçe verilerinin nominal olarak artması, para değerindeki düşmelerden önemli ölçülerde

etkilenmektedir. Kamu hizmetlerinin nitelik ve nicelik yönünden hiçbir değişiklik görülmesi bile genel fiyatlar düzeyindeki yükselmeden ötürü kamu harcama rakamları nominal olarak artmaktadır.

Özetlemek gerekirse; paranın satın alma gücünde ortaya çıkan azalışlar, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için katlanılması gereken giderlerinde görünüşte (nominal) olarak artmasına yol açmaktadır (Akdoğan, 1997;66).

1.7.2.4. Ayni Ekonomiden Nakdi Ekonomiye Geçiş

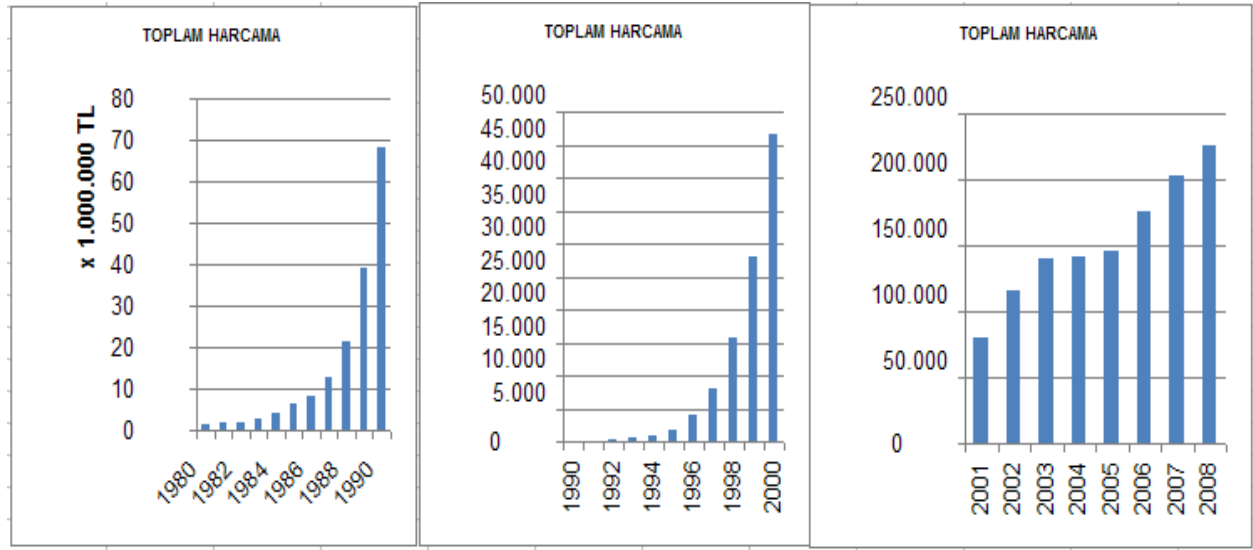
Kamu ekonomisinde yapılan ödemelerin ki bu ayni ekonomi anlamına da gelir, nakdi ekonomiye geçiş kamu giderleri ile ilgili rakamların büyümesine yol açmaktadır.

Daha önceleri karşılığı ayni olarak ödenen kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ile ilgili giderlerin, ekonomilerin gelişmesine bağlı olarak para ile döndürülmesi, yani nakdi olarak finanse edilmesi, topluma götürülen hizmetlerin boyutlarında değişiklik olmasa da, bütçede para olarak ifadesinin yükselmesine neden olmaktadır (Akdoğan, 1997;75).

1.8. Türkiye’de 1980–2008 Kamu Harcamalarının Seyri

Türkiye Ekonomisinin tarihsel gelişimini bakıldığında, çoğu gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan kronik sorunların Türkiye ekonomisi içinde geçerli olduğu hemen göze batmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin az gelişmiş olmalarının temel nedenleri arasında gösterilen yetersiz sermaye ve bu yetersizliğin en azından başlangıç aşamasında desteklenmesi için kamu harcamaları ve türlü ekonomik destekler Türkiye ekonomisi için geçmiş dönemlerden beri süre gelmektedir. Teorik tartışmalar detaylı bir şekilde önceki bölümlerde verildiği için bu bölümde sadece veriler ortaya konacak ve kısa değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Aşağıdaki Tablo 2’de Türkiye’de kamu harcamaları gösterilmektedir. Tablonun üç ayrı döneme ayrılmasının temel nedeni 1980–2008 yılları arasında ki verilerin tek grafik halinde sunulması esnasında veriler arasındaki oransal farklılıkların büyük olmasıdır. Tablo hazırlanırken aynı zamanda Türkiye ekonomisinin önemli ekonomik dönemleri de göz önünde tutulmuştur.

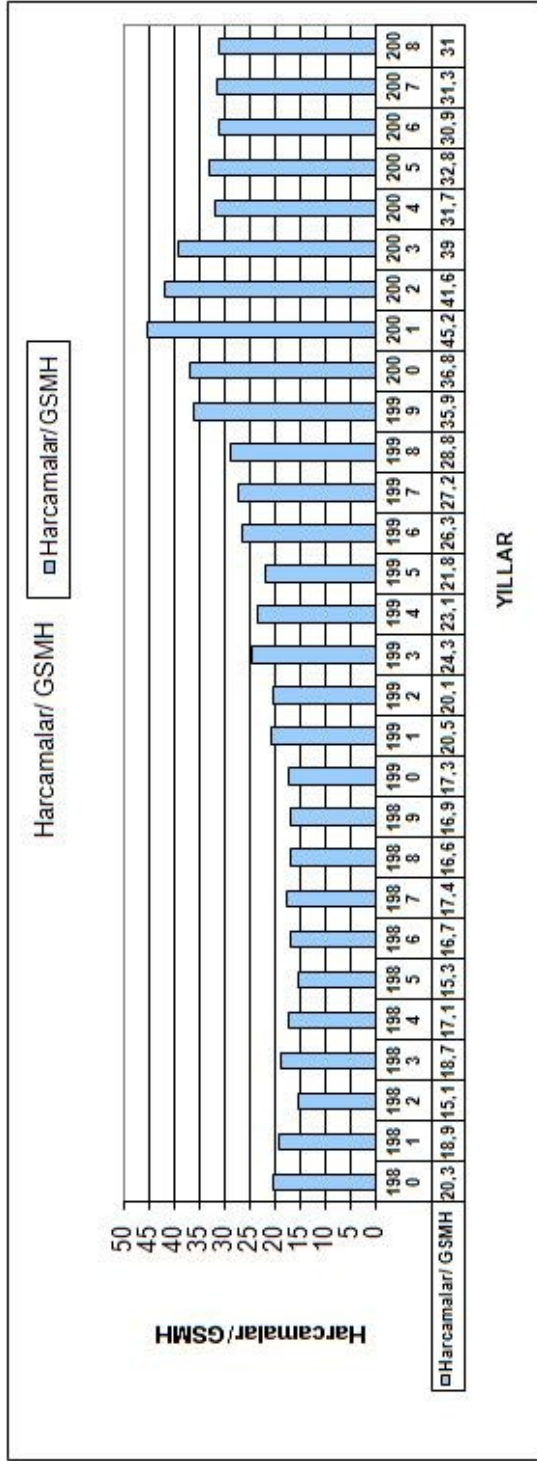
Tablo 2: 1980–2008 Toplam Kamu Harcamaları

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı, 2008

Tablo 2’ deki veriler incelendiğinde 1980-1990 yılları arasında kamu harcamalarının artış trendi göze batmaktadır. 1980 ile başlayan ve 1990 dönemi ile devam eden dışa açılmanın gerçekleştiği dönem olarak bilinen bu dönemde kamu harcamaları sürekli artmıştır. Tablo 2 de 2. grafikte ise artış görece olarak daha yavaş olmuş ve bu dönemde iki tane büyük ekonomik kriz yaşanmıştır. Genel kanı olan; krizden sonraki yıllarda kamu harcamalarının artacağı tespiti Türkiye ekonomisi için geçerli gözükmemektedir. 3. ve son grafikte ise yaşanan 2001 krizi ve devam eden dönemde kamu harcamalarının seyri sürekli artış yönündedir.

Gelişimi daha iyi anlayabilmek için Kamu harcamalarının GSMH oranları da incelenirse daha sağlıklı bir yaklaşım ortaya konabilir kasındayız. Aşağıdaki Tablo 3’ de kamu harcamalarının GSMH oranları yıllar itibari ile grafik yardımıyla gösterilmektedir.

Tablo 3: 1980–2008 Kamu Harcamaları/GSMH oranı

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı, 2008

Tablo 3 incelendiğinde GSMH daki azalmalara bağlı olarak belirli dönemlerde kamu harcamalarının nispi azalması gerçekleşmiş diğer dönemlerde ise artış devam etmiştir. Burada dikkat çeken asıl nokta ise 1994–1995 dönemini içine alan ekonomik krize ait verilerdir. 1994 yılında gerçekleşen büyüme hızı % - 6,1 iken toplam kamu harcamaları bu yılda 902.454.000 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Yani toplam kamu harcamalarındaki nispi artış GSMH oranındaki nispi artıştan daha azdır. İlginç olan diğer bir veri ise 2001 yılında kamu harcamalarının GSMH oranının zirve yapmasıdır. 2001 yılında % - 5,7 büyüme hızı ile kamu harcamaları nispi artışı GSMH nispi artışından daha fazla olmuştur. 2001 yılında kamu, krizden çıkmak için harcamalarını artırmış gözükmektedir.

2001 yılının ardından ise hem enflasyonla mücadele hem de IMF anlaşmaları nedeni ile kamu harcamaları azalma eğilimine girmiş ve bu eğilim, içinde bulunduğumuz son kriz ile farklı bir yöne doğru gitmektedir. Kriz den çıkış yolları konusunda kamunun etkinliği tekrar tartışılır olmuş ve kimi gelişmiş ülkeler tarafından başvurulur bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.8.1 Kamu Harcamalarının Makro Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri

Günümüzde maliye politikasının sınırları genişlemiş ve bu anlamda kamu harcamaları, kamu ve özel sektör faaliyetleri ile dahası uluslararası mali faaliyetlerin ekonomide meydana getirdiği etkileri inceleyen önemli bir iktisat politikası aracı haline gelmiştir.

Maliye politikası, devletin harcamaları, vergiler ve borçlanmalar şeklindeki mali araçlarıyla yaptığı tüm müdahaleleri kapsamaktadır. Bu bağlamda devletin sahip olduğu mali araçlardan en önemlilerinden bir olan kamu harcamaları, fiyat istikrarı, tam istihdam, ekonomik büyüme ve gelişme, adil gelir ve servet dağılımını sağlamak, konjonktürel dalgalanmalardan arınmış istikrarlı bir ekonomik yapıyı korumak amacıyla kullanılabilir. Bu yaklaşım aynı zamanda maliye politikasının da tanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.8.1. 1. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri

Kavram olarak istihdam; üretim sürecinde üretim faktörlerinin kullanılması anlamını vermektedir. Ancak bu kavrama yönelik yaygın anlam; üretim faktörlerinden sadece işgücünün üretimde kullanılmasıdır. Ancak geniş anlamı ile yukarıda da dile getirdiğimiz gibi,

üretimde kullanılan faktörlerden bahsetmekte bunlar arasında da en başta gelen emek ve sermayeyi ifade etmektedir.

Yeni Keynesyen'lerin ileri sürdüğü gibi, ekonomi tam istihdamda değildir, ve tam istihdam da olmadan da ekonomik denge gerçekleştirilebilir, ancak devletin temel görevlerinden birside tam istihdamı sağlamaktır. Bu sayede ekonomi gelişim hızını yakalayabilir.

Bu söylemin devamı olarak da Post-Keynesyenler piyasa başarısızlığının üstesinden gelinmesi için devletin müdahalesini savunmuş ve bunun sebebi olarak da; ekonomik ajanların hayal güçleri, bilgilerindeki eksiklik ve kanıtlanmamış strateji tercihleri ile birleşince yanlış kararlar vermelerinin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sebeplerden dolayı, devlet müdahalesinin; vergiler ve kamu harcamalarını kullanmak sureti ile çıktı ve istihdam düzeylerini etkileyebileceğini ifade etmektedirler (Davidson,1994; 4).

Post Keynesyenler tam istihdamı sağlamak için üç politikanın birlikte, uyumlu bir şekilde uygulanması gerektiğine işaret etmektedirler. Bu politikalar; maliye politikası, gelirler politikası ve para politikasıdır.

Sonuç olarak kamu harcamaları ile ekonomideki istihdam artabilir. Bu amaca en uygun kamu harcaması, yatırım harcamalarıdır denebilir. Yatırım harcamaları üretim kapasitesini artırır buna paralel olarak da daha büyük çapta üretim faktörlerini kullanıma açar. Yapılan yatırımlarda tercih edilen üretim bileşeni emek ağırlıklı ise yani emek yoğun bir teknoloji kullanımı gerçekleştirilir ise daha çok işgücü istihdam edilebilir.

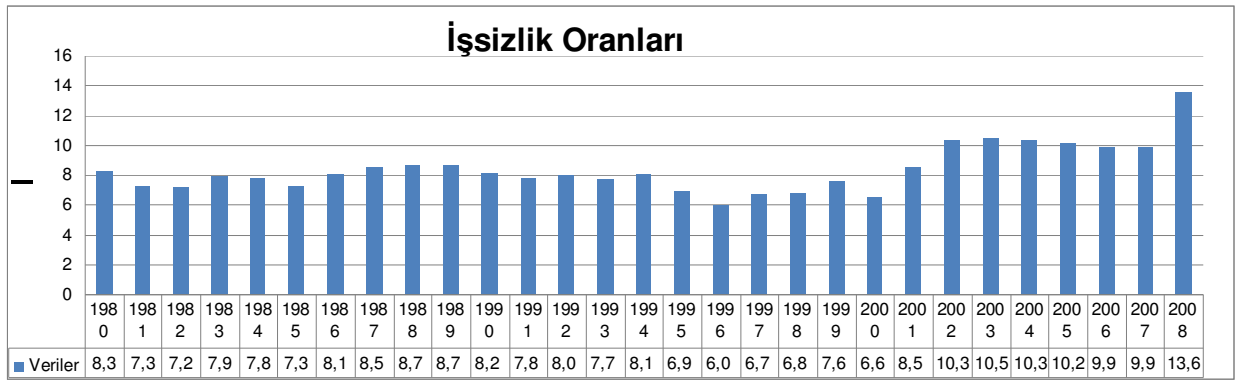
Kamu yatırım harcamaları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yatırım harcamaları yetersiz kaldığından ötürü devlet, özel kesim yatırımlarını çeşitli teşviklerle (yatırım indirimi, hızlandırılmış amortisman, gümrük vergi ve resim muafiyeti vb. gibi) harekete geçirmeye çalışır. Devletlerin sağladığı bu mali kaynaklar kısa dönemde ekonominin istihdam yeteneğinde bazı gelişmelere yardımcı olabilir (Eker, 2000;100).

Türkiye ekonomisi açısından kamu harcamalarından sabit yatırım harcamaları incelendiğinde 1991-1995 yılları arasında toplam sabit sermaye yatırımları % 24.4 olarak

gerçekleşmiş, kamunun bu oran içindeki payı % 6.3 tür. Daha sonraki dönemlerde ise 1996-1997 yılları için toplam sabit sermaye yatırım oranının % 25.7 olduğu ve kamunun bu oran içindeki payının azalarak % 5.6 ya gerilediği, 1998-2001 yılları toplam sabit sermaye yatırım oranlarının % 22.1 olduğu, kamunun payının % 6.5'e yükseldiği ve son dönemde 2002-2005 yılları itibari ile toplam kamu sabit sermaye yatırımlarının % 18.0 olduğu kamunun oranının % 5.1 olduğu anlaşılmaktadır. Yıllar itibari ile kamu sabit yatırım oranları dalgalanmalı bir seyir izlemiş toplam sabit sermaye yatırımları da 2002-2005 yılları hariç artış eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4 de Türkiye’de 1980-2008 yılına ilişkin işsizlik oranları grafik yardımıyla gösterilmektedir.

Tablo 4: İşsizlik Oranları 1980–2008

Kaynak: DPT Uluslararası Ekonomik Göstergeler 2008, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Toplam İşgücü ve İşsizlik oranları 1980-2004

Tablo 4 de bu yıllarda gerçekleşen işsizlik oranları verilmektedir; işsizlik oranı 1980 yılında % 8,3 olarak ve 1990 yılında yüzde 8,2 olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında bu oran % 6,9 inmiş, 1995-2000 yılları içinde bu düzeylerde seyretmiştir. 2001 yılında % 8,4 olarak ve 2005 yılında yüzde 10,3 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak büyümenin ardında emek üretkenliği artışların dikkat çekilmekte ve son dönemlerde gerçekleşen emek üretkenliği artıları daha çok “ticaret serbestliği” ve “küresel ekonomi ile entegrasyon” süreçlerinin meyvesi olarak yorumlanmaktadır.

2006 yılında % 9,9, 2007 yılında işsizlik oranı % 9,9 olarak gerçekleşmiş, 2008 yılında ise bu oran artarak % 13,6'a yükselmiştir. 2008 yılındaki işsiz sayısı bir önceki yıla göre 235 bin kişi artmıştır.

Bu durumda hem kamu kesimi hem de özel kesim için üretkenlik artışının kaynaklarını analiz etmek faydalı olacaktır. 2000 yılından bu yana kamu kesimi imalat sanayinde istihdam güçlü bir şekilde eritilmektedir. Bu azalış hızı yıllık ortalama yüzde 4,5 düzeylerindedir. Öte yandan 2002-2007 yılları arasında gerçekleşen GSYİH rakamlarına bakıldığında sürekli artış gözükmemekte ancak bu artışın istihdam yaratmadığı benzer durumun hem Avrupa hem de diğer gelişmiş ülkelerde benzer sonuçların ortaya çıkarmış olduğu hususu ILO raporunda dile getirilmiştir (ILO, Global Economic Trends, 2007). Benzer durumun Türkiye Ekonomisi için de geçerli oluşu “istihdam yaratmayan büyüme olgusu” ile dile getirilmiştir.

1.8.1.2. Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Enflasyon olgusu, gelişmekte olan ülkelerin en çok karşı karşıya kaldıkları sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Enflasyon, ülkelerin kendi iç ekonomik faktörlerinden kaynaklanacağı gibi, uluslararası kimi ekonomik gelişmelerden de kaynaklanabilmektedir. Enflasyon kavramı ve kaynakları üzerine yapılan birçok araştırmada varılan sonuçlar, enflasyonla ilgili kritik ekonomik değişkenlerin para arzı, üretim düzeyi, faiz oranları, işçi ücretleri, döviz kuru, toplumun gelecekle ilgili ekonomik ve sosyal beklentileri ve dış ticaret hadleri olduğunu vurgulanmaktadır. Saymış olduğumuz enflasyonu etkileyen faktörler hem ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre hem de ülkelerin farklı ekonomik yapılarına göre değişim göstermektedirler.

Örnek verecek olursak ithalat oranlarının GSYH ya göre yüksek oranlı olan ülkelerde, enflasyonu etkileyen en önemli faktör ithal fiyatları olurken, bütçe açıklarının GSYH’ ya oranı yüksek olan ülkelerde ise, yurtiçi faktörlerin etkisi ön plana çıkmaktadır (Turnovsky,1977;145). Yine kimi iktisat yazarlarına göre kamu harcamalarındaki artış oranları nispi olarak GSMH da ki artış oranından görece olarak daha büyükse ekonomide enflasyonist baskılar yaratacaktır. Ancak sadece yüksek harcama düzeyi kendi başına enflasyonist etki yaratmayabilir (Özselçuk,1992;2).

Özselçuk’un (1992) da değindiği gibi kamu harcamalarındaki salt artış, enflasyonist etkiye yol açmayabilir. Bu bağlamda kamu harcamalarının kaynakları da büyük önem taşımaktadır. Yani kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkisi bu harcamaların

finansman şekli ve türüne göre değişmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi kamu harcamaları enflasyon etkileşimi birkaç önemli ekonomik fonksiyon arasında gözlemlenebilmektedir. Bunlardan biri de para arzıdır.

Kamu harcamaları, emisyon yöntemi ile finansman edilen ülkelerde genellikle vergi yönetimi ve vergi yapısı dolayısıyla yeterli vergi hasılatı toplanamamaktadır. Bu ülkelerde kamu harcamalarının finansmanı emisyon ile başlayınca, bütçe gelirleri ile harcamalarının enflasyona uyum farkından ötürü, enflasyonu körükleyen bir sistem haline dönüşmektedir. Fiyat artışlarının kamu harcamalarını hemen etkilemesine karşın kamu gelirlerine gecikmeli yansması, yani vergi gelirlerinin tahakkuku ile tahsili arasında geçen zaman farkından dolayı vergilerin reel değerinin aşınması bu durumun ana nedenidir. Uzun dönemde kamu gelirleri harcamaları karşılasa bile, bu gecikme yapısı enflasyon dönemlerinde yeniden bütçe açığı yaratmaktadır.

Kamu harcamalarının finansmanında iç ve ya dış borçlanmanın kullanılması durumunda kamu harcamaları artışı beraberinde enflasyon artışını da getirebilmektedir. Bu bağlamda kamu harcamalarının yurtiçi borçlanma ile finansmanı, özel kesimin yurtiçi kredi paylarını sınırladığı ölçüde, ilgili özel sektörün dış borçlanma arayışlarının artmasına neden olacak ve sonuçta hem para arzı dış kaynak girişi nedeni ile artacak hem de uzun dönemde ödemeler dengesinin bozulmasına neden olabilecektir. Tersine yani kamu harcamalarının dış borçlanma ile finanse edilmesi durumunda ise yut içine ek fon girişi nedeniyle para arzı artacak, bunun sonuçlarından biri olarak da enflasyonu artırıcı bir etki ortaya çıkaracaktır.

Kamu harcama kalemleri arasında önemli yer tutan transfer harcamaları da harcamaların enflasyonist etki yaratması açısından önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Transfer harcamaları, düşük gelir gruplarına yapılan sosyal transferler ve kamu borcu faiz ödemeleri kısa dönemde enflasyonist etki yaratmaktadır. Bunun nedeni olarak; düşük gelir gruplarının marjinal tüketim eğiliminin yüksek olması gösterilmektedir. Ekonomik sübvansiyonların büyük bölümü de, finansman şekline bağlı olarak genellikle kısa dönemde enflasyonisttir (Ataç, 1999;121).

Kamu harcamalarındaki sürekli artış, devletin piyasadan daha fazla miktarda mal ve hizmet talebinde bulunması anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak ekonomide toplam talep seviyesini artırır. Ekonomideki toplam arzın toplam talepteki değişmelere uygun bir gelişme göstermemesi durumunda, fiyatlar genel seviyesinde sürekli artışları ifade eden enflasyonda belirli bir oranda yükselme gerçekleşir. Ancak bu durumun farklı bir etkisi daha vardır. Bu süreç bir yandan ekonomide enflasyonist bir süreç yaratırken, bir yandan da, toplam yurtiçi efektif talebi canlı tutar. Özel sermaye birikiminin ve özel girişimciliğin gelişmiş ülkelere oranla oldukça kıt olduğu, gelişmekte olan ülkelerde, bu işlev daha da önemlidir (Eker, 2004;98).

Devlet, vergi, harç, resim, borçlanma vb. yollarla özel kesimdeki satın alma gücünün azalmasına sebep olmaktadır. Satın alma gücündeki bu azalma, ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan talebin azalması sonucunu doğurmaktadır. Genel olarak talepteki belli orandaki bir düşüş, fiyatlar genel seviyesinde de benzer oranda bir etki yaratmaktadır. Devletin yukarıda belirtilen araçlarla kişilerin satın alma gücünde farklı oranlarda değişiklik meydana getirmesi, ekonominin nispi fiyat yapısının değişmesine ortam hazırlar (Eker, 2004;98).

Ekonomik sübvansiyonlarda benzer şekilde, devletin ekonomik politika aracı olarak geniş biçimde kullandığı negatif vergiler arasında yer almaktadır. İşlev olarak sübvansiyonlar; devlet için harcama, faydalananlar için ise ilave ek gelir kaynağı anlamına gelmektedir. Sübvansiyon uygulamasında taraf, ister üreticiler olsun ister tüketiciler olsun, toplam ekonomiye etkileri yönünden benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Bu durumu Peters (1979;79) şu şekilde açıklamaktadır: Tüketime verilecek sübvansiyon talep artışına bu da fiyatların artışına yol açacaktır. Tüketicilerin bu durumda sübvansiyondan sağlayacakları fayda sınırlı olacaktır. Sübvansiyonun üretime verilmesi halinde ise, sübvansiyon, tüketicilerin faydalanacağı şekilde fiyatların düşüşüne imkân sağlayacaktır.

Enflasyon ortamında, alınan tedbirler genelde devlet harcamalarının kısılması yönündedir. Transfer harcamalarının araç olarak kullanılması halinde, bu harcamalarda kısıtlanmaya gidilecek ve bu durumun toplam talebin azalması yönünde etkisi olacaktır. Ancak belli bir enflasyonist açığı gidermek için transfer harcamalarından yararlanılması halinde, bu harcamalarda yapılacak kısıntının, kamu harcamalarında yapılacak indirimden

fazla olması gereklidir. Çünkü devletin, yaptığı bu harcamalar karşılığında, özel kesimden bir karşılık almaması, piyasada ek bir alım gücünün doğmasına neden olmaktadır. Bu durum enflasyonist gelişmeyi desteklemektedir. Bu nedenle, transfer harcamalarından enflasyonu önlemede yararlanılırken, diğer harcama türlerine göre daha fazla bir indirim yapılması gerekir (Görgün, 1973;65).

Kamu harcamaları ile fiyatlar genel düzeyinin nedenselliğine yönelik yapılan çeşitli çalışmalarda bu nedenselliğin mevcut olduğu genel kanıdır. Bu durumun temel sebeplerini yukarıda açıklamaya çalıştık.

Türkiye Ekonomisinin son dönem gelişmeleri incelendiğinde, 2002- 2006 yılları arası makro-ekonomi politikalar açısından en büyük başarı “borçların çevrilmesi” ve “enflasyon hızının azalması” olarak ortaya çıkmıştır. GSYİH deflatörü ile ölçülen enflasyon oranı 1999’lı yıllarda 55,8 iken, bu durum 2001 krizi sonrası daraltıcı maliye ve para politikaları sayesinde ciddi seviyede düşüş göstermiştir. 2003 ve 2004 yılları arasında ise enflasyon tek haneli rakamlara düşmüştür. 2006 yılında yüzde 5, 2007 ve devam eden yılda yüzde 4 seviyeleri hedeflenmiştir.

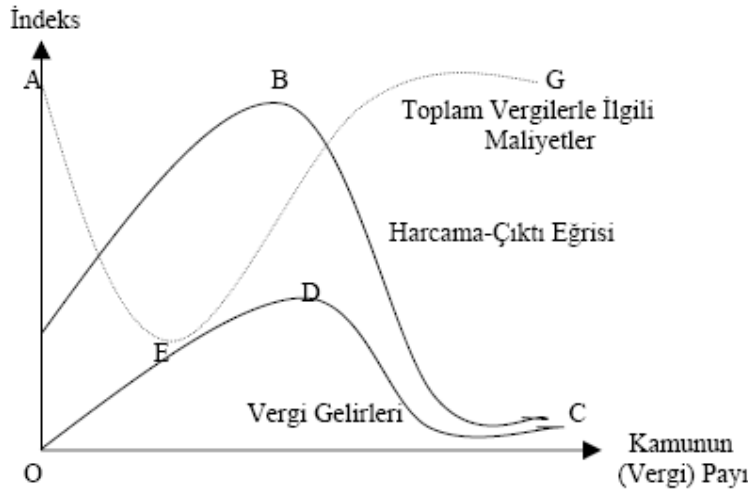
Yukarıdan da anlaşılabacağı gibi Türkiye 2001 öncesi dönemde yüksek enflasyon ile mücadele etmiş ve 2001 sonrası dönemde bu mücadele de daraltıcı para ve maliye politikalarını uygulamış gözükmektedir. Uygulanan politikalar ve diğer ekonomik sebeplerinde etkisiyle enflasyon oranları kayda değer biçimde düşmüştür. Kaldı ki düşük düzeyli enflasyon, finansal sermayenin çıkarlarını gözettiği, yüzde 8-12 arasında sürdürülebilecek bir enflasyonun reel ekonominin büyüme ve istihdam hedefleri açısından tutarlı olabileceği, kimi iktisatçılar tarafından dile getirilmektedir.

1.8.1.3. Kamu Harcamalarının Üretim Düzeyi Üzerindeki Etkileri

Kamu harcamaları, ekonomik kaynakların bir kısmının özel kesimden kamu kesimini aktarılmasına neden olmakta, buna bağlı olarak da reel kamu harcamalarının niteliğine göre ekonominin üretim düzeyi üzerinde değişik etkiler ortaya çıkarmaktadır. Kamu harcamalarının niteliğine göre değişecek olan bu durum kamu harcamalarının getirisi ve vergi oranları ile de doğrudan ilişkilidir.

Uzay (2002;151) kamu harcamaları ve üretim arasındaki ilişkiyi Şekil 2 ile şu şekilde açıklamaktadır;

Şekil 2: Çıktı – Harcama İlişkisi

Kaynak: Uzay, 2002;151

Ekonomide kamunun payı sıfırken üretim düzeyinin çok düşük olduğu, bunun nedenin ise kamu mallarının yeterince temin edilemediğinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

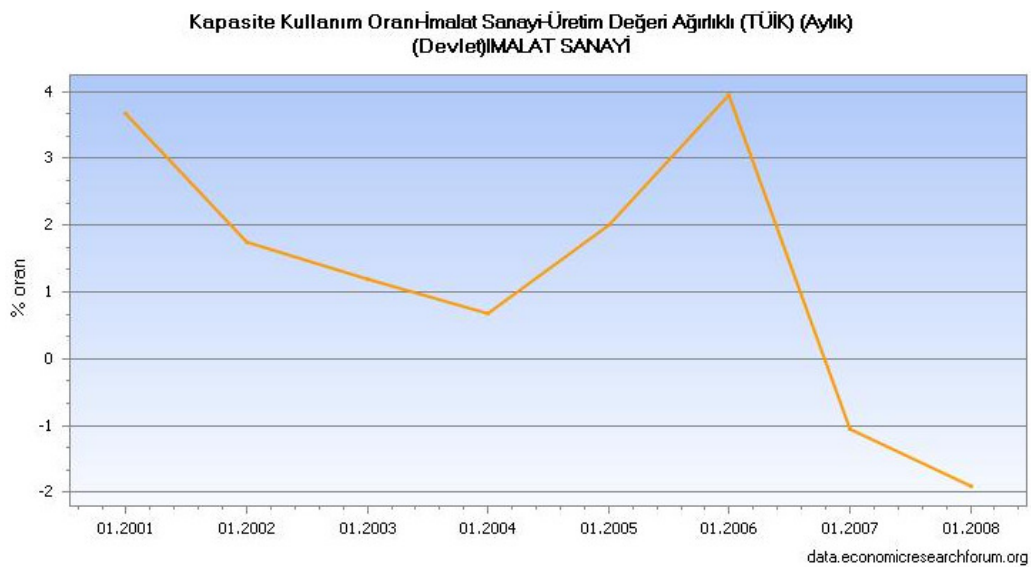
“Kamu payı (vergi oranları) arttıkça, kamu hizmetleri sayesinde ekonomide iktisadi faaliyetlerin artma durumu ortaya çıkacaktır” (Uzay, 2002) denilmektedir. Yukarıdaki Şekil 2’ de bu artış B noktasına doğru artış ile gösterilmiştir.

Kamu harcamalarının azalan getirisi ve vergi oranlarındaki artış zamanla, yatırım, çalışma ve yenilik isteğini azaltabileceği ve bununda zamanla ekonominin üretim düzeyini düşüreceği açıklanmaktadır. Uzay makalesinde üretim düzeylerinin hangi noktalarda zirveye ulaşacağını ve harcama-çıktı arasındaki ilişkinin şeklinin nasıl olacağını ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceğini dile getirmektedir. Bu farklılığı da şu örnekle açıklamaktadır: Eğer ülkeler kamu mallarının oldukça bürokratik ve etkin olmayan yöntemlerle üretiyor ve gerçekleştiriyorlarsa bu durumun ülke üretimine katkısının oldukça düşük olacaktır (Uzay, 2002; 9).

Başlangıçta dile getirdiğimiz kaynak aktarımına bağlı durumu, kamu harcamaları arasında önemli bir yeri olan transfer harcamaları açısından değerlendirdiğimizde durum biraz daha farklıdır. Transfer harcamalarında kaynak açısından durum “özel”den “kamu” ya kaynak transferinin tam tersini yaşamakta ve “kamu”dan “özel”e biçiminde bir kaynak transferi gerçekleşmektedir. Bu aktarımın niteliği ve finansman şekline bağlı olarak üretim düzeyi üzerinde değişik etkiler ortaya çıkabilecektir. Kamu harcamaları, genel itibarı ile kamusal mal ve hizmet üretimine yönelik olmaları nedeni ile piyasadan üretim faktörü talebine yol açarlar. Kamu harcamalarının artırılması da üretim faktörlerine olan talebi artıracaktır. Devlet bu duruma iki şekilde müdahalede bulunabilmektedir. Bunlardan ilki; kamu harcamaları ile üretim faktörlerine sahip olabilir, ikincisi ise; piyasadan mal ve hizmet satın alarak üretim düzeyini artırma yolunu gidebilir.

Kamu harcamalarının hacim ve bileşimi üretim faktörlerinin, ekonomideki kaynakları, belirli alanlara yönlendirmesine neden olmaktadır. Kamu harcamaları, benzer şekilde, kişisel harcamalar üzerinde de etkinliğe sahiptir. Bu etkinlik kişisel harcamaların azalması ve bu nedenle sermaye birikiminin artmasına da vesile olmaktadır. Kamu harcamalarının etkin bir şekilde bu etkileri sağlayabilmesi bütün topluma daha geniş ve etkili hizmetler vermesi ile mümkün olabilir (Eker:2004;96). Türkiye ekonomisi açısından 2001-2008 yılı arasındaki sanayi üretim rakamları aşağıdaki Grafik 1 de verilmiştir.

Grafik 1: Kapasite Kullanım Oranları- Devlet İmalat Sanayi Verileri

Kaynak: Ekonomik Research Forum, 27.07.2009

2001 yılında yaşanan ekonomik krizde etkisiyle devlet imalat sanayi oranlarında bu yılda azalma gerçekleşmiş ve bu eğilim 2004 yılına kadar devam etmiştir. Bu yıllarda gerçekleşen toplam kamu harcamalarına bakıldığında ise kamu harcamalarındaki artışın sürdüğü gözlenmektedir. Ardından 2005 yılı ile artış trendi başlamış bu artış 2007 yılında etkilerini göstermeye başlayan ve içinde bulunduğumuz dönemi de etkileyen ekonomik kriz ile beraber tekrar azalma eğilimine girmiştir.

1.8.1.4. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Devletin görevleri içersinde düşük ve yüksek gelir arasındaki gelirin ve refahın yeniden dağıtılma çabası söz konusudur. Bu nedenle devlet faaliyetleri sonucu gelir dağılımında doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmektedir. Bu bağlamda devlet üretim faktörleri ile üretime katılmalı, dolayısıyla elde ettikleri geliri sosyal devlet ilkesi doğrultusunda müdahalelerde bulunarak yeniden düzenleyebilmektedir. Gelirin dağılımı konusunda, sosyal çatlakların derin ve çatışma yönetimi kurumlarının yetersiz olduğu toplumlarda ortaya çıkan şoklar ve krizler devletler için başa çıkılması oldukça güç sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Gelir eşitsizliklerinin yüksek olduğu ülkeler şoklara uyarlanmakta daha başarısız olmaktadır (Rodrik, 2000;76-77).

Bu husus karşısında kamu harcamalarından transfer harcamaları niteliğinde olan sosyal transferlerin neden yapılması gerektiği veya sosyal transferlerin temel uygulanış amacının ne olduğu ortaya çıkmaktadır.

Fonksiyonel bölüşüme göre vergiler ve harcamaları yoluyla kişilerin ve sosyal grupların gelirlerinde ortaya çıkan değişikliğe gelirin yeniden dağılımı adı verilmektedir (Eker, 2004;97).

Devlet faaliyetlerinde kamu gelirlerinin yeniden dağıtımı sorunu araştıran Meltzer ve Richard (1983;412), oluşturdukları modelde kamunun ürettiği özel mal miktarı ile gelirin yeniden dağılımı miktarı arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığını bulmuşlardır.

Devlet çeşitli yollar ile elde ettiği kaynak ve gelirleri, kamu harcamaları şeklinde topluma geri döndürmektedir. Devlet yaptığı bu müdahale ile piyasada üretim süreci

sonrasında ortaya çıkan gelirin bölüşüm sorunu iyileştirmeye çalışmaktadır. Bunun sebebi ise piyasa üretim sonucu elde edilen gelirlerin, üretim faktörleri arasında adil bir şekilde dağıtılmamış olabileceğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Neo-Keynesyenlerin “Piyasa Başarısızlığı” kavramı bu olguyu da eleştirmektedir. Bu sürece dâhil ve müdahil olan devlet, gelir paylaşımını vergi şeklinde etkileyerek üretim faktörlerinin payına düşen geliri azaltabilir; bir yandan da transfer harcamaları ile bazı üretim faktörü sahiplerinin gelirlerini belirli ölçülerde artırabilir (Eker, 2004;97). Bu bağlamda transfer harcamaları gelir dağılımı üzerinde dolaysız etki yaparken, cari ve yatırım harcamaları gelir dağılımı üzerinde dolaylı olarak etkiye sahiptir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi gelirin yeniden dağılımı, devletin elde ettiği kaynakları, kamu harcamaları şeklinde tekrar topluma sunması anlamına gelmektedir. A.C. Pigou’ya göre, toplumun bir kesimini vergilendirerek diğer kesimine sübvansiyon sağlamak aslında makro düzeyde sosyal refahı değiştirmemekte; kaynakların bir yerden başka bir yere transferinden başka bir anlam taşımamaktadır (Ersoy, 1990;260).

Dolaysız etkiye sahip olan transfer harcamaları, gelir dağılımını eşitleme veya eşitsizlikleri artırma yönünde oldukça etkilidir. Devlet tahvillerine ödenen faizler, genellikle gelir dağılımındaki eşitsizlikleri artırıcı etki yaratmaktadır. Bunun nedeni devlet tahvillerini alabilecek kişilerin yüksek gelirli olmasıdır. Bu karşılık, devletin sosyal güvenlik harcamalarının artması, öğrencilere verilen bursalar, düşük gelir gruplarının gelirlerini artırır ve gelir eşitsizliklerini azaltıcı etkide bulunur. Ayrıca temel mal ve hizmetlerin fiyatları devletçe maliyetlerin altında tutularak gelir dağılımı etkilenmeye çalışılır. Bu tür mal ve hizmetlerin fiyatları da girdiye bağlı olarak ucuz olacaktır. Özellikle düşük gelirli vatandaşların kullandıkları malların fiyatları böylece ucuzlarsa, transfer harcamaları gelir dağılımını eşitleyici etki yapmış olur (Eker ve Diğerleri, 2000;251).

Ancak transfer harcaması türlerinin hepsi gelir dağılımını eşitleyici etkiye sahip değildir. Bir kısım transfer harcamaları gelir dağılımını biraz daha eşitsizleştirebilir. Bu duruma örnek verecek olursak; kişilere doğrudan doğruya yapılan parasal ve nesnel yardımların genellikle düşük gelirlere ve emeklilere olduğu düşünülürse bunların artışı gelir dağılımını eşitleyici etkide bulunacaktır. Kurumlara yapılan para aktarımları ise, düşük gelirlere doğru gelirin dağıtıcı etkisi söz konusu değildir. Aksine yüksek gelir grubu lehine dağılımı sağlamaktadır.

Yine yukarıdaki bölümde değindiğimiz gibi, borç faiz ödemeleri durumunda da devlete borç verenlerin bulundukları gelir grupları ve faiz oranlarına bağlı olarak gelir dağılımı değişebilmekte, devlete borç verenlerin yüksek gelir grubunda oldukları düşünülürse gelir dağılımı yine eşitsizlik yönünde etkilenmektedir (Cansız, 1996;69-70).

Eğitim ve sağlık gibi temel kamusal hizmet alanlarında devletin yapacağı cari harcamaları ve yatırım harcamaları, söz konusu harcamaların düşük ve orta gelirli vatandaşların yaşadığı bölgelerde artırılması halinde, dolaylı olarak gelir dağılımının iyileşmesini sağlar. Ancak bu iyileşme, söz konusu hizmetlerin ücretsiz ya da maliyetinin çok altında fiyatlarla sağlanması durumunda anlamlı olacaktır.

Dünya genelinde gelir dağılımı konusunda ciddi tartışmalar gerçekleşmektedir. Dünya nüfusunun yüzde 15'i açlık sınırının altında yaşamakta, 1/3'ü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Dünya nüfusunun yüzde 80'i dünya gelirin yüzde 15'i ile yetinmek zorunda iken, dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'lik kısmı dünya gelirin yüzde 85'ine sahiptir.

Türkiye'de gelir dağılımına bakıldığında bu konuda yapılan çalışmaların sınırlı olduğu hemen ortaya çıkmaktadır. 1987–1994, 1997–2002 yıllarına ait DİE yapmış olduğu çalışma verilerinin yanında 2004 ve 2005 yılında yapılan çalışmalarda mevcuttur.

2004 ve 2005 yılında DİE tarafından yapılan çalışma, aşağıda Tablo 5 de verilmiştir.

Tablo 5: 2004–2005 Gelir Dağılımı

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
Yüzde 20 lik Gruplar	2004	2005	2004	2005	2004	2005
Birinci Yüzde 20	6,00	6,10	6,40	6,40	6,30	6,10
İkinci Yüzde 20	10,70	11,10	10,80	11,50	11,20	11,30
Üçüncü Yüzde 20	15,20	15,80	15,20	16,00	15,80	15,90
Dördüncü Yüzde 20	21,90	21,60	21,40	22,60	22,70	22,60
Beşinci Yüzde 200	46,20	44,40	46,10	43,50	43,90	44,20
Gini Katsayısı	0,40	0,38	0,39	0,37	0,37	0,38

Kaynak: DİE, 2004–2005 Hane Halkı Gelir Dağılım Anketi.

Tablo 5 de görüldüğü gibi gelir dağılımı eşitsizliği ölçülerinden gini katsayısı, Türkiye geneli için yüzde 0,38, kentsel yerleşim yerleri için yüzde 0,37 ve kırsal yerleşim yerleri için ise yüzde 0,38 olarak hesaplanmıştır. 2004 yılı içinse gini katsayısı, Türkiye kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinde, yüzde 0,40, 0,39 ve 0,37 olarak açıklanmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye’de uzun yıllardan beri devam ettirilen maliye politikaları gelir dağılımının iyileştirilmesi konusunda istenilen sonuçları vermemiş dünya genelinde devam eden dengesiz gelir dağılımı Türkiye içinde geçerliliğini sürdürmektedir.

BÖLÜM II

Ekonomik Büyüme Kavramı, Büyüme Teorileri ve Tarihsel Yaklaşımı

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde üzerinde sıkça durulan ve en önemli sosyal vakalardan biri olan ekonomik büyüme olgusu karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızın önemli bölümlerinden birisi de, bu bölümde oluşacaktır. Çalışmamızın geneline bir alt yapı oluşturması için ekonomik büyüme ile ilgili temel kavramlar açıklanacak ve var olan iktisadi büyüme teorileri hakkında bilgi verilecektir. Yine ekonomik yazının son döneminde geliştirilen Solow ve İçsel Büyüme teorileri üzerinde durulacak ve bu büyüme teorilerine göre devletin ekonomik alanda üstlenmesi gereken rolü tartışılacaktır.

2.1. Ekonomik Büyüme Kavram ve Tanımı

Ekonomik büyüme, mal ve hizmet üretim kapasitesindeki genişleme olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, ülkenin üretim olanakları eğrisinde bir sağa kayma meydana gelmesi halinde büyümeden söz edilebilir (Masatçı, 2000;6). Bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına yol açan sebepler, iktisadi büyüme kuramlarının konusunu oluşturur. Bu kaynakların arkasında; hükümetlerin, üretim faktörlerinin verimliliklerini artırıcı eğitim ve teknoloji politikalarının ve fiziki sermaye stokunu artırıcı altyapı yatırımlarının olabileceği açıktır.

Üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kaymasının nedenleri, malların üretiminde kullanılan teknolojik ilerlemeler, bu malların üretiminde çalışan işçilerin verimliliğinin artması ve üretimin gerçekleştiği sanayi dallarında kapasite kullanımının verimliliğinin artması şeklinde açıklanabilir. Büyümenin kalıcı olabilmesi için bu mallara yönelik dış talepte veya iç talepte bir artışın olması gerekmektedir (Eğilmez - Kumcu, 2004;125).

Bu bağlamda, büyüme kavramını farklı bir yazar da şu şekilde dile getirmektedir: Üretim imkânları eğrisinin dışa kaymasında, hükümetlerin verimlilik artışı sağlayacak nitelikte; eğitime, teknolojiye ve Ar-Ge ile fiziki sermaye birikimine yapılan altyapı yatırımlarının da büyük etkisi vardır (Kibritçioğlu, 1998;2).

Ekonomik büyüme, kişi başına reel hâsıladaki artış şeklinde ölçülür. Bu artışlar, ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkartılabileceğinden, ekonomik büyüme sorunu, genellikle uzun vade sorunu olarak kabul edilir. Büyüme, bu nedenle, makro ekonomik anlamda daha çok arz cephesinde belirlenir.

Buradan uzun dönemli büyümenin gerçekleşmesi için üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasının yanında üretim kapasitesinin artırılarak kullanılması ve yeni teknolojinin üretim sürecine dâhil edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Büyümenin en temel unsuru sermaye yatırımı olarak kabul edilmektedir. Teorik düşünceler ve yapılan araştırmalar, sermaye yatırımı ile milli gelir arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu ilişki yukarıda da değindiğimiz gibi uzun dönemler için daha anlamlı olmaktadır.

Üretimin sermaye ile birlikte emek ve doğal kaynakların kullanılmasıyla yapıldığı açıktır. Bu nedenle eğer sermaye, emek ve doğal kaynakların kullanımında bir verimliliğe sahip oluyorsa mili gelirin artmasına sebep olacaktır. Aksi gibi emek ve doğal kaynakların kullanımı sabit olduğunda sermayenin artması iktisadi büyüme yönünden fazla bir anlam ifade etmez. Sermaye ve çalışan kişi sayısı birbirine uygun olarak artsa bile büyüme hızı devamlı artmamaktadır. Bu durumda en etkin faktör teknolojik geliştirme olacaktır.

Teknik gelişme içinde, emeğin kalitesini düzeltmeyi, sermayenin verimliliğinin artırılmasını, birim maliyetlerde meydana gelen düşmeyi, milli ekonominin bir bütün olarak daha iyi örgütlenmesini sağlayabiliriz (Hatipoğlu, 1987;325-328)

Dolayısıyla hükümetlerin, üretim faktörlerinin verimliliklerini artırıcı altyapı yatırımları da yeni ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmaktadır (Kibritçioğlu,1998;1-2). Ekonomik büyümede temel belirleyiciler; işgücünün kalitesi ve miktarı, doğal kaynakların miktarı ve kalitesi, reel sermayenin miktarı ve kalitesi, toplumun teknolojik seviyede gösterdiği başarı olarak sıralanmaktadır (Peterson, 1994;489).

Ekonomik büyümenin tam anlamıyla gerçekleşebilmesinde, gelir artışının sağlanması, tek başına yeterli bir neden olmamaktadır. Gelir arışı ile birlikte sosyolojik, teknolojik ve politik faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir (Tüylüoğlu, 1995;6).

Bir ekonomide üretimin ve kişi başına gelirin artması diğer bir ifade ile niceliksel yapının değişmesi olarak tanımlanan büyüme kavramı, çoğu zaman kalkınma kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. Bu olgu şu şekilde ortaya çıkar; iktisadi ve sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişme ve yenileşme; az gelişmiş bir toplumda kalkınmanın bir göstergesi iken büyüme kuramları; kalkınmış gelişmiş ekonomileri model almaktadırlar. Bu nedenle büyüme süreci hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri yakından ilgilendirmektedir (Han - Kaya, 2002;2).

Büyüme ile ilgili bir diğer önemli nokta da yukarıda değindiğimiz gibi kalkınma kavramıdır. Literatürde çoğu zaman büyüme ve kalkınma kavramı karıştırılmaktadır. Oysaki bu iki kavram birbirinden farklıdır. Kalkınma, mili gelir artışının yanında üretim faktörlerinin etkinliğinin değişmesi, sanayi sektörünün ihracattaki payının artması gibi yapısal değişiklikleri ifade etmektedir. Büyüme ise sadece üretimdeki ve milli gelirdeki artışları yansıtmaktadır (Han ve Kaya, 2002;2). Büyüme gerçekleştiği zaman iş gücü artmakta ve sermaye birikimi çoğalmakta (Tüylüoğlu,1995;4), kalkınma da ise üretim ve gelir artışının yanı sıra iktisadi ve sosyo-kültürel yapıda da değişmeler olmaktadır. Bu nedenle kalkınma kavramı daha çok az gelişmiş ülkeleri ilgilendirmektedir.

2.1.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyümenin kaynakları şeklinde aktarabileceğimiz fonksiyonlar aynı zamanda iktisadi büyümeyi etkileyen faktörler olarak da sıralanabilmektedirler. Temel olarak ayırım belirli üç noktadan gerçekleştirilmektedir. Aşağıda belirtilen bu unsurlar, büyümenin ön koşullarını oluşturur ve yaklaşık olarak iki yüz yıldan bu yana produktivitede görülen büyük artışın başlıca kaynağıdır. Bunlar;

- Tasarruf ve Yeni Sermaye Yatırımları
- Beşeri Sermaye Yatırımları
- Yeni Teknolojilerin Bulunması
- Yatırımları Yönlendirmede Devletin Rolü

Bir ekonomide çıktı üretilmesi için; fiziki sermaye, beşeri sermaye ve doğal kaynaklar gibi girdiler girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgiler çerçevesinde bir araya

getirilir. Söz konusu üretim faktörlerinden “*fiziki sermaye*”; makinelerin araç ve gereçlerin, tesislerin, hammaddelerin ve diğer dayanıklı tüketim faktörlerinin birikmiş stokunu kapsar.

Bir ekonomideki “*iş gücü stoku*”, nüfus artışı ve artan nüfustan belirli bir kısmının işgücüne katılımıyla genişler. İşgücünün vasfı veya niteliği özellikle okullardaki ve işyerlerindeki eğitimler sayesinde geliştirildikçe, ülkenin beşeri sermayesi de artmış olur.

Ekonomik büyümenin diğer bir önemli unsuru olan “*teknoloji düzeyi*”, en geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Bu stoktaki artışın yani teknolojik gelişmenin, ekonomik bakımdan bir anlam ifade edebilmesi için, kar veya zarar etmeyi göze alacak bir firmada yenilik olarak uygulanmaya konulması gerekmektedir. Yenilikle sonuçlanan teknolojik gelişmelerin kaynağı, firma açısından içsel ya da dışsal olabilir. İçsel kaynaklar arasında firmanın kendi AR-GE etkinlikleri ve işçilerin, yöneticilerin, mühendislerin, kısacası bir firmanın tüm çalışanlarının iş başındaki deneyimlerinin artışı sayılabilir.

Son olarak, tüm bu üretim faktörlerine yapılacak yatırımları yönlendirmekte ve yatırımların kaynağını oluşturan tasarrufları özendirmekte “*devletin rolü*” yadsınamaz. Bu bağlamda hükümetlerin elinde büyüme oranlarını etkileyebilecek olanakların varlığı kesindir.

2.2. Ekonomik Büyüme Teorileri ve Tarihsel Yaklaşımı

Büyümeyle belirleyen faktörleri, ekonomideki üretim kapasitesini artıran faktörler olduğunu defaten söylemiş bulunmaktayız. Ancak bu söylem; farklı iktisat yazarlarına ve dönemlerine göre değişmektedir. Çalışmamızın bu kısmında büyüme modellerinin tarihsel süreç içerisinde nasıl gelişip verildiğini aktarmaya çalışacağız.

Ekonomideki büyümenin kaynağını ekonomi dışı etkenlere bağlayan teorilere genel olarak “*dışsal büyüme modelleri*” denilmektedir. Diğer taraftan, büyümenin devamlılığını sağlayan faktörlerin, ekonominin kendi iç dinamikleri tarafından belirlendiğini söyleyen modellere ise “*içsel büyüme modelleri*” olarak adlandırılmaktadır. İçsel büyüme modelleri dışsal büyüme modellerinin eksikliklerine tepki olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere dışsal modeller tarihi sıralamada daha önde yer almaktadır.

1930'lu yıllarda Keynes'in etkisiyle başlayan 1950'lerin başlarına kadar yoğun olarak tartışılan büyüme modelleri, 1980'li yıllara kadar ekonomi literatüründe geri plana itilmiş ancak içsel büyüme modelleri ile yeniden canlanma söz konusu olmuştur.

Büyüme modellerini tarihsel süreç içerisinde değerlendirirken ilk sırada Klasik Büyüme modellerini saymak mümkün olacaktır. Ancak bu dönemde yaşanan gelişmeler ışığında Merkantalizm ve Fizyokrasi dönemlerini Klasik Büyüme modellerinin başlangıcı olarak ele almakta fayda vardır. Bazı iktisat yazarları, ekonomik büyümenin öncüleri olarak klasikleri görürken, bazıları Harrod-Domar modelini kabul etmektedirler. Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise neoklasik büyüme teorisi asıl büyüme teorisi olarak ele alınmakta ve diğer çalışmalar dikkate alınmamaktadır.

Farklı iktisat yazarlarına göre değerlendirme yapıldığında; Baro ve Sala-i Martin (1995), Aghion ve Howit (1998), ekonomik büyümenin kaynağında klasik iktisatçıları görmektedirler. Günümüz iktisatçılarından Kibritçioğlu (1998) ise yeni büyüme modeli olan içsel büyüme teorilerinin ilk savunucusu olarak Adam Smith'i göstermektedir. Yine Solow (1994) ve Bulutay (1972) ise, büyüme kuramlarının başlangıcı olarak Harrod- Domar tarafından geliştirilen modelleri esas almaktadırlar.

Solow (1994), geçen 50 yıl içerisinde büyüme teorisi ile ilgili üç akımın olduğunu dile getirmektedir. İlki; *Harrod- Domar*, ikincisi ise *neoklasik büyüme modeli* olarak belirtilmiştir. Son olarak neoklasik modelin yetersizliklerine tepki olarak başlatılmış ve günümüzde *içsel büyüme modelleri* olarak anılan büyüme teorileridir (Atagün,2004; 3).

Bu bağlamda Solow' un yaptığı tarihsel sınıflandırmada kopuklukların olmaması için gelişim süreci Merkantalizm ve Fizyokrasi den başlatılmıştır.

2.2.1. Merkantalizm

Ticari kapitalizm mantığından hareket eden Merkantalistler, 15. yy. ortalarından itibaren 300 yıllık dönemde büyümenin sağlanabilmesi için değerli maden miktarının artırılması gerektiğini vurgulamış ve bu nedenle sanayi ve ticaret alanlarında uyguladıkları kurallara, ödemeler bilançosunun fazla vermesine ve uluslararası ilişkilerde kendi ülkesinin

çıkarlarını kollayan temel politikalara önem vermişlerdir. Devletin gücü sahip olduğu değerli maden ile ölçülmüştür. Kıymetli maden elde etmenin yolu ise sömürgeciliktir.

Yine Merkantilizme göre, girişimci sınıf ve sanayi ile uğraşan sınıf devlet tarafından desteklenmeli, yapılan sübvansiyonlar ile üretim artışı sağlanmalıdır. Ülke içersinde girdi olarak kullanılan hammaddelerin dışında ithalatın yapılması zorlaştırılmalı, bunun yanında ülkenin yapmış olduğu ihracatın önündeki engeller kaldırılmalıdır (Berber, 2004;41).

Merkantilistler ayrıca nüfusa da büyük önem vermişlerdir. Çünkü nüfus hem talebi artıran hem de ücretleri düşürerek ihracatı uyaran ve bu yolla ülkeyi zenginleştiren bir faktör olarak ele alınmaktaydı. Ekonomik büyümenin, gerçekleştirilebilmesi için nüfus ile birlikte ihracatın artışının sağlanması, faiz haddi ile ücret seviyelerinin düşük tutulması ve sömürgecilik politikasının uygulanması esas alınmıştır (Artan, 2000;7). Bu açıdan bakıldığında, sanayi ve ticaret kesimleri dinamik ve stratejik, tarım kesimi ise statiktir.

2.2.2. Fizyokrasi

Fizyokrasinin temel olarak çıkış noktası Merkantilizm de bulunan devletin ekonomiye kesin müdahalesi olmuştur. Yani Fizyokrasi, Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmıştır.

17. yy sonlarında sanayi kapitalizmi sürecinde fizyokratlar tarım sektörünü zenginliğin kaynağı olarak görmüşler ve devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmışlardır (Berber, 2006;49–55). Fizyokratlarda ekonomik büyüme kendiliğinden meydana gelen bir olaydır ve ağırlıklıla tarım ürünlerindeki artışı ifade eder. Üretim artışını sağlayan en önemli faktör doğa koşullarıdır. Fizyokratlara göre sanayi ve ticaret kısır sektörlerdir, tek üretici sektör tarımdır. Çünkü toprak, kendine harcanan emekten daha fazlasını yaratma özelliğine sahiptir.

Devletin ekonomiye müdahaleden kaçınması ve fertlerin ekonomik faaliyetlerinde serbest olması sayesinde ekonomi işleyişi açısından gerekli olan *doğal düzen* kendiliğinden kurulmuş olacaktır. Bu görüş, klasik dönemin başlangıcına da hâkim olmuştur.

2.2.3. Klasik Büyüme Teorisi

Ülkelerin ekonomik büyüme seviyesini artan bir seyir ile devam etmesinin yollarını arayan ve ortaya koyan teoriler ilk olarak 18. yy'ın sonunda Adam Smith ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Klasik büyüme modeli, Smith, Ricardo, Maltus, S. Mill ve James Mill tarafından ortak geliştirilen bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak klasik büyüme modeline en büyük katkıyı Ricardo yaptığından model Ricardo modeli olarak da anılmaktadır (Acar, 1998;23).

Klasik liberal akımın ortaya çıkmasında sanayi devrimi etkili olmuştur. Klasik iktisatçıların görüşlerine göre, fiyat ve ücret mekanizması düzgün işlediğinde ekonomi tam istihdamda dengeye gelir. Tam istihdam koşulu sağlandığında ise tüm üretim faktörleri üretime konulmuş olur ve böylece milli gelir en üst düzeye ulaşır. Ekonominin dengede olmasını sağlayan temel faktör serbest rekabet sistemidir. Rekabet ortamı tam olarak sağlanabilirse, piyasada denge otomatik olarak gerçekleşmiş olur. Bu nedenle devletin ekonomiyi müdahalesi gereksizdir.

Klasiklerin savunduğu liberal anlayışta ekonomik sistem, görünmez bir el tarafından dengeye gelmektedir. Devlet ekonomiyi müdahalede bulunursa piyasanın işleyişi bozulacağından, yatırımlar ve ekonomik büyüme bundan olumsuz yönde etkilenmektedir (Tüylüoğlu, 1995;14).

Klasiklerde denge kavramı aynı zamanda, para piyasası ile tahvil piyasasının beraber dengede olacağı, reel gelirin çalışan iç gücü miktarı ve üretim fonksiyonuna bağlı olarak belirleneceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla para arzındaki ve tasarruf-yatırım hacmindeki değişmelerin reel üretimi, dolayısıyla da ekonomik büyümeyi etkilemeyeceği, büyümeyi etkileyen faktörlerin sadece sermaye birikimi ve istihdam edilen iç gücü miktarının artması veya üretim teknolojisinin gelişmesi olduğu görüşündedirler.

Klasikler ekonominin, otomatik olarak tam istihdam dengesinde işlediğine inandıklarından, devletin ekonomiyi müdahalesine karşı çıkmakta ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmadığını ileri sürmektedirler.

Klasiklere göre, yatırımlar büyümenin motorunu oluşturmaktadır. Yapılacak olan yatırımlar ise kar oranlarına bağlanmaktadır. Kar oranı ne kadar yüksek olursa yatırımlarda o denli fazla olmaktadır. Kar ise sermaye birikimi ve emeğin verimliliğine göre ortaya çıkmaktadır. Kar oranları düştüğü zaman, sermaye birikimi azalmakta, buna bağlı olarak nüfus ve gelir artışı da düşmektedir. Bütün bunların sonucunda da ekonomik durgunluğa girmektedir (Artan, 2000;8).

Smith, kar amacı güden girişimcilerin, tasarruf ve yatırımlarıyla sağlanan sermaye birikiminin, iş bölümü ve uzmanlaşmaya yol açacağını savunmuştur. Piyasanın genişlemesi, iş bölümü ve uzmanlaşmanın artması, içsel ve dışsal ekonomiler yaratacak, böylece emekte azalan verim değil aksine artan verimler kanunu geçerli olacaktır (Hiç, 1992;27). Smith'e göre büyüme kendi kendini besleyen bir süreçtir. Bu sürece giren ekonomilerde sermaye birikimi, nüfus ve gelir arttıkça artan bir hızla artar, ancak artan verim, sonuna kadar devam etmez; karlar er geç sıfıra düşecek, sermaye birikimi ve bununla birlikte, nüfus ve gelir artışı duracak, böylece ekonomik durgunluk safhasına gelecektir.

Smith, ekonomik büyümeyi; sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşma, uluslararası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el mekanizmasına dayandırmaktadır (Berber, 2006;57). Malthus ise iktisadi büyüme ile nüfus artışı arasındaki etkileşim üzerinde durmaktadır. Malthus'a göre toplumsal iyileşme, bireysel, ailevi ölçeği içinde insan yaşamının iyileştirilmesi için üretimi artırmanın yolları, araçları, imkânları aranırken nüfus artışını azaltmanın yolları da birlikte ele alınmaktadır (Tezel, 2000;152).

Ricardo'nun bölüşüm modelinde, sermaye ve emek kullanımı ile gerçekleşen üretimi esas almaktadır. Ricardo üretim maliyetlerinin ücret ve kar olarak dağılımında kapitalistlerin kar haddinin azalmasıyla iktisadi büyümenin tıkanacağı ve durgunluk ile sonuçlanacağını belirtmektedir (Tezel, 2000;155–156).

Klasiklere göre ekonomide istihdam ve sermaye stokunu artırmak özel sektörün görevidir. Devlet sadece adalet, güvenlik, savunma gibi sosyal ihtiyaçları karşılamalıdır. Ancak bu tür kamu hizmetlerinin sağladığı dışsal yararlar dolaylı olarak büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilir.

2.2.3.1. Marksist Büyüme Teorisi

K. Marks’a göre büyümenin temelini, yarattığı artı değer ile “emek” oluşturmaktadır. Kapitalist ekonomi, sermaye birikiminin hızlanması ve üretim tekniğindeki değişmelerin uygulamaya konması için gerekli şartları yaratmaktadır. Üretim tekniğindeki değişmeler ise “iş gücü tasarruf edici” niteliktedir. Kapitalist daha az sayıda emeği daha verimli çalıştırarak toplam karını artıracaktır. Dolayısıyla üretimde emeğin payı azalırken, karın payı artacak ve bu durum uzun dönemde bir talep yetersizliğine neden olarak, sistemi çöküntüye götürecektir (Acar, 2002;70). Kapitalist sistem yerini sosyalist sisteme bırakacak ve büyümenin sürdürülebilmesi, bütün üretim araçlarının kamuya devredilmesi, kamu eliyle artı değer işçi sınıfı adına gerçekleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Sosyalist sistemde; üretimde kullanılan maddi üretim araçlarının büyük çoğunluğu kamu mülkiyetindedir. Ayrıca, üretim, tüketim ve bölüşüm merkezi otorite tarafından belirlenmektedir.

Marks’a göre emek, üretim değerini belirlemekte ve aynı zamanda büyümenin motorunu oluşturmaktadır. Marks kurmuş olduğu modelde, denge aramaya gerek yoktur. Çünkü Marks, büyüme sürecini sürekli bir dengesizlik olarak görmektedir (Tüylüoğlu, 1995;15–16).

Dolayısıyla modelde, uzun dönemde büyümenin sürdürülebilmesi ya da durağan duruma gelmesi yerine, büyümenin kırılması söz konusudur (Artan, 2000;8).

Marks’ın, kar olgusu ve kapitalist için yazdıkları ise bir hayli dikkat çekicidir:

“...bir işte kar yok ya da az ise sermaye hoşnut olmaz. Sermaye, güvenli yüzde on kar ile her yerde çalışır; yüzde yirmi kar iştahını kabartır; yüzde elli kar küstahlaştırır; yüzde yüz kar bütün insancıl yasaları ayaklar altına aldırır; yüzde üç yüz karın sahibini astırmak dâhil, işleyemeyeceği cinayet, atılamayacağı tehlike yoktur. Kargaşa ve kavga şayet kar getirecekse bunları da rahatlıkla yaptırır”(Marks,1986;779).

2.2.3.2. Schumpeter’in Büyüme Teorisi

Schumpeter, 1914 yılında yayınladığı “İktisadi Gelişme Kuramı” adlı eserinde, yeni ürünler, yeni üretim ve dağıtım yöntemleri, yeni kurumlar, yeni örgütlenmeler gibi nüfus ve

servette meydana gelen yalın bir büyüme sorununu aşan, yapısal, kültürel değişme boyutları ile iktisadi büyümeyi ilişkilendirmektedir (Tezel, 2000;18-19).

Schumpeter’de kapitalist sistemin gelişmesini sağlayan ve dalgalanmalara neden olan unsurlar yenilikler ve girişimcilerin rolüdür. Burada ki “yenilik” kavramında verilmek istenen; herhangi bir keşif ya da icadın ticari alanda uygulanmaya başlamasıdır. Schumpeter, beş tip yenilik tespit etmiştir.

- Piyasaya yeni bir malın ya da mevcut malın yeni bir tipinin, kalitesinin sürülmesi,
- Yeni bir üretim tekniği kullanılması,
- Yeni bir piyasanın açılması,
- Yeni bir hammadde ya da yarı mamul kaynağının bulunması,
- Sanayinin yeniden organizasyonu; Tröstlerin kurulması, tekelleşme ya da tekelin kırılması gibi,

Schumpeter’e göre başlangıçta ekonomi durgun bir yapıya sahiptir. Karın veya faizin çok düşük olduğu bu safhada girişimci bir yenilik yoluyla ekonomide hareket yaratır. Bu hareket ekonominin diğer kesimlerine de yayılır. Bu şekilde başlayan gelişme süreci içinde firmalar giderek büyür, sermayedarları çoğalır ve mülkiyet tabana yayılmaya başlar.

2.2.4. Post- Keynesyen Büyüme Modeli: Harrod-Domar Modeli

Klasik iktisatçıların Newtongil bilim paradigması Harrod-Domar büyüme modelini de etkilemiştir. Özellikle kendiliğinden işleyen denge ve dengesizlik durumlarının araştırılmasında bu felsefi yaklaşımın izleri görülmektedir (Tezel, 2003;208). Harrod-Domar modeli, Keynesyen unsurlardan yararlanılarak oluşturulmuş dinamik bir büyüme analizini içermektedir. Basitçe, Harrod-Domar büyüme modelinin kısa dönem Keynesyen yaklaşımını uzun döneme taşıdığı söylenebilir.

Keynes, tasarruf ve tüketimin gelir seviyesine bağlı olduğunu ileri sürmüş, böylece yatırımların bir çarpan katsayısı ile gelir seviyesini tayin ettiğini tespit etmiştir. Başka bir söylemle, Keynes yatırımların, gelir yaratıcı rolünü ortaya çıkarmıştır. Yatırımların kapasite artırıcı rolü ise Keynes’in statik olan bu modelinde hesaba katılmamış; Harrod, Domar gibi Keynes sonrası dinamik modellerde ele alınmıştır.

Statik Keynes modelinde, yatırım harcamaları efektif talebin bir ögesi olarak ele alınmış fakat yatırım harcamalarının kısa dönem dışında yaratacağı kapasite üzerinde durulmamıştır. Oysa bu kapasite artışı gelecekte kısa dönemli talebin üstünde veya altında bir arz oluşturuyorsa, Keynesgil denge tutturulamamış olur. Harrod ve Domar'a göre böyle bir durumda artık dengeye dönmenin olanağı kalmamıştır. Çünkü arzın, talebin altında kaldığı durumda; girişimcilerin arzı artırmak için kapasite genişletme yolunda yapacakları yatırım harcamaları kısa dönemde talebin daha da yükselmesine ve arz ile talep arasındaki farkın büyümesine neden olacaktır. Bu fark genişledikçe girişimciler, yatırım harcamalarını artıracaklar, yatırım harcamaları arttıkça arz-talep farkı daha da genişleyecek ve böylece dengeden giderek uzaklaşılacaktır. Tersî durumda da arz, talebin üstüne çıkarsa, satılmayan mal stokları girişimcileri yatırım harcamalarını kısımaya itecek, yatırım harcamalarının kısılması kısa dönemli talebi daraltıp satışları daha da düşürecektir. Böylece yine dengeden uzaklaşılacaktır.

Bu bağlamda denge, gerekli yatırım artış oranı ile sermaye/ hâsıla oranı arasındaki nispetle belirlenecektir. Gereken büyüme hızından yüksek veya düşük kararlar, dengeden uzaklaşılmasına neden olacaktır. Harrod- Domar modelinde ileri sürülen bu sürece *bıçak sırtı denge* denmesinin nedeni budur.

2.2.4.1. Harrod Modeli

Harrod da Keynes'in yaptığı gibi ekonomide eksik istihdam dengesinden devamlı bir tam istihdam dengesine varmanın yollarını aramıştır. İki iktisatçı arasındaki fark, Keynes'in makro-statik açıdan incelediği sorunun; Harrod'da makro dinamik açıdan ele alınmasında yatmaktadır (Acar,2002;83). Harrod modelinde belirli varsayımlar yer almaktadır. Bu varsayımlar;

- Tasarruf Varsayımı:

Harrod, ortalama tasarruf eğilimi ile marjinal tasarruf eğiliminin sabit ve birbirine eşit olduğunu varsaymıştır (Hiç, 1994;83-95). Bu bağlamda fiili yatırımlar da fiili tasarrufa eşit olacaktır.

$$I_f = S_f$$

Burada S tasarrufu, I yatırımı, t ise zamanı göstermektedir.

Planlanan yatırıma gelince, bu parametre yukarıdakilerden tamamen bağımsız olarak ve başka etkenlerin etkisinde oluşur. O halde, planlanan yatırımın (I_p) kendiliğinden ve otomatik olarak mutlaka planlanan tasarrufa (S_p) eşit olması beklenemez. Çünkü yatırım yapanlar ile tasarruf edenler birbirlerinden farklı insanlardır. Bu durumda planlanan yatırımlarla planlanan tasarruflar anca tesadüfen birbirine eşit olabilir. Bu denkliğin oluşmadığı durumlarda bunlardan ancak biri gerçekleşecektir. Harrod, tasarruf planlarının gerçekleşeceğini varsaymaktadır. Eğer eşitlik söz konusu değilse fiili yatırım, tasarruf planlarına uyar ve böylece arzu edilmeyen bir yatırım fazlası veya eksikliği ortaya çıkar.

- Hızlandıran İlkesi: Harrod-Domar modelinde tasarruf gelirin sabit bir oranı şeklinde varsayılır ($S = sY$). Ayrıca modelde tasarruflardan bağımsız bir yatırım fonksiyonu ve yatırımcı davranışı öngörülmüştür.

Girişimcilerin, bu dönemden bir sonraki dönemde üretimlerini; $\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$ kadar artırmayı planlamış oldukları varsayımında, bu üretim artışını gerçekleştirmek için planlanan yatırım düzeyini, bir tür hızlandıran katsayısı olarak da tanımlanabilen *sermaye / hâsıla* oranı (g) belirler. Sermaye/hâsıla oranı, bir birim hâsıla (veya hâsıla artışı için gerekli olan sermayeyi (veya sermaye artışı = yatırım) belirlemektedir.

Gecikmesiz ve sabit hızlandıran katsayısını modelinde kullanan Harrod planlanan yatırımları (I_p) gelirdeki artışa bağlamaktadır. Bu olguyu şu şekilde aktarabiliriz;

$$I_{pt} = g (Y_t - Y_{t-1}) \quad (2.1)$$

Burada g ; hızlandıran katsayısını göstermektedir. Yatırım kararları gelirdeki artışa bağlıdır.

- *Modelin İşleyişi ve Gerekli Büyüme Hızı;*

Harrod modelinin işleyişini üç tip gelir artış hızı yardımıyla izah edebiliriz.

- *Gerekli büyüme hızı (Gw)*
- *Fiili büyüme hızı (Ga)*
- *Tabii büyüme hızı (Gn)*

Gerekli büyüme oranı, planlanan tasarrufu planlanan yatırıma eşit kılan ve ekonomide arzu edilmeyen bir stok fazlası veya eksikliği ile karşılaşılmasına fırsat bırakmayan büyüme oranıdır (Tezel, 1989;251):

$$Sp_t = Ip_t$$

$$s.Y_t = g(Y_t - Y_{t-1}) \quad (2.2)$$

$$\frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_t} = Gw = \frac{s}{g}$$

Gerekli büyüme oranı (Gw) arzulanan yatırım ile tasarrufu eşit kılan büyüme oranı idi. Fiilen planlanmış olan ve gerçekleşen gelir artışı bu oranda olmayabilir.

Harrod, tüm ekonomi için müteşebbislerin ekonomik faaliyetlerin sonucu bakımından tatmin olacağı gelişme haddinden (Gw) bahsetmektedir. Tatmin edici büyüme haddi (*gerekli büyüme hızı*) ($Gw = \Delta Y/Y$) adının verdiği bu kavramı cari büyüme haddi ile karşılaştırılmıştır. Cari büyüme haddini ($G = \Delta Y/Y$) herhangi bir ünite zaman içinde toplam üretimin bir parçası olarak ifade edilen toplam üretim artışı olarak tanımlanmaktadır. Harrod'un temel eşitliği $G.C = s$ şeklinde olup burada s ; cari tasarruf oranını, C ; cari sermaye ihtiyacı veya hızlandırıcı göstermektedir. Harrod büyüme sürecini cari büyüme haddinin tatmin edici büyüme haddine eşit olduğu durum olarak ifade etmektedir. Büyüme sürecinin istikrarsız olduğunu belirten Harrod denge büyüme haddinden sapmaların uzun süreli enflasyona ya da uzun süreli durgunluğa neden olacağını belirtmektedir. Ayrıca Harrod, nüfus artışının ve teknolojik gelişmenin imkân verdiği gelişme haddini doğal büyüme haddi olarak tanımlamaktadır (Peterson, 1994;515-524).

Harrod'un bıçak sırtı denge kavramını açıklamak oldukça güçtür. Çünkü modelde üretim yeterince hızlı artmazsa aşırı üretimle, tersine gereğinden hızlı artarsa eksik üretimle

karşılaşılabacağı savunulmaktadır. İlk bakışta çok çelişik görünen bu mekanizma şu şekilde açıklamaktadır. Fiili büyüme hızı gerekli büyüme hızını aşıyorsa $G_a > G_w$ fiili yatırımlar planlanan yatırımların altında kalır $I_f < I_p$. Üretim artışı, fiili yatırımları planlanan yatırımlara eşit kılmada yetersiz kalmıştır. Bu durumda talep artışı, arz artışının önünde gitmeye başlar. Bu talebe, arz yetiştirmek için girişimciler üretimlerini artırmak isterler. Böylece planlanan yatırım ve talep fazlası, gelecek dönem daha da artacaktır; giderek denge noktasından uzaklaşır. Bu olgunun tam tersi durumu da $G_a < G_w$ de geçerli olacaktır.

2.2.4.2. Domar Modeli

Keynes'in söylemlerinde yer aldığı gibi, bugünkü yatırım harcamaları seviyesi bugünkü toplam talebi ve bugünkü denge gelir seviyesini belirler. Fakat, bugünkü yatırımlar bugünkü gelir seviyesini belirlemesi yanında, yarın için bir sermaye, yani üretim kapasitesi artışı da meydana getirmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan kapasite artışının gelecekteki toplam talep tarafından tamamen karşılanması gerekir. Gelecekte yatırımcılar üretimde aşırı kapasitenin artışı ihtimaline karşı yatırım harcamalarını kısımlarlar. Buna bağlı olarak tüketim harcamaları da kısıllacaktır. Buna bağlı olarak ileriki dönemlere ait gelir seviyesini düşürecekler. Bu varsayımlar ışığında bugünkü yani kısa dönemdeki arz-talep dengesinin yarın da devam edeceği (uzun dönemde) kesinlikle ileri sürülemez.

Gerek Harrod gerekse Domar, ancak tek bir artış oranı kararı halinde dengenin devam edeceğini savunmuşlardır. Domar, bu artış oranını hesaplamakla yetinmiş, Harrod gibi, ekonominin bu hızdan sapması halinde neler olacağı, gelir seviyesinde sistemli dalgalanmalar (konjonktür dalgaları) meydana gelip gelmeyeceği konusunu sistemli bir biçimde modeline dahil etmekten kaçınmıştır (Hiç,1994;72).

Domar, net yatırım kapasite yaratma etkisini veri olarak ve zaman içinde tam istihdam korunması koşulu ile gelirin ne oranda büyümesi gerektiği üzerinden durmaktadır (Peterson,1994;496). Bu problemi sonuçlandırmak üzere kullanılan Domar Modeli ise; ortalama tasarruf meyli ile marjinal tasarruf meylinin birbirine eşit olduğu varsayımı ile hareket etmektedir. Bu eşitliği α ile simgelenmektedir. Sermayenin ortalama potansiyel sosyal verimliliği ile sermayenin marjinal sosyal verimliliği de aynı şekilde birbirine eşittir. σ ile simgelenen bu eşitlik ise denge gelir büyüme hızı olarak ifade edilen r 'nin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Buna göre denge gelir büyüme hızı;

$$r.y = \alpha.\sigma \quad (2.3)$$

Olarak hesaplanır. Domar, Büyüme Modelinde denge büyüme hızını boş kapasite yaratmayan gelir veya yatırım artış hızı olarak tanımlamaktadır (Hiç, 1994;71-82).

Sermayenin potansiyel sosyal verimliliği kavramı (σ);

Domar modelinde σ , özel bir verimlilik anlamı taşımaktadır. Sermaye artışı ile birlikte diğer faktörlerin de beraber değiştiği kabul edilmektedir. Bu şekilde tanımlandığında göre, σ kavramı sadece sermaye miktarının artırılmasından doğan hâsıla artışını (alışlagelmiş anlamındaki sermayenin verimliliği değil), sermaye artışı ile birlikte yürüyen teknik bilgi seviyesi yükselmesinin, emek miktarındaki artışın ve hatta tabi kaynakların artışının verimde yarattığı artışları da içine alır (Aklın, 1992;126).

Sonuç olarak, dengeli büyüme için Harrod-Domar modelinin diğer varsayımlarını, işgücünün (n) dışsal ve sabit bir hızla büyüdüğü ve aşınmanın olmadığı varsayımı altında sermaye stokundaki değişimin yatırıma eşit olduğu, şeklinde özetlemek mümkündür. Bu varsayımlar altında modelin verdiği büyüme denklemi şu şekilde yazılabilir.

$$v = \frac{s}{n} \quad \text{Veya} \quad n = \frac{s}{v} = g \quad \text{sonucu elde edilir. Bu denklemde } n \text{ nüfus}$$

büyüme oranı, v sermaye hâsıla oranı, s tasarruf oranı ve g reel hâsıladaki büyümeyi göstermektedir. Dengeli büyüme için yukarıdaki ilişkinin ($g = \frac{s}{v}$) sağlanması gerekmektedir.

Fakat bu denklem de yer alan değişkenler birbirinden bağımsızdır.

Dolayısıyla, denge ancak tesadüfî bir şekilde sağlanabilir. Bu nedenle, Harrod-Domar modelinde, ekonominin bıçak sırtı bir dengeye sahip olduğu yukarıda da aktardığımız gibi kimi iktisat yazarları tarafından aktarılır (Solow, 1956;65, Sen,1970;10).

Harrod-Domar modelinde, tam istihdam da genel dengeli büyüme için, fiili büyüme hızının (Ga) denge için gerekli büyüme hızına (Gw), bunun da işgücü büyüme hızına (n) eşit olması gerekmektedir. Ancak bu durumda denge olmasına rağmen istikrarsız bir büyüme ortaya çıkacaktır. Başka bir ifade ile denge durumunda ortaya çıkacak sapma sonucunda, ekonomiyi tekrar denge büyüme oranına geri götürecek herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır.

Bu nedenle Harrod-Domar modelinin kabul edilmesi, ekonomilerin depresyon içinde ve kararsız durumda büyüdüğü kabul edilmesi anlamında gelir ki bu durum gelişmiş ülkelerde refah düzeyinde ortaya çıkan sürekli artışın bu model ile açıklanmasını olanaksız hale getirmektedir (Tezel, 2003;209; Akyüz,1977;257).

2.2.5. Neo-Keynesyen Büyüme Kuramı ve Okun Kanunu

Yellen, Okun, Parkin ve Blinder'den oluşan neo-keynesyenler; mikro iktisattan elde edilen rasyonel maksimizasyon ilkeleri ile işsizlik dengesi (veya işsizlikte süreklilik) kavramını iç içe geçirerek bilinen Keynesyen analize bilimsel derinlik ve ikna edicilik kazandırmaya çalışmışlardır.

Yukarıda isimlerini saydığımız iktisatçılar arasında Amerikan iktisatçı Arthur Okun Yale Üniversitesinde profesörlük unvanını aldıktan kısa bir süre sonra Kennedy'nin Ekonomi Danışma Kurulu (Council of Economic Advisors) üyeliğine girmiştir. Kennedy'nin başkanlığını sonlarına doğru Arthur Okun bu Danışma Kurulunun (Council of Economic Advisors) başına getirilmiştir.

Okun kurul başkanlığı yaptığı sırada iktisada en önemli katkılarından biri olan ve işsizlik oranları ile reel gayri safi milli hasıla arasındaki ilişkiyi tanımlayan ünlü teorisini formüle etmiştir.

Okun kanunu temel olarak; doğal işsizlik üzerinde her bir puanlık gerçekleşen işsizlik oranında, reel gayri safi milli hâsılanın % 2/3 azalacağını dile getirir. Başka bir anlatımla reel GSMH çoğalırsa gerçekleşen işsizlik oranı azalacaktır.

Reel GSMH enflasyondaki ve fiyattaki değişimlerine ayarlanabilen bir veridir ve doğal işsizlik oranı Philips Curve'e dayanan işsizlik oranının hesaplanmasıdır. Aslında gerçekleşen işsizlik oranları doğal işsizlik oranının altına düşerse enflasyon yükselir ve eğer gerçekleşen işsizlik oranları doğal işsizlik oranının üzerine çıkarsa enflasyon azalır.

Kanunun matematiksel gösterimi;

$$(\bar{Y} - Y) / \bar{Y} = c(u - \bar{u}) \quad (2.4)$$

Şeklinde ifade edilmiştir.

Bu eşitlikte $\bar{Y}$ tam istihdam düzeyindeki çıktı miktarını, Y gerçekleşen girdi miktarını, c bir sabiti ifade ederken, u gerçekleşen işsizlik oranını ve $\bar{u}$ simgesi de doğal işsizlik oranını ifade etmektedir.

Okun Kanunu 2. Dünya Savaşından 1960 yıllarına kadarki verilerden oluşan bir deneye dayanmaktadır. Okun Kanunu sadece bu dönem verilerinden toplanan oranlarda % 3 ile % 7.5 işsizlik oranlarında durumun doğru olduğunu ortaya koyuyordu. Bu ne iktisat teorisine ne de nedenselliğe dayanıyordu. Bir noktaya dikkat çekmekteydi ki kolerasyon, nedenselliği ve GSMH'yi etkileyebilen işsizlik oranından farklı diğer etkenleri ima etmiyordu.

İktisatçılar bu iki veri arasındaki nedenselliğin net olmadığı görüşündedirler. Doğal işsizlik oranının niçin GSMH'yi etkileyebileceği konusunda; işçi verimliliği, çalışma saatleri ve kişisel işgücü gibi birçok açıklayıcı vardır.

Bunlara ek olarak Okun vergilendirme yöntemi ile zenginden fakir kesime doğru servet transferini savunuyordu. Birçok politika tanımlamasına rağmen, bunun verimli bir şekilde olmayacağını fark etmiştir (<http://www.quazen.com/Reference/Biography/ArthurOkun.27/07/2007>, 16.06.2009).

2.2.6. Solow'un Neo-Klasik Büyüme Kuramı

Neo-Klasik büyüme teorisi 1950'lerde geliştirilmiş bir teoridir ve buna en büyük katkıyı Robert Solow yapmıştır. Solow ve Swan, Harrod-Domar modelinde gerek talepte gerek üretim fonksiyonunda varsayılan sertlikleri ortadan kaldırmak için tam istihdam ile sermayenin tam kullanımını bir arada ve kendiliğinden sağlayan, istikrarlı neo-klasik büyüme modelini meydana getirmişlerdir.

1950’li yıllarda Solow ve Swan iki ayrı makalede sonradan neo-klasik büyüme teorisi olarak adlandırılacak yeni bir büyüme teorisi ortaya attılar. Bu teorinin temel çıkış noktası Harrod ve Domar’da olduğu gibi, Keynes’in klasik iktisat öğretisine eleştirinin dinamik analizidir. Yani temel soru eksik istihdamın olmadığı dengeli büyüme seyrinin sağlanıp sağlanamayacağıdır. Ancak neo-klasik büyüme taraftarları, Harrod-Domar Modelinin iki noktada eleştirmektedirler (Tezel,1989;226). Bunlardan ilki; Harrod-Domar Modelinde, üretim faktörlerinin ikamesinin mümkün olmaması, faktörler arasında sabit bir bileşim oranının düşünülmesidir. İkincisi ise; Harrod-Domar Modelinde kısa dönem analiz araçları olan çoğaltan, hızlandıran ve sermaye hâsıla oranı gibi araçlar kullanılmış, uzun dönem büyüme analizi yapılmamıştır.

Ayrıca, Harrod-Domar Modelinde talep analizleri ön plana çıkarılmakta ve üretim analizlerine yer verilmemektedir. Oysa Neo-Klasik yaklaşımda üretim fonksiyonu ön plandadır.

Solow çalışmasında tasarruflarla, sermaye birikim ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Berber, 2004;113). Jones’a (2002;18) bu modelin, bazı ülkeler yoksulken, bazı ülkelerin neden çok zengin olduğunu ortaya koymakta ve anlamakta önemli bir noktaya işaret ettiğini ileri sürmektedir.

Neo-Klasik teoriye göre devletin uyguladığı ekonomi politikalarına gerek yoktur. Çünkü devletin yatırımları artırmak ve işsizlik oranlarını azaltmak için uygulamış olduğu ekonomi politikaları enflasyonist etkiye neden olmakta ve konjonktürel hareketlerin boyutunu artırmaktadır (Tüylüoğlu, 1995;35).

Modele göre; yatırım oranlarının farklılığı, nüfus artış hızı ve teknolojiadaki dışsal farklılıklar bir ülkede ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla ülkelerin zenginliği yatırım oranlarının yüksekliği, nüfus artış hızının az olması ve bu etkilerle sermaye birikimi ile işgücü verimliliğindeki artışlarla ilişkilidir. Solow modeli, sermaye birikim eşitliği ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu içeren iki denklemden oluşmaktadır.

2.2.6.1. Modelin Varsayımları

- Modelde, dışa kapalı ve hükümet müdahalesinin olmadığı bir ekonomik göz önüne alınmış, sadece bir mal üretim tüketilmektedir.
- Bütün piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir, bütün bireylerin tercihleri aynı ve bütün bireyler rasyonel hareket etmektedir.
- Teknoloji dışsaldır, ülkeler teknolojik gelişmeler için ek bir maliyete katlanmak zorunda olmadan elde edebilirler (Artan, 2000;12).
- Emek ve sermaye faktörleri azalan marjinal verim kanuna tabidirler, ölçeğe göre sabit getiri vardır (Sivrikaya, 2003;18).
- Üretimde kullanılan emek ve sermaye girdilerinin birbirleri yerine ikamesi mümkündür ve bağımsız yatırım fonksiyonu yoktur. Tasarruf (S), yatırım (I) eşitliği söz konusudur.
- Uzun vadeli büyümenin motoru nüfus ve teknolojik gelişmedir ve her iki faktörde dışsaldır.
- Uzun dönemde bütün ülkelerin birbirini yakalayabilmeleri mümkündür. Yani *yakınsama hipotezi* (absolute convergence) geçerlidir.

2.2.6.2. Temel Solow Modeli

Solow modelinde üretim fonksiyonunun ölçeğe göre sabit getirili olduğu varsayılır. Bunun anlamı tüm girdiler iki katına çıkarılırsa, çıktının da iki kat artacağıdır. Üretimde emek ve sermaye girdileri kullanılarak elde edilen üretim fonksiyonu mevcuttur ve model temel olarak dört değişken üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çıktı (Y), sermaye (K), emek (L), teknolojik ya da işgücü etkinliği (A). t zamandaki üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$Y(t) = F[K(t), A(t), L(t)] \quad (2.5)$$

Bu biçimde modele konulan teknoloji değişkeni A, “*işgücü artışı*” ya da Harrod-nötr olarak adlandırılmaktadır.

Öte yandan, Solow modeli, sermaye birikimi eşitliği ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonu içeren iki denklemle bilinmektedir.

$$0 < \alpha < 1 \text{ olmak üzere, } Y = F(K, L) = K^\alpha . L^{1-\alpha} \quad (2.6)$$

Şeklinde gösterilmektedir. Burada α ; sermaye faktörünün çıktıya göre esnekliğini göstermektedir. Solow modelinin ölçeğe göre sabit getirili bir üretim fonksiyonu kullanması nedeniyle faktörlerin çıktı esneklikleri toplamı bire eşit olmaktadır.

Yatırımlara ayrılan kaynak, dışsal ve sabit getirili bir yatırım oranına göre belirlenmektedir. Buna göre sermaye birikim denklemi şu şekildedir:

$$K = sY - dK \quad (2.7)$$

Bu eşitliğe göre, sermaye stokundaki değişimler (K), brüt yatırım miktarından (sY), üretim sürecinde meydana gelen aşınma ve yıpranmaların (dK) çıkarılmasına eşittir (Jones, 2001;21).

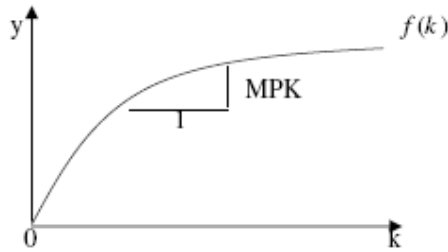
Sermaye stokundaki değişmeyi daha gerçekçi bir şekilde ifade etmek gerekirse nüfus artışının da dikkate alınması gerekmektedir. 2.7 numaralı denkleme nüfus artışı eklenerek,

$K = sY - dK - nK$ Şeklinde gösterilebilir. Bu modele eklediğimiz nüfus artışı, olumsuz bir etki yaratarak K 'nin azalmasına neden olmaktadır. Denklem düzenlenirse;

$$K = sY - (n + d)k \quad (2.8)$$

Elde edilir. Burada k işçi başına düğen sermayeyi göstermektedir. $\frac{K}{L} = k$ Şeklinde ifade edilmektedir. $\frac{Y}{L} = y$ İse kişi başına düşen hâsılayı göstermektedir. $Y = F(K, L)$, işçi başına düşen çıktı ve işçi başına sermaye şeklinde ifade edilebilir ve , $y = f(k)$ şeklinde gösterilebilmektedir.

Şekil 3: Emek Başına Üretim Fonksiyonu

Kaynak: Mankiv, 2002;283

Şekil 3’deki üretim fonksiyonunda hareketle, kişi başına sermaye k ne kadar fazla olursa, kişi başına hâsıla y de o derecede yüksek olmaktadır. Yani hâsıla oranını artırmak için $\frac{K}{L}$ 'i artırmak gerekmektedir. k , bir birim artırılırsa kişi başına hâsıla oranı da sermayenin son birim ürünü (MPK) kadar artmaktadır.

Solow modeli, kişi başına düşen gelir farkçıklarını açıklamak için yatırım oranlarındaki farklılıklara, nüfus artışı hızına ve teknolojiadaki dışsal farklılıklara başvurmaktadır. Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi; “*neden biz daha fakiriz ve diğerleri daha zengin?*” bu soruya yanıt aramaktadır. Cevaben; diğerlerinin daha çok yatırım yaptığı ve daha az nüfus artış hızına sahip olmaları, bu iki faktörün birlikte hareket ederek daha çok sermaye birikimine olanak sağlaması ve bundan dolayı da işgücü verimliğinin artması şeklinde açıklamaktadır (Jones, 2001;40).

Solow modelinin birinci öngörüsü ampirik çalışmalar ile desteklenmezken, ikinci öngörüsü, ampirik çalışmalarda tutarlı sonuçlar vermektedir. Yani yüksek yatırım ve düşük

nüfus artış hızına sahip ülkeler daha zengin iken, düşük yatırım ve yüksek büyüme hızına sahip ülkeler daha fakir olma eğilimi taşımaktadır.

Yine kalıcı büyümenin varlığından söz eden Solow'a göre dışsal teknolojik gelişme, büyümeyi artırır. Sermayenin marjinal ürünündeki azalmayı ortadan kaldıran teknolojik gelişme, uzun dönemde büyümeyi sağlamaktadır. Sermaye/teknoloji oranı ülkelerin durağan durum denge noktasına ulaşınca kadar hızla büyümektedir (Jones, 2003;40-41).

2.2.7. İçsel Büyüme Modelleri

Önceki bölümde aktarmaya çalıştığımız Neo-Klasik büyüme teorisi, kişi başına sermayenin ve kişi başına üretim ya da tüketim ile aynı oranda artacağı dengeli bir büyüme modeli öngörmektedir. Bu öngörülen dengenin sağlanması durumunda kişi başına gelir ve tüketimdeki artış oranı teknolojik gelişme hızı ile aynı seviyeye gelmektedir. Neo-Klasik modelde nüfus artışı ve teknolojik gelişme dışsal olarak kabul edilmekte ve modelde kamunun belirgin bir rolü bulunmamaktadır. Yine neo-klasik büyüme modelinde, kamu politikaları, devlet ve tasarruflar sadece kısa dönemde etkilidir.

İktisat politikalarının uzun dönemli büyümeyi etkilemesi üzerine kurulan Yeni Büyüme Modelleri ya da diğer bir ifade ile İçsel Büyüme Modellerine göre ise, beşeri sermaye, Ar-Ge, teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler, devletin yeni rolü ve piyasa yapıları gibi ekonomik büyümeyi etkileyen tüm faktörler sistemin içersindedir (Berber, 2006;170).

Solow tarafından oluşturulan ve sonraları geliştirilen Neo-Klasik modeller dönemin koşullarına uygun olması nedeniyle önemli modeller arasında sayılmaktadır. Ancak yirminci yüzyılın sonlarına doğru, özellikle gelişmiş ülkelerde, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte neo-klasik modeller geçerliliklerini yitirmeye başlamışlardır.

Bu eleştirel noktadan bakıldığında Solow büyüme modeline göre, gelişmemiş ülkeler ile yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler arasındaki fark kapanmalıydı. Ne var ki bu fark kapanmak bir yana her geçen dönem artmaktadır. Neo-Klasik modelin geçerliliğini yitirmesi ile 1986 yılında yeni süreç Romer ile başlamıştır. Romer modeli Neo-Klasik modele alternatif niteliğindedir.

Romer (1986) ve Lucas (1988) “*beşeri sermaye ile bilgi birikimi*” ön plana çıkaran çalışmalar yapmışlardır. Daha sonraki yıllarda beşeri sermaye ve bilgi birikimi ile ilgili çalışmalar yoğun olarak devam etmiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Neo-Klasik büyüme modelinde durağan durumda büyümeyi sağlayan temel faktör, modele dışsal olarak katılan teknolojik gelişmelerdir. Teknoloji, büyümeyi belirleyen temel faktör olmasına rağmen, model içerisinde açıklanamamaktadır. 1980’li yıllarda, büyüme literatüründeki değişim, beraberinde teknolojinin içselleştirilmesi ile sürekli büyümenin sağlanabileceğini gösteren modeller Robello (1992); diğer taraftan da içsel teknolojik gelişime dayalı olarak, Lucas (1988), Arrow (1962) ve Shumpeter’ci büyüme modelleri ortaya çıkmıştır.

Arrow (1962) büyümeyi, tam rekabet varsayımı altında, fiziki sermaye yatırımlarının yarattığı dışsallıklar sayesinde ortaya çıkan “*yaparak öğrenmenin*” bir sonucu olarak göstermekte iken, Lucas (1988) ki ilk nesil içsel büyüme modelleri arasında sayılır; iktisadi büyümeyi, beşeri sermaye ve eğitim düzeyini temel alarak açıklamaya çalışmıştır. Diğer yandan Robello (1991) modelinde, teknolojiyi içselleştirmeden ve azalan marjinal verimler varsayımını değiştirerek, Solow modelinde ortaya çıkan sonucun aksine, sürekli bir büyümenin gerçekleştirilebileceğini ileri sürmektedir.

Shumpeter’ci Ar-Ge modelleri, yani ikinci nesil büyüme modelleri, aksak rekabet varsayımları ve Shumpeter’in “*yaratıcı yıkıcılık*” düşüncesi esasında iktisadi büyüme olgusunu ele almışlardır. İlk grup Shumpeter’ci Ar-Ge modeli, Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991), Aghion ve Howitt’in (1992) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu modelde, Ar-Ge sektöründe faaliyette bulunan beşeri sermayenin yarattığı ölçek etkisi ile iktisadi büyüme olgusu ilişkilendirilmektedir. İkincisi ise, Jones (1995) ölçek etkisinin, ampirik çalışmalar çerçevesinde desteklenmediğini, Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan beşeri sermayenin ölçek etkisi yaratmayabileceğini ileri sürerek, azalan getiri varsayımına dayanan bir model geliştirmiştir. Son olarak, Shumpeter’ci Ar-Ge modeli içinde, iktisadi büyüme olgusunu, nüfus ve teknoloji temelinde açıklamaya çalışan Kremer (1993) ve Galor ve Weil’in (1999) çalışmalarına dayanan model yer almakta ve bu çalışmaların yapıldığı alan halen hareketliliğini sürdürmektedir.

2.2.7.1. Modelin Temel Varsayımları

Yeni içsel büyüme modellerinin temel çıkış noktası, neo-klasik büyüme teorisinin pratikteki somut gelişmeleri ve ülkeler arasındaki büyüme hızlarındaki farklılıkları açıklamakta yetersiz kalması olmuştur. Bu modelin dayandığı temel varsayımları ve Neo-Klasik büyüme modelinden ayrılan yönleri şu şekilde sıralanabilir.

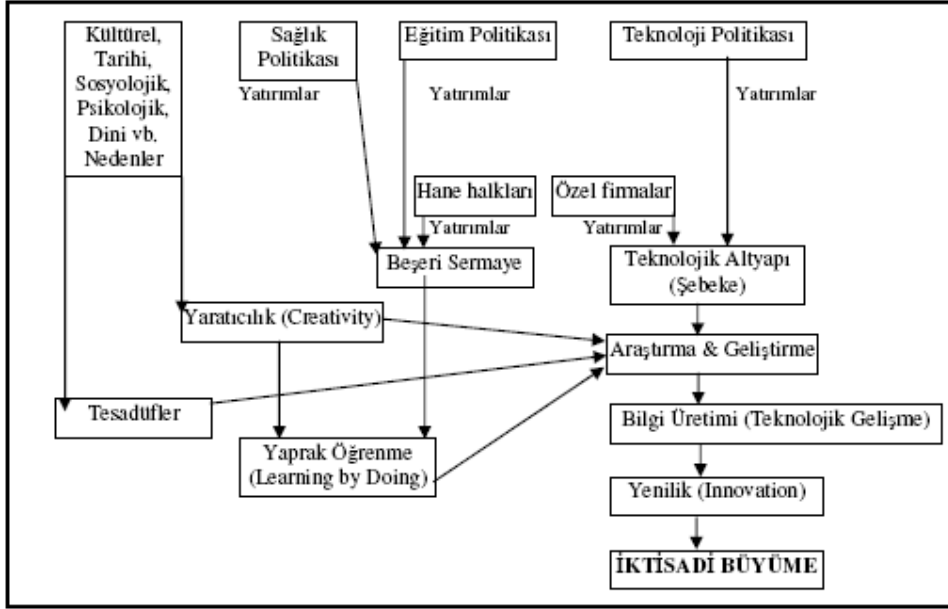
- Teknolojik gelişmeler içseldir ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir, yani teknolojik gelişmeler içselleştirilmektedir.
- İçsel büyüme teorilerinde tam yakınsama hipotezi reddedilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler gerekli olan önlemleri almazlarsa gelişmiş ülkeler ile aralarındaki gelir farkı gittikçe artabilir.
- Ekonomik büyüme sistemin içersinde aranmalıdır ve sistemi dışarıdan etkileyen bir faktör bulunmamaktadır (Romer,1994;3).
- Azalan verimlere dayalı Neo-Klasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayanan üretim fonksiyonu öngörülmekte ve kullanılmaktadır. Bu varsayımın temelinde, Romer'in yatırım ve üretim sürecinde sadece fiziksel ürün değil aynı zamanda yeni üretim bilgisinin de ortaya çıktığı şeklindeki görüşü yatmaktadır (Baro, Martin, 1995;227).
- Optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi gerekmektedir (Berber, 2004;138). Bu özelliği ile de Neo-Klasiklerden ayrılmaktadır.
- Yine Neo-Klasiklerin aksine, eğitim düzeyi, kamu politikaları ve kamu hizmetleri, dış ticaret, vergi, gelir dağılımı, bölgesel faktörler, kültürel yapı, dinsel faktörler, doğurganlık oranı, sağlık, yatırım oranları gibi faktörlerin uzun dönemde ekonomik üzerinde etkileri söz konusudur. Bu oranların olumlu olması durumunda uzun dönemde büyüme üzerinde olumlu etkileri söz konusudur.

2.2.7.1.1. İçsel Büyüme Modelinin Belirleyicileri

Yeni Büyüme Modelleri çerçevesinde İçsel Büyümenin belirleyicileri yer almaktadır. Eğitim, sağlık ve teknolojiye yapılan özel ve hane halkı yatırımların beşeri sermayeye katkıda bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, İçsel Büyüme Modellerinin ortaya çıkış aşamasında, teknolojik bilgi üretim hakkında birbirleriyle yakından ilgili aşağıda saydığımız kavramlar üzerinde dikkatle durulduğu göze batmaktadır.

- *Bilgi*, kısmen veya tamamen gizli bir kamusal mal niteliğindedir. Bilginin kullanımında tüketiciler açısından “birbirine rakip olmama” ve “kısmen dışlanamaması” söz konusudur (Romer, 1986;1003). Yani bilginin kullanımında kimsenin dışlanması söz konusu değildir.
- *Teknolojik gelişme*, sonucu ortaya çıkan bilgiden, diğer ekonomik birimlerin ne kadar yararlandıkları (teknolojik dışsallıklar ve taşmaların derecesi) hayati bir önem taşımaktadır (Kibritçioğlu, 1998;10).
- *Teknolojik gelişme* ile fiziki ve beşeri sermaye yatırımları arasında bir bağlantı bulunmaktadır.
- *Biriktirilen sermaye faktörü*, zaman içerisinde içsel olarak büyümekte ve bu faktörün marjinal verimliliği artmaktadır (Sivrikaya, 2003;42-47).

Yukarıda saymış olduğumuz İçsel Büyüme Modellerinin belirleyicileri ve onları etkileyen faktörler arası etkileşim, bu etkileşim sonuçları arasındaki durum aşağıdaki tablo yardımı ile verilmiştir.

Tablo 6: İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

Kaynak: Kibritçioglu, 1998;11

Tablo 6'dan da anlaşılacağı gibi ve yukarıdaki bölümde de dile getirdiğimiz söylem şematiğe edilmiştir. Burada, eğitim, sağlık ve teknolojiye politikaları, beşeri sermaye birikiminin artmasını sağlamaktadır. Ülkelerin sahip olduğu kültürel, dini ve sosyolojik etkenler de dolaylı olarak içsel büyüme sürecinde etkin rol oynamaktadır. Uygulanan teknoloji politikaları ise teknolojik altyapıyı kuvvetlendirmektedir. Beşeri sermayeye yapılan harcamaların yaratıcılık ve yaparak öğrenme aracılığı ile araştırma geliştirme faaliyetlerini artırması bilgi üretimini yenilik ile birlikte desteklemesi iktisadi büyümeyi sağlamaktadır.

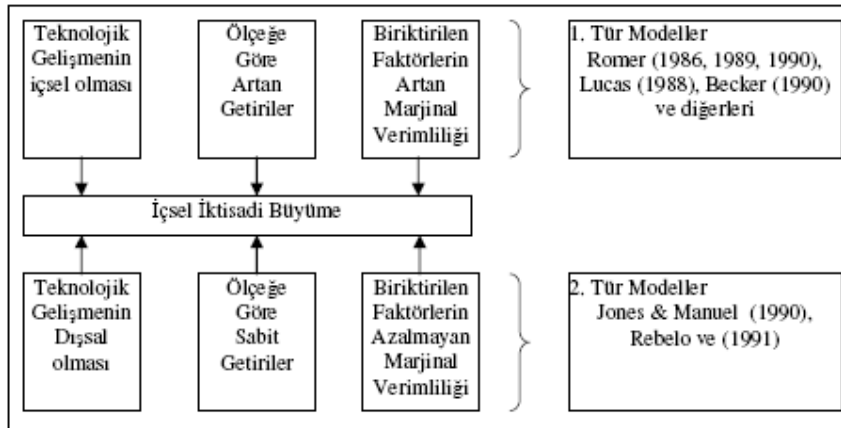
İçsel büyümede bilgi akışları uluslar arası mal akışları kadar önem taşımaktadır. Devletin yabancı dil öğrenimini, yurt dışında eğitim ve uyumlaştırmanın önem taşıması; yurt içi ve yurt dışında eğitim ve araştırmayı, yabancı sermaye girişini teşvik etmesi; vergi, göç ve vize politikalarında uyumlaştırmanın önem taşıması, yurt içi ve yurt dışı iletişim ağlarının genişlemesi, girişimcilerin ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşmalarına katkı sağlanması; patent ve mülkiyet haklarının korunması gibi faktörler ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağlamaktadır (Demir, 2002;8).

Tüm bu kazanımlar sonucunda Shumpeteryan anlamda yenilik oluşmakta; başka bir ifade ile yeni ürünlerini yeni üretim tekniklerinin keşfi ya da bir ürünün farklı tasarım ve

süreçlerinin bulunması yoluyla iktisadi büyüme gerçekleşmektedir. İçsel büyüme modellerinde sadece bir teoriden bahsetmek mümkün olmayacaktır. İçsel büyüme teorilerini savunan iktisat yazarları birbirinden farklı konuları ön plana çıkaran çok çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Yapılan çok sayıda çalışmanın ortak noktası ise iktisadi büyümenin uzun dönemde içsel olarak belirlenmesi şeklinde olduğudur.

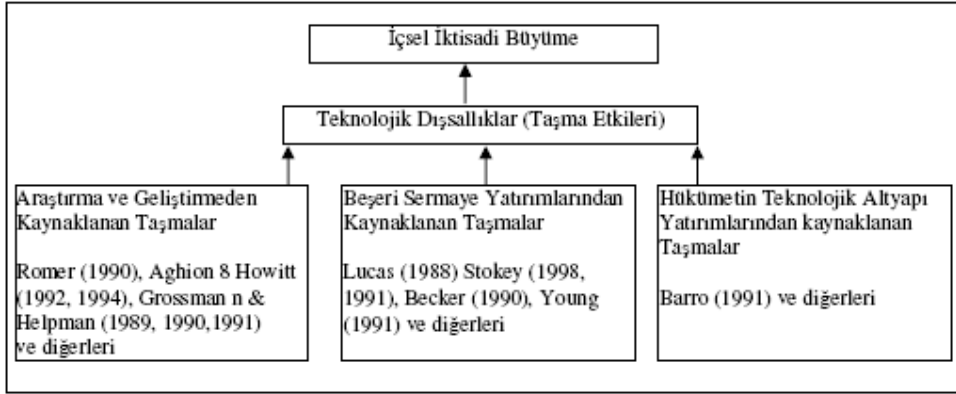
İçsel büyüme teorileri, küçük bir matematiksel ayrıntıya dayanmakta ve bununla beraber çok geniş çıkarsamalar yapmaktadır. Yukarıdaki bölümlerle de defaten dile getirdiğimiz gibi, içsel büyüme teorisi, öncelikle teknolojik gelişmenin neo-klasik teorisinin aksine ekonomik sistemin içinde olduğunu, bundan ötürüde ekonomik kararlardan etkilendiğini ima etmektedir. Bir diğer önemli nokta ise yakınmasa teorisinin reddedilmesidir. Üçüncü olarak ise, optimal büyüme oranına ulaşılması için devlet müdahalelerin gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Yürek, 1997;2). İçsel büyüme modellerinin türleri tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: İçsel Büyüme Modelleri ve Varsayımları

Kaynak: Kibritçioğlu, 1998;12

Yine yukarıdaki bölümlerde de dile getirdiğimiz gibi içsel büyüme modellerinin en temel noktalarından bir olan, “teknolojik dışsallıklar yaratması” veya “taşma etkileri” diye adlandırılan olgu ise Tablo’8 de özetlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 8: Teknolojik Dışsalılık Kaynaklarına Göre Büyüme Modelleri

Kaynak: Kibritçioğlu, 1998; 12

Reel hâsılanın büyüme oranlarının uzun dönemde sıfır olmasını yani iktisadi büyümenin tıkanmasını ve kendi kendini besleyebilmesini sağlayan modeller, varsayımları ile beraber Tablo 8’de verilmiştir. Birinci tür içsel modeller diye adlandırılan bu grupta, neo-klasik büyüme modellerindeki temel varsayımlardan üçünün tamamen terk edildiği görülmektedir. Alt türleri de Tablo 8’de belirtilen modellerde ise, artan getiriye kaynaklık edecek değişik öneriler sunulmaktadır.

2.2.7.2. Temel AK Modeli: Rebello Modeli

Rebello (1991) yılında bu modelinde, iktisat politikalarındaki farklılıkların neden olabileceği büyüme farklılıklarına dayalı bir yaklaşım geliştirmiş ve bunu yaparken de Solow modelinin ölçeğe göre sabit getiri varsayımını değiştirmeden, sadece azalan marjinal üretkenlik varsayımı yerine sabit marjinal üretkenlik varsayımında bulunarak, içsel büyüme sürecinin elde edilebileceğini göstermiştir (Rebello, 1991; 519, Kibritçioğlu, 1998; 15).

İçsel büyüme modelini incelememize olanak sağlayan bu modellerden en basit olanı **AK** diye bilinen bu modeldir diyebiliriz.

Rebello’ya göre ekonomilerin farklı büyüme hızlarına sahip olmaları, önemli ölçüde iktisat politikalarının bir sonucudur. Bu tür modellerde, örneğin gelir vergisi gibi iktisat politikaları, fiziksel sermaye yatırımlarının getiri oranlarının azaltarak sermaye birikim oranlarının düşürür ve bu nedenle büyüme oranı azalır (Robello, 1993; 912).

Model yukarıda da değindiğimiz gibi Solow'dan hareketle basit bir matematik formülü ile oluşturulmaktadır. Modelin üretim fonksiyonu:

$$Y = AK \quad (2.9)$$

Şeklinde yazılabilir. Bu fonksiyonda A, ekonominin teknoloji seviyesini gösteren pozitif, bir sabit, K ise ekonominin sermaye stokunu göstermektedir. Bu üretim fonksiyonun en önemli özelliği, sermayenin azalan getiriye sahip olduğunu göstermesidir. Üretim fonksiyonun bu biçimdek, yazılışı, modele AK tipi adını vermektedir.

$$A = \Delta Y / \Delta K \quad (2.10)$$

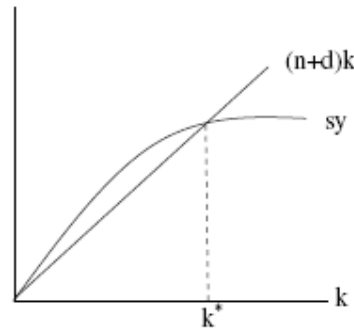
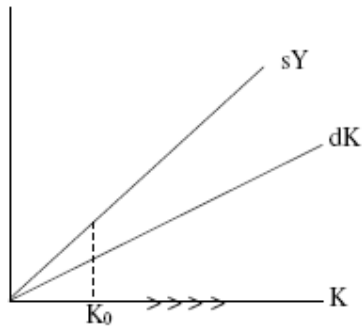
Burada ise 1 birim sermaye ile üretilen çıktı miktarını göstermektedir. K ise hem fiziksel sermayeyi hem de emek girdisinin sahip olduğu beşeri sermayeyi göstermektedir.

Sermaye stokuna bir dönem içinde yapılan eklemeleri gösterecek olursak:

$$K = sY - dK \quad (2.11)$$

Burada s, yatırım oranı, d amortisman oranıdır ve her ikisini de sabit olduğu varsayılmıştır. Basitlik sağlamak amacıyla nüfus amacıyla artışının olmadığı ve bu nedenle büyük harflerin kişi başına değişkenler olduğunu düşünelim (ekonominin tek bireyden olduğu düşünülürse).

Şekil 4: AK Modeli için Solow Diyagramı **Şekil 5 : Solow Diyagramı**

Şekil 4’de Solow grafiğine benzer bir grafik bu model için oluşturulmuştur. dK Çizgisi, sermaye stokunun aşınan kısımlarını yerine koymak amacıyla gereken yatırım miktarını yansıtmaktadır. sY Eğrisi de, sermaye stokunun bir fonksiyonu olarak toplam yatırımı göstermektedir. Y , K ’ye göre doğrusal olduğundan, sY düz bir doğru oluşturmakta ve bu da AK nın temel özelliği durumunda olmaktadır.

Buradan hareketle, teknoloji seviyesi ve beşeri sermayeyi birim başına ifade edecek olursak üretim fonksiyonu:

$$y = Ak \quad (2.12)$$

Olmaktadır. Burada sermayenin ortalama ve son birim ürünü A sabittir. Dolayısıyla $f(k)/k = A$ bulunmaktadır. Bu ifade $\Delta K = sY - (n + d)k$ denkleminde yerine konursa:

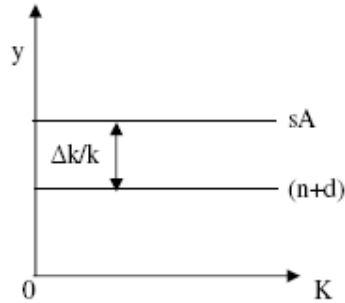
$$\Delta k = s^* Ak - (n + d)k \quad (2.13)$$

Elde edilmektedir. Denklemin her iki yanı k ’ya bölünürse:

$$\Delta k/k = s^* A - (n + d) \quad (2.14)$$

Denklem elde edilir. Aşağıdaki Şekil 6’de ise dışsal teknolojik gelişme olmaksızın büyümenin nasıl olabileceği gösterilmektedir.

Şekil 6: Basit AK modeli

Kaynak: Barro and Martin, 1995; 39

Burada $\Delta k/k$ 'nın değeri, sA ve $(n+d)$ doğruları arasındaki yatay uzaklık olduğu gösterilmektedir. $sA > (n+d)$ olması durumunda teknolojik ilerleme olmaksızın ekonomik büyüme sağlanmaktadır. sA doğrusunun $(n+d)$ doğrusunun üzerinde olması, emek başına sermayenin her alternatif tasarruf oranında sürekli artacağını, ekonominin her alternatif tasarruf oranında teknolojik ilerleme olmadan büyüyeceğini yansıtmaktadır.

2.2.7.3. Romer'in AR-GE Modeli

1980'lerin ortalarından başlayarak, Paul Romer, yaratıcı fikirler iktisadiyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi formüle etmeye çalışmıştır. Romer modelinde büyüme, karlarını maksimize etmeyi amaçlayan firmaların yatırım kararlarından açığa çıkan yaratıcı fikirler (teknolojik gelişme) ile olmaktadır.

İçsel büyüme teorilerine göre, ekonomik büyümenin açıklanmasında teknolojik gelişme önemli rol oynamakta ve toplumların bugünkü medeniyet düzeylerine ulaşmasında teknolojik gelişmelerin etkisi ile karşılaşılmaktadır. Teknolojinin arkasında ise bilgi birikimi ve bilgi stoku vardır. Bilimsel bilgi düzeyindeki artış, uygulamaya yönlendirilebildiği sürece, teknolojik gelişme olarak sayılabilecektir. Günümüzde işletmelerin büyümelerini devam ettirmeleri ve varlıklarını koruyabilmeleri büyük ölçüde Ar-Ge çalışmalarına bağlıdır. Yukarıda da değindiğimiz gibi Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modellerinde, büyümenin itici gücü, teknolojik gelişim Ar-Ge faaliyetlerinden sağlanmaktadır. Ancak bu Ar-Ge faaliyetlerinin sonucu çoğu zaman belirsizlik içermektedir.

Ar-Ge tipi içsel büyüme modellerinden başlıca ismi bu bölümün başlangıcında da aktardığımız gibi Romer (1990) dir. Diğerleri ise; Grossman ve Helpman (1991), Aghion ve Howitt (1992) 'nin çalışmaları yer almaktadır. Biz çalışmamızın bu bölümünde Romer (1990)'ın söylemlerine yer vermeye çalışacağız.

Romer modelinde teknolojinin rekabete konu olmayan ve belli bir dereceye kadar dışlanabilen bir niteliğe sahip olduğu varsayılır. Bu bağlamda Romer ileri sürdüğü görüşlerini şu şekilde şematize edebiliriz:

Yaratıcı fikirler → Rekabetçi olmama → Artan getiri → Aksak rekabet

Bu anlamda teknoloji üretmek için belli bir sabit maliyet gerekmektedir ve üretildikten sonra marjinal maliyeti sıfıra eşit olmaktadır. Teknoloji bu özelliklere sahip iken, üretebilmesi belli bir karın elde edilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, teknoloji üretimi aksak rekabet piyasalarında yapılmalıdır. Çünkü firmalara marjinal maliyetleri üzerinde fiyat belirleme olanağı verilmemesi durumundan, teknolojik yeniliğin firmalara getirisi olamayacaktır. Modelde teknoloji ne bir geleneksel mal ne de kamusal mal niteliğindedir. Teknoloji rekabete konu olmayan ve kısmen dışarıya yansıtılabilir niteliktedir (Romer, 1986;1002). Romer'e göre yaratıcı fikirlerin en önemli özelliği, doğası gereği rekabetçi olmamasıdır. Bu rekabetçi olmama durumu, ölçeğe göre artan getirinin varlığına işaret eder bir amaca yönelik araştırmaların bulunduğu ortamda ölçeğe göre artan getiriyi model çerçevesine ifade etmek, zorunlu olarak aksak rekabeti gerektirir.

Teknoloji, tüm saydığımız özellikleri dolayısıyla üretimi açısından aksak rekabet piyasalarında üretilmelidir. Çünkü firmaların marjinal maliyetleri üzerinde fiyat belirleme olanağı verilmemesi durumunda, teknolojik yeniliğin firmalara getirisi olmayacaktır.

$$Y = K^{\alpha} (AL_Y)^{1-\alpha} \quad (2.15)$$

2.12 denklemde Y üretimi, K sermaye stokunu, Y_Y işgücünü ve A yaratıcı fikirler stokunu göstermektedir. Üretim fonksiyonunu, K ve Y_Y 'ye göre sabit getirili, fakat *yaratıcı fikirler stokunu* (A) üretimin bir girdisi olarak algıladığımızda, artan getirili bir üretim fonksiyonu haline gelecektir. Başka bir ifade ile girdilerin iki katına çıkarttığımızda, üretim iki kattan fazla artacaktır. Ölçeğe göre artan getiri, yukarıda da ifade edildiği gibi, teknolojinin rekabetçi olmayan özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Romer'e (1986) göre, ekonomideki kalkınma çabaları ve Ar-Ge faaliyetleri sonucunda verimli bir bilgi birikimi sağlanabilecektir. Bu bilgi herkes tarafından kullanılabilir, bundan dolayı bilimsel bulguların sır olarak tutulması mümkün olmayacak ve tüm üreticiler ya da araştırmacılar herhangi bir bedel ödmeden bundan yararlanabileceklerdir. Yaratıcı fikirlerin diğer tüm mallardan farklı olması, Romer (1990) tarafından vurgulanan önemli bir gözlemdir. Bir yaratıcı fikir bir kez üretilince, bu bilginin bilincinde olan herhangi bir kişi

bunun avantajlarından yararlanır. Örneğin Toyota'nın Just-in-time yönetiminin avantajlarını kullanması, General Motors'un aynı yönetimi kullanmasına engel olmaz (Romer,1994;11). Benzer bir örnek de; 21. yy en gözde sporlarından biri olan Formula yarışlarında kullanılan teknolojik gelişmelerin Romer'in dile getirdiği gibi aksak rekabet şeklinde işlemesidir.

Yaratıcı fikirlerin diğer bir özelliği de, en azından kısmen *dışlanabilir* olmalarıdır. Bir malın dışlanabilme derecesi, sahibinin malı kullanımı için kullanıcıya yükleyebileceği ücrettir.

Farklı ekonomik mallar, dışlanabilirlik derecelerine ve rekabetçi olup olmadıklarına göre sınırlandırılabilirler. Rekabetçi olan ve olmayan mallar, dışlanabilme derecelerine göre farklılıklar göstermektedir. CD çalar, bilgisayar disketleri, avukatlık hizmetleri büyük ölçüde dışlanabilir mallardır. Yaratıcı fikirler, rekabetçi değildir ama dışlama derecesi açısından büyük farklar göstermektedirler.

Rekabetçi olamayan malların dışlama özelliği taşımayanlarına *kamusal mallar* adı verilir. Buna verilen geleneksel örnek, ulusal savunmadır. Bazı bilgiler de, rekabetçi olmama ve dışlamama özelliklerinin her ikisine birden sahip olabilir. Örneğin Ar-Ge çalışmalarının bazı sonuçları, doğaları gereği dışlanmama özelliğine sahip olabilirler (Romer, 1994;12).

Romer'in varsayımları arasındaki en temel fark, yeni tasarımların sahiplerinin tasarım üzerindeki haklarının korunmuş olması nedeniyle bilginin tam anlamıyla kamu malı haline gelmemesi ve bu yolla buluş yapmanın özendirilmesidir.

Yine Romer'e göre üç sektörlü kurulan bu yapıda Ar-Ge sektörü, ürün üretiminde kullanılan makinelerin üretim sürecine girdi olan yeni fikir ve geliştirilmiş tasarımları sağlar (Romer,1990;79). Bu bağlamda bilgi, üretim sürecine çift kanaldan katkıda bulunmaktadır. Bunlar; yeni bir tasarım, yeni ve saha modern bir ara girdinin üretilmesini mümkün kılmakta, yeni tasarım ekonomideki toplam bilgi stokunu artırmakta ve bu sektördeki beşeri sermayenin verimliliğini artırmaktadır. Burada en önemli nokta yeni fikir üreten kişinin fikri hakları dolayısıyla, bu bilginin başkaları tarafından sadece araştırmaya yönelik kullanılabilmesidir. Bilginin bu şekilde kamuya kısmen açık olması kar amacı güden, rasyonel ekonomik birimleri ve kişileri buluş yapmaya yönlendirecektir. Böylece üretim artan hızda sürecek ve içselleşmiş teknolojik gelişme devam edecektir.

Romer'e göre çok sayıda büyüme teorisi (teknolojik yayılma etkisi ya da dışsal pozitif etkilerle çalışan) firmaların fiyatı veri olarak aldıklarını varsayarak modeli oluşturmaktadırlar. Romer'ın modelinde ise, ortada rekabete konu olmayan bir iktisadi unsur olduğundan firmalar tam rekabet piyasası yerine tekelleri rekabet piyasası altında çalışmaktadırlar. Ölçeğe göre artan getirinin aksak rekabetle bir araya gelmesi, bilgiyi ayrı bir Ar-Ge sektöründe üreten monopolistik firmalar yeni bir bilgi ve ürün geliştiren firma, bu bilginin sabit maliyetini, bu sabit maliyetlerin üzerindeki fiyatlardan satarak karşılamaktadırlar.

Sonuç olarak, Romer'in sınaî mülkiyet haklarını korumasından hareketle, büyümeyi bilgi üretimine ve bunun sürekliliğine dayandırarak içselleştirmesi çok önemli bir katkı olmakla birlikte, modelin orijinal formu, kapalı ekonomi varsayımına dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bilgi, tamamen yerli kaynaklarla üretilmektedir ve yerel niteliktedir. Romer, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özellikle beşeri sermaye aşısından zengin ülkelerle ekonomik bütünleşmenin sağlanması durumunda büyüme sürecinin olumlu yönde etkileneceğini belirtmektedir (Ercan, 2000;132). Beşeri sermaye stokunun büyük olduğu piyasalarda çalışan firmaların ya da ülkelerin daha hızlı büyüyeceğini de ileri sürmektedir.

2.2.7.4. Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli

Yeni içsel büyüme çerçevesinde, pozitif ve sürekli büyüme oranları, birikime tabi girdilerin sabit getirili olmasından kaynaklanmaktadır. Buraya kadar aktardığımız modeller arasında Robello Modeli (1991) hariç, rekabetçi çözüm elde edilmesi, sermaye ve işgücüne dışsallıklar yaratan üçüncü bir girdinin ilavesi ile gerçekleşir. Gerek Lucas (1988) gerek Romer'in oluşturmuş oldukları modellerde; üçüncü girdi beşeri sermaye olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar bu iki iktisatçı beşeri sermayeyi üçüncü bir girdi olarak kabul etseler de beşeri sermaye birikimini farklı ele almaktadırlar.

Örneğin Romer bu kavramı; fiziki sermaye stoku biçiminde somutlaşmış bilgi donanımının genel düzeyi gibi algılatmaktadır.

Lucas'ın beşeri sermaye kavramı; işgücünün eğitim düzeyi ile daha yakından ilgilidir. Üretim fonksiyonuna dâhil edilen işgücü (hL), bireysel beceri düzeyi (h) ile işgücünün

büyükliğünün (L) çarpılması ile elde edilmektedir. Lucas (1998;17-19) yaptığı çalışmasında, Schultz (1963) ve Becker'in (1964) insan sermayesi olarak adlandırdığı olguyu, modeline eklemiş ve bunu da teknik olarak Arrow (1962) ve Romer'in (1986) aynı şekilde ilerleyen modellerine çok yakın bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için beşeri sermaye birikimi önemlidir. Beşeri sermaye birikimi, eğitim ve iş başında çalışarak öğrenme yoluyla elde edilen bir çeşit sermayedir. Beşeri sermayenin fazla olduğu ülkelerde bireyler daha verimli bir şekilde çalışabilecekleri için az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru bir şekilde göç etme olgusu söz konusu olabilmektedir. Bu göçün sonucunda az gelişmiş ülkeler ekonomik büyümelerini gerçekleştirememekte ve diğer taraftan gelişmiş ülke ekonomilerinin durgun duruma girmeleri önlenmektedir. Yani beşeri sermaye stoku fazla olan ülkelerin daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Lucas, içsel büyüme teorisinin temel çalışmalarından biri olarak kabul edilen makalesinde fiziki sermayenin birikimini ve ekonomik sistemdeki rolünü, geleneksel bir neoklasik üretim fonksiyonu yardımıyla modellendirmektedir (Lucas, 1988;7). Lucas (1988)'de önerilen Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu, dışsalılıklar hesaba katılmadan şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y = K^{\alpha} H^{1-\alpha} \quad (2.16)$$

$H = uhL$ Tanımı ile bu denklem,

$$Y = AK^{\alpha} (u.h.L)^{1-\alpha} \quad (2.17)$$

Bişiminde yazılabilmektedir. Burada h , kişi başına sermayedir. Lucas beşeri sermayenin şu şekilde gelişim gösterdiğini varsaymaktadır:

$$h = (1 - u)h \quad (2.18)$$

Burada, u , çalışmaya ayrılan zamanı, $1 - u$, beceri birikimi sağlamaya ayrılan zamanı göstermektedir. Bu denklem basit bir ayarlama ile yeniden yazılırsa, beşeri sermaye birikimine harcanan zamandaki artışın, beşeri sermaye büyüme oranında artışa yol açacağı görülebilir:

$$\frac{h}{h} = (1 - u) \quad (2.19)$$

Yani model Solow modeli gibi çalışmakta ve işgücü tasarruf eden teknolojik gelişmeye benzer bir hal sergilemektedir. Buna göre de Lucas'ın modelinde bireylerin beceri kazanmaya ayırdıkları zamanı sürekli olarak artırıcı türden bir politika, işçi başına çıktı büyüme oranının da sürekli olarak artmasına yol açacaktır. Bu bağlamda, içsel büyümenin en önemli açıklayıcısı, dışsal olarak belirlenen bir teknolojik gelişme değil, beşeri sermaye birikimi hızı $\left(\frac{h}{h}\right)$ ve ilgili ekonomideki dışsallığın derecesidir (Lucas, 1988;22).

Beşeri sermaye birikimi bütün bunların yanında, yaparak öğrenme, hizmet içi eğitim ve fiziki sermaye gibi faktörlerle de yakından ilgilidir (Lucas, 1988;17-19).

2.2.7.5. Barro'nun Kamu Politikası Modeli

İçsel büyüme teorileri kamu politikalarına büyüme alanında önemli görevler yüklemektedir. Bu anlamda geliştirilen ilk modeller dış ticaretin serbestleşmesini vurgulamaktadırlar (Renelt, 1991; Coe ve Moghadam, 1993; Ghatak, Milner ve Utkulu, 1995). Barro (1990) ise modelinde kamu sektörünce sağlanan mal ya da hizmetlerin üretim faktörlerinden biri olduğu varsayımı ile bu modelin önde gelen isimlerinden biri olmuştur.

Teorik olarak bu gereklilik üretim ve yatırımların taşıdığı pozitif dışsallıklardan, beşeri sermayenin üretiminde taşıdığı önemden ve altyapı, istikrar gibi kamu politikalarının doğurduğu sonuçlardan kaynaklanmaktadır.

Kamu politikası modeline göre devletin başlıca görevleri arasında; kamusal malları ve hizmetleri üretmek, eğitim alanında yatırım gerçekleştirmek ve var olanları artırmak bununla beraber Ar-Ge'ye yapılan teşviklerle bilginin üretilmesini ve yayılmasını sağlamaktır. Devlet bu bilgiyi kullanacak olan bireylerin yetiştirilmesi için temel eğitime önem vermelidir (Artan,2000;28).

Başlangıç bölümünde de aktardığımız gibi Barro (1991), modelinde kamu sektörünce sağlanan mal ve hizmetlerin üretim faktörlerinden biri olduğunu varsaymıştır. Modelde kolaylık sağlamak açısından emek düşürülerek üretim fonksiyonun sermaye ve bu mala bağlı

olduğu kabul edilmiştir. Yine modelde basitlik açısından hükümetin tek gelirinin bir gelir vergisi, tek giderin de kamu malının arzı olduğu ve bütçenin daima denk tutulduğu kabul edilmektedir (Barro ve Sola-i Martin;95).

Bu bağlamda bakıldığında devlet büyümeyi sağlamak için yatırım yaparak aynı zamanda özel sektörü ve vergi teşviki ve sübvansiyonları ile desteklemektedir. Bu sayede özel sektörün yapacağı yatırımlardan dolayı yoldan vergi gelirlerini artıracak ve bu da kamu malının arzını çoğaltacaktır. Bundan dolayı özel sektörün yaptığı yatırımlar ekonomiye iki ayrı koldan katkı sağlayacaktır.

Durum bu bağlamda değerlendirildiğinde Barro ya göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğu ortaya çıkmaktadır (Yülek,1997;11, Artan, 2000;29). Büyümenin, hem fiziksel sermaye hem de cari hükümet harcamaları ile yatırımlara bağlandığı üretim fonksiyonu, aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y = Ak^{1-\alpha} + g^{\alpha} \quad (2.20)$$

Burada, kamu harcamaları (G), tamamlayıcı mal ve hizmetler (altyapı, sözleşmelerin güçlenmesi için yasak çerçeve) oluşturulması yoluyla dışsallık yaratır. 2.20 numaralı denklemde α , 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve y hâsılanın, k sermayenin g ise kamu harcamalarının kişi başına düzeylerini göstermektedir.

Birim düzeyde kamu harcamaları (g) ile toplam düzeyde kamu harcamaları (G) ile ifade edilmektedir. Toplam kamu harcamalarının yarattığı dışsallık ile artan oranlı gelir vergilenin cari harcamaları karşılamasıyla bütçe denkliliği sağlanır.

Modelin çözümü, rekabetçi dengenin bir kez daha optimal altı (supoptimal) olduğunu gösterir, çünkü çözüm çok düşük oranlı tasarrufları kapsar. İlave olarak, istikrarlı büyüme oranını maksimize eden vergi oranını t olarak göstermek mümkündür (Pio,1993;122).

Kamu politikaları modellerinin geliştirmekte olan ülkeler sunduğu önerilerin en önemlisi, teşvik politikalarının teknolojik olarak gelişme potansiyeli olacak sahalarda yoğunlaştırılması gerektiğidir. Bu sektörle öğrenme potansiyelinin yüksek olduğu sektörler

olduğunda verimli kamu harcama politikaları Ar-Ge, eğitim, sağlık, finansal kalkınma gibi alanlara yöneltildiğinde azgelişmiş ülkeler ekonomik büyümelerini hızlandırabilirler.

Eğitim harcamalarının bireylerin verimliliklerini etkileyip verimli çalışmalarını artırarak ekonomik büyümede pozitif bir rol oynaması beklenmektedir. Eğitim harcamaları içsel büyüme modellerinde beşeri sermayenin oluşumunu da yol açmıştır. Paralel bir şekilde sağlık harcamaları içinde aynı şeyler ifade edilebilir. Artan sağlık harcamaları bireylerin yaşam süresi ve beklentisini artırmaktadır (Kelly,1997;64). Uzun yaşayabilme beklentileri ise özel sermaye birikim kararlarını pozitif etkileyerek ekonomik büyümeyi pozitif etkileme gücüne sahiptir (Glomn ve Ravikuar, 1997;201).

Baro modeli de bir dışsallık (özel yatırımların dolaylı yoldan kamu malı arzını artırması) sayesinde büyümeyi içselleştirmektedir. Bunun en önemli etkileri yine yatırımlara tanınması gereken teşvikler (vergi indirimi vs.) ile alakalıdır. Bu teşviklerin olmadığı bir ortamda yatırım hesapları yapan özel girişimci sadece kendi kar-zarar hesabını yapar. Hâlbuki sosyal refahı maksimize etmeyi amaçlayan “plancı” açısından herhangi bir yatırımın topluma kazandırdığı ikinci yarar da (artan bütçe gelirleri dolayısıyla artan kamu malı arzu dolayısıyla üretim) göz önünde tutulur. Bu durumda teşviklerin olmaması yatırım seviyesini sub-optimal seviyelere düşürerek, büyüme hızı da optimal seviyenin altında olacaktır.

Kamu harcamalarının büyüme üzerinde katalizör etkisi yarattığını ileri süren Barro’nun 1990 ve 1991 yıllarında başlangıç noktası özel kesim, ekonomi genelindeki ve bu arada kendi bünyesindeki kaynakların üretkenliğini artıracak kamu mallarını üretmede yetersiz kalacaktır.

Barro ilk çalışmasındaki (1990) modelde, ölçeğe göre sabit getiri sağlayan bir üretim fonksiyonunda kamu kesimini de dikkate alarak, kamu harcamaları, tasarruf oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Hükümetler, özel harcanabilir geliri vergilendirerek, büyümeyi etkileyen kamu kaynaklı girdilerin özel kesim girdileriyle aynı oranda artışını sağlayabileceklerinden fert başına gelir ve tüketim artışına katkıda bulunabilirler. Bu anlamda Ar-Ge çalışmalarının teşvik edilmesi ve doğrudan sağlanan kamu hizmetleri, örneğin eğitim, sağlık ve diğer altyapı yatırımları, sosyal anlamda en uygun düzeyde olacaktır. Kamu harcamalarının büyümeyi olumsuz yönde etkilemesi, temelde vergilendirme nedeniyle özel tasarrufların azalmasına bağlanmaktadır. Çalışmalarda, kamu

yatırımları/GSYİH oranının büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi saptanmamıştır.

Diğer taraftan Barro'nun 1991 deki çalışmasında ise, Neoklasik modelin tam yakınsama hipotezine karşılık, gerçekte sadece koşullu bir yakınsamanın ortaya çıkacağını gözlemiştir. Yani kişi başına reel gelir düzeylerinin uluslar arası düzeydeki yakınsaması ancak benzer kurumsal koşullara sahip ülke grupları içinde gerçekleşebilmektedir. Çünkü bu süreçte, zengin ülkelerden yoksul ülkelere yapılacak sermaye transferlerinin yakınlaştıracı etkisi, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler tarafından tümüyle bertaraf edilebilecektir. Bu bağlamda ele alındığında içsel büyüme teorisinin genel çözüm önerisi devletin çift yönlü rolünün olması gerektiğidir. Bu roller;

- Ar-Ge faaliyetleri ile eğitime uygun oranda yatırım yoluyla, bilgi donanımının üretime yayılmasının teşvikler yoluyla sağlanması.
- Üretken süreçlerde tamamlayıcı giderler olan kamu hizmetlerini yeterli düzeye çıkarılması.

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun eğitim düzeyini artıran politikalar önemlidir ve bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri ileri görüşlü davranmalı; istikrar dönemlerinde bile eğitim sektörü bütçe kısıtlamalarından kaçınılmalıdır.

2.3. Türkiye Ekonomisinin Ekonomik Büyüme Verileri ve Değerlendirilmesi

Türkiye Ekonomisini gelişimi tarihsel açıdan takip edildiğinde, kuruluşundan bu yana geçen dönemde, hem kendi iç dinamikleri açısından hem de dış dinamikler açısından ekonomik büyüme oranları son döneme kadar uzun süreli istikrar sağlayamamıştır. Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte yarı kapalı ekonomi olma özelliğini gösteren Türkiye daha sonraki dönemlerde dünya ekonomisine entegre olma sürecine girmiş ve günümüzde devam eden tam entegrasyon sürecinin içinde bulunmaktadır. Türkiye ekonomisi bu yarı kapalı, entegrasyon süreci, tam entegrasyon dönemlerinde ekonomik anlamda çeşitli sancılar yaşamış olup büyüme verileri bu anlamda en çok etkilenen veriler olmuştur.

Çalışmamızın bu kısmında derinlemesine bir analiz yerine belirli yıllara ait ekonomik büyüme verileri verilecek ve bu verilere ilişkin genel değerlendirmeler yapılacaktır.

Tablo 9'daki değerlere bakiğında Türkiye ekonomisi büyüme hızları belirli dnemdeler de ykselken bir trend çizmiş ancak yükselme ardından da ani ve sert düşüşler yaşamıştır. 1980 ile başlayan süreç 1987 yılına kadar sürmüştür ancak sonraki iki yılda negatif bir büyüme yani küçülme gerçekleşmiştir. Bu yıllar Türkiye Ekonomisinin açık ekonomi haline gelmeye başladığı yıllar olup tam liberalleşme süreci olarakta adlandırılabilir. Ardından 1990'lı yıllarla beraber 1994 yılı hariç büyüme devam etmiştir. Süregelen yıllarda 1995 krizi, 1998 krizi ve 2001 krizi yaşanmış olup bu dönemlerde de ortaya çıkan genel durum ekonomik büyüme hızlarını da etkilemiştir.

Ardından 2002 yılında başlayan büyüme ivmesi azalarak ta olsa 2008 yılında da devam etmiş 2008 yılını etkisi altına alan dünya ekonomik krizi ile düşüşe geçmiştir.

BÖLÜM III

3. 1980–2008 DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE’DE TOPLAM KAMU HARCAMALARI İLE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR AMPİRİK BİR UYGULAMA

Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisat yazınında çokça yer bulan bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu olgunun halen günceliğini korumasının temel sebeplerinden biriside; kapitalist ekonomik sistemin dönemler itibari ile krizler yaşaması ve yaşanan her kriz döneminden çıkışta devletlerin ekonomilerdeki ağırlığının tartışılır olmasıdır. Söylemiş olduğumuz bu temel noktanın yanında, yine bu olgu, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin kısır döngülerini kırabilmeleri içinde bir umut kapısı gibi gözükmektedir. Saydığımız iki temel ayak yanında, harcamalardaki artış sadece gelişmekte olan ülkelere değil gelişmiş ülkelere de farklı dinamiklikler göstermekte olduğu çok açıktır. Geçmiş dönemler itibari ile kamu harcamalarının seyri hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere incelendiğinde artış ivmesi açıkça göze batmaktadır. Bu artışın nerelerden ve neden ortaya çıktığı konusunda ise iktisatçılar çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşlerin bir kısmını Birinci bölümde geniş bir şekilde ele almıştık. Biz burada sadece bunlardan iktisat yazınında en etkili ve uzun süre tartışılanlardan olan ikisine değineceğiz.

Bunlardan ilki Adolph Wagner’ e ait olan ve iktisatçının ismi ile anılan Wagner Kanunu dur. Wagner, nedenselliği ekonomik gelişmeyle beraber kamunun ekonomik faaliyetlerinde ve doğasıyla kamu harcamalarında ortaya çıkacak bir ivme ile açıklar. Yani ekonomik gelişme beraberinde kamu harcamalarında artış getirecektir. Nedensellik ekonomik gelişmeden harcamalara doğrudur. Ancak buradaki ekonomik gelişme kavramı nasıl anlaşılmalıdır sorusu bir hayli tartışmalı bir cevap olmaktadır.

İkinci iktisatçı ise 1929 Ekonomik Buhranı döneminde ortaya konulan ve dönemin ihtiyaçlarına ışık tutan Wagner Kanunun tam ters nedenselliğini kuran bir gelişimden söz eden Keynesdir. Bu gelişimde; kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi etkileyen ve kısa dönemde ortaya çıkan dalgalanmaları düzeltmek için tasarlanmış bir müdahale aracı izlenimi vermektedir. Yani nedensellik kamu harcamalarından ekonomik büyümeye işaret etmektedir. Bu da tam anlamıyla Keynesci bir çözümü yansıtmış olmaktadır.

Kamu kesiminde yapılan harcamalarının ekonomik büyümeyle olumlu mu yoksa olumsuz bir etki yarattığı konusunda birçok deneysel uygulama yapılmıştır. Maalesef bu uygulamaların tümünün ortak bir noktada toplandığını söylemek mümkün değildir. Uygulamalara konu olan bu analizler genellikle birkaç tür olarak özetlenebilir.

Bunlardan ilki;

- İncelemelerde Gayri safi milli hâsıla (GSMH) büyüme kavramının göstergesi olarak ele alınır.

Diğeri;

- Ekonomik büyüme ile kamu harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi hâsılaya oranlanması şeklinde gözlemlenir.

Sonuncusu;

- Kişi başına düşen artış ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen modeldir.

3.1. Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Literatür

Wagner'in kendi adıyla anılmasını sağlayan yaklaşım 1883 yılında yayınlanan eserin, Musgrave tarafından 1958 yılında İngilizce'ye çevrilmesinin ardından gerek teorik gerekse ampirik uygulamalar artmış, artık kamu geliri odaklı ekonomik teorilerden çok kamu harcamalarının temele oturtulduğu çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Samuelson;1958; 332-338).

Yapılan bu çalışmalarda kamu harcamalarındaki elastikiyetin, kamu harcamaları, kişi başına düşen gelir, GSMH ve kişi başına düşen üretim arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu çalışmalardan ilki Martin ve Lewis'in 1956 yılında çeşitli ülkelerde yaptığı analizdir. Analizde veri tabanı ile ortaya çıkan değerin elastikiyetinin birden büyük olduğu yönündedir.

Kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda ise yapılan ilk çalışma Landou (1983), yaklaşık 100 ülke ve 1960–1970 yıllarını kapsayan çalışmadır. Landou(1983) çalışmasında kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu saptamıştır. Harcama kalemleri itibari ile 16 ülkede yaptığı çalışmasında; toplam kamu tüketiminin büyüme üzerinde negatif bir etki, eğitim harcamalarında pozitif ancak önemsiz bir etki, askeri harcamaların ve transfer harcamalarının net etkisinin ise sıfır olduğunu bulmuştur.

Aynı dönemde Kormendi ve Meguire (1985) ise 47 ülkeyi içine alan bir çalışma gerçekleştirmiş ancak çalışmalarında herhangi bir ilişki tespit edememiştir.

Ram (1986) gerçekleştirdiği çalışmasında 115 ülkeden veriler toplamış, 1960–1980 dönem verilerini kullanarak bu ülkelerdeki kamu yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Ram (1986) panel veri seti tekniklerini kullanarak bu 115 ülkeyi gelir seviyelerine göre dört farklı sınıfa ayırmış ve 1960- 1980 yıllarının yatay kesit analizini çıkarmaya çalışmıştır. Reel kamu tüketimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Analizinde özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin daha belirgin olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Ram içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 115 ülke üzerinde Wagner Kanunu test etmiş ve daha önceki çalışmasını % 65 oranında doğrulayan sonuçlara varmıştır.

Ancak Ram'ın vardığı sonuçların dikkatli yorumlanması konusunda bir çok iktisatçı fikir birliğine varmıştır. Nedeni ise; kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi yeterince açık olmadığı gibi, birçok çalışmada kamu harcamaları hacminin ekonomik büyüme üzerinde nedensel etkiye sahip olduğu varsayılmakta ise de, tam tersi bir durum da söz konusu olabilmektedir.

Engle- Granger ve Johansen-Juselius yaptıkları eş bütünleşme test sonuçları ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğunu göstermiş, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik açısından da anlamlı ve beklenen yönde etkileşim tespit etmişlerdir. Aşağıdaki tabloda belirli dönemlerde belirli ülkelerde gerçekleştirilen çalışmalar ve bu çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 10: Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Literatür-I

Çalışma Yılı	Çalışma Sahibi	İncelenen Ülke ve Dönem	Değişken	Sonuç
1983	Landou	100 ülke 1960–1970	Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Nedensellik İlişkisi	Kamu Kesimi Büyüklüğü İle Ekonomik Büyüme Arasında Negatif Yönlü Bir İlişki Vardır
1986	Ram	115 ülke 1960–1980	Kamu Yatırım Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişki	Kamu Yatırım Harcamaları Pozitif Etkiye Sahiptir

1989	Rao	48 ülke 1960–1980	Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Nedensellik İlişkisi	Kullanılan Ülkeye Göre Değişmektedir
1989	Barro	72 ülke 1965–1985	Kamu Yatırım Harcamaları ve Büyüme İlişkisi	Kamu Yatırım Harcamaları Büyümeyi Olumlu Yönde Etkilemektedir
1992	Mankiw,Romer ve Wieil	98 ülke 1960–1985	Kamu ve Özel Tüketim, Yatırım ve Eğitim Harcamaları	Yatırım ve Eğitim Harcamaları Büyümeyi Olumlu Yönde Etkilemektedir
1994	Oxley	İngiltere 1870–1913	Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik	Kamu Harcamalarından Ekonomik Büyümeye Doğru ve Tek Yönlü Bir İlişki Vardır
1997	Miller-Russek	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler	Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Nedensellik İlişkisi	Gelişmiş ülkelerde negatif(savunma, sosyal güv. ,refah harc.) Gelişmekte olan ülkelerde pozitif (eğitim harcamaları)
1997	Kelly	73 ülke 1970–1989	Sınıflandırılmış Kamu Harcamalarının Büyümeye Etkisi	Yatırım harcamalarının büyüme olumlu, diğer harcamaların olumlu etkisi yoktur.
1998	Terasawa-Gates	Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler	Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Nedensellik İlişkisi	Gelişmiş ülkelerde negatif, Gelişmekte olan ülkelerde pozitif etkiye sahiptir
1999	Ghali	10 OECD ülkesi	Granger Nedensellik Testi	Japonya, Kanada, Fransa, İsviçre, Norveç için direkt bir nedensellik, kalan Ülkeler için dolaylı bir etki (Bütün harc. için)
2001	Mamatzakis	Yunanistan 1950–1998	Ko-Entegrasyon, Etki-Tepki Analizi	Özel sektör ve kamusal yat. Arasında pozitif ilişki, Özel sek. Ve kamusal tüketim arasında Negatif ilişki bulunmuştur.
2002	Faris	Körfez ülkeleri 1970–1997	Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Nedensellik İlişkisi	Ekonomik Büyümeden Kamu Harcamalarına Doğru Tek Yönlü İlişki Bulunmuştur.
2004	Iyara ve Lorde	Dokuz Karayip Ülkesi Her Ülke İçin Farklı Dönemler Kullanılmıştır	Reel Kamu Harcamaları, Reel Kamu Tüketimi Ve Nüfus Değişkenleri İle Büyüme Arasındaki İlişki	Genel Olarak Büyümeden Kamu Harcamalarına Doğru İlişki Tespit Edilmiştir.

Devarajan, Swaroop, Zou (1996) çalışmalarında ekonominin en yüksek sabit büyüme hızına neden olan harcamaların, oluşumunda bir değişim altındaki şartları ele almışlardır. Çalışmacılar, şartların sadece kamu harcamalarının değişik bileşenlerinin fiziki üretimine değil, başlangıç değerlerine de bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kırk üç gelişmekte olan

ülkeden toplanan yirmi yıllık veriler kullanarak cari harcama değerlerindeki artışın büyüme üzerine etkisi istatistikî olarak anlamlı ve pozitif olduğunu görmüşlerdir. Bunun aksine sermaye bileşenlerinden oluşan kamu harcamaları ve kişi başına düşen gelir büyüme oranları negatiftir. Böylece verimli harcamaların aşırı kullanıldığı zaman verimsizleştiği görülmüştür. Bu sonuçlar gelişmekte olan ülke hükümetlerinin kamu harcamalarını, cari harcamaların içindeki sermaye harcamalarının lehine yanlış kullandığını göstermektedir.

Cao ve Li (2001), Ghali'yi takip ederek benzer bir çalışmayı dört Asya kaplanı ülkesi için yapmıştır. Çalışmanın bulgularına göre: 1) Ele alınan dönem içerisinde Kore hariç diğer üç ülkede kamu kesimi büyüklüğü ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. 2) Hong Kong ve Singapur'da kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden kamu kesimi büyüklüğüne doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Tayvan ekonomisi için, kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru, Kore için ise, ekonomik büyümeden kamu kesimi büyüklüğüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Al-Yousif (2001), Ram (1986) ve Landau (1983)'nin kamu kesimi büyüklüğü ölçüm metodlarını kullanarak 1963–1992 döneminde kamu kesimi büyüklüğü-ekonomik büyüme ilişkisini Suudi Arabistan örneği için test etmiştir. Yazar kamu kesimi büyüklüğü ölçütü olarak, Ram'ın önerisi doğrultusunda kamu harcamalarındaki yüzde değişimi ve Landau'nun önerisi doğrultusunda kamu harcamalarının GSYİH'ye oranını kullanmıştır. Yazar elde ettiği sonuçların kamu kesimi büyüklüğü ölçümüne karşı oldukça hassas olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, Ram'ın görüşleri dikkate alındığında kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusu iken, Landau' nun ölçüm metodu negatif bir ilişki sunmaktadır. Ancak yazar, her iki modeli de Suudi Arabistan ekonomisi için değerlendirmiş ve Ram'ın modelinin daha uygun olduğuna karar vermiştir.

Bose, Haque, Osborn (2003) çalışmalarında 1970 ve 1980 dönemlerinin panel veri setlerini kullanarak gelişmekte olan otuz ülke üzerinde sektör harcama bazında Kamu Harcamalarının Büyüme üzerine etkilerini araştırmışlardır. Buldukları temel sonucun iki ayağı vardır. İlki; kamu sermaye harcamalarının büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. İkincisi ise; kamu yatırımları ve toplam eğitim harcamaları sadece sarfiyattır, bunlar büyük ölçüde büyüme ile ilişkilidir ancak bütçe kısıtlamaları ve ihmal edilen değişkenler hesaba katılmalıdır şeklinde sonuca varmışlardır.

Abu-Bader ve Abu-Qarn (2003), çoklu ko-entegrasyon, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerinden yararlanarak kamu kesimi büyüklüğü-ekonomik büyüme ilişkisini Mısır, İsrail ve Suriye ekonomisi için analiz etmişlerdir. Yazarlar sadece ekonomik büyüme ve kamu harcamaları değişkenlerini kullanarak oluşturdukları iki değişkenli modelde, İsrail ve Suriye için kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve Mısır için çift yönlü negatif bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Savunma harcamalarının da eklendiği üç değişkenli model kullandıklarında elde ettikleri bulgular ise, savunma harcamalarının tüm ülkelerde ekonomik büyümeyi negatif yönde, kamu harcamalarının ise ekonomik büyümeyi İsrail ve Mısır’da pozitif yönde etkilediği şeklindedir. Bu bulgulardan hareketle yazarlar, Mısır ve İsrail’in ekonomik büyümelerini arttırmak için kaynaklarını savunma harcamalarından verimli kamu harcamalarına doğru kaydırmalarını önermişlerdir.

Loizidies ve Vamuokos (2005), İngiltere, İrlanda ve Yunanistan verilerini kullanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemi ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgular; kısa dönemde tüm ülkelerde kamu harcamaları büyümeyi pozitif yönde etkilemiş, uzun dönemde ise İrlanda ve İngiltere’de kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken Yunanistan için bu durumun geçerli olmadığını gözlemlemişlerdir.

Balducci (2005) yılında yaptığı çalışmasında Barro’nun 1990 yılındaki çalışmasından hareket etmiş ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme oranlarına pozitif etki yapabileceği ve sermaye stokunun verimliliğini artırabileceği hususundan hareket etmiştir. Balducci (2005) çalışmasında Kamu Harcamaları ile uygulanan politikaların hane halkı yatırım ve tasarruf kararlarının nasıl etkilendiği ve bu etki ile beraber harcamaların büyüme üzerindeki etkisinin olası olduğunu dile getirmiştir. Eğer hane halkı kamu harcamalarının faydalı olduğunu düşünürse -ki yazar makalesinde böyle olduğunu dile getirmektedir-, genişletilmiş maliye politikaları sadece verimli yatırımlar olması durumunda büyüme oranlarını artıracaklarını dile getirmektedir. Bunlara ek olarak hane halkının optimal gelir vergisi oranını seçebilmesi halinde optimal büyüme oranları elde edilebilecek olan büyüme oranlarından daha da fazla artabileceğini söylemektedir.

Colombier (2006), iki benzer ülke verilerinden hareketle zaman serileri analizi ile uzun dönem maliye politikalarının çıktı büyüme oranlarına etkisini incelemiş, devamında

İsveç kamu harcama rakamlarını kullanmıştır. Bulduğu sonuçlar; altyapı, savunma, adalet harcamalarının çıktı büyüme oranlarında hayati öneme sahip olduğunu sağlam bir şekilde kanıtlamaktadır. Bunların aksine sağlık harcamaları ekonomik büyümeye engel oluyor gibi gözükmektedir. Colombier makalesinde hükümetlerin sağlık sektörünü Baumal'ın "hastalık maliyeti" şeklinde tanımladığı durumdan muzdarip olduğunu ve hükümetlerin, sağlık harcamaları, başa çıkılması zorunlu bir görevi olduğunu dile getirmektedir. Son olarak eğitim ve sosyal harcamaların büyüme olgusu için bazı kanıtlara sahip olduğunu dile getirmektedir.

Huang (2006), Tayvan'da 1966–2002 yıllarını kapsayan çalışmasında eş bütünleşme ve Granger nedensellik testlerinin sonucunda Wagner Kanuna ilişkin bulguya rastlamamıştır.

Sakthivel ve Yadav (2007) yılında Hindistan verilerine dayanarak kamu harcamaları ile ulusal gelir arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında Wagner ve Keynes yaklaşımlarından hareketle sosyal gelir ekonomi politikaları açısından herhangi nedenselliğin olup olmadığını araştırmışlar, bu iki veri arasında özellikle Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler için önemli bir nedensel ilişki olduğunu vurgulamışlardır. İlk olarak GSMH büyüme trendi ile kamu harcamaları ve bunun çeşitli alt kalemlerini seçmişlerdir. İkinci olarak; test aşamasında yatırımlar ve ulusal gelir arasındaki dolaylı nedenselliği incelemişlerdir. Kullandıkları veri setinde toplam kamu harcamaları, GSMH, sosyal ve ekonomik hizmetler, savunma harcamaları ve faiz ödemelerinden yararlanmışlar, veri aralığı olarak 1980–1981 ve 2005–2006 dönemlerini kullanmışlardır. Granger Nedensellik testinin sonucunda, kamu harcamalarının büyüme oranının ulusal gelir büyüme oranından daha yüksek olduğu kaydedilmiştir. Granger Nedensellik testi bu çalışmada ulusal gelir, kamu harcamaları ve ekonomik hizmetler arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu doğrulamıştır. Hindistan'nın kamu harcamaları ve ulusal geliri arasındaki nedensellik ilişkisi sosyal ve savunma harcamaları için nedenselliğin bağımsız olduğunu söylemekte, GSMH ve yatırım harcamaları arasında kontrolsüz bir ilişki bulunduğunu vurgulamaktadır.

Arpaia ve Turrini (2008) yaptıkları çalışmalarında AB ülkelerinde, hem uzun dönem hem kısa dönem kamu harcamaları ile potansiyel çıktı oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. On beş AB ülkesinin 1970–2003 yılları arasındaki verileri uzun dönemde birincil kamu harcamaları ile potansiyel çıktı arasındaki elastikiyetin ret edilemeyeceğini gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak uzun dönem elastikiyetinin kamu harcamalarının kontrolü noktasında; gelişmekte olan ülkelerde, hızlı büyüyen, düşük bütçeli ülkelerde ve

zayıf sayısal kanunlara sahip ülkelerde kararlı bir şekilde son on yıl için daha yüksek oranda azaldığını vurgulamışlardır. Sayısal veriler, geçiş ülkeleri için daha anlamlı farklılıklar içermektedir. Güney Avrupa ülkelerinde durum daha yavaş ortaya çıkarken Anglo-Sakson ve Nordik ülkelerinde gelişim intibakının daha hızlı seyrettiğine dair delillerin mevcut olduğunu da çalışmalarında dile getirmektedirler.

Aşağıda tablo 11’de ise Türkiye ekonomisi ve çeşitli ülke ekonomileri üzerindeki çalışmaların bir kısmı yine tablo halinde incelenmiş olup bir kısmı ise çalışmalardan derlenen neticeleri kısa özetler halinde sunmaktadır.

Tablo 11: Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Literatür-II

Çalışma Yılı	Çalışma Sahibi	İncelenen Ülke ve Dönem	Yöntem	Sonuç
1998	Terzi, H.	Türkiye 1938–1995	Basit regresyon, eş bütünleşme	Wagner Yasasının Geçerli olduğunu bulmuştur.
2000	Ahmet Habib Ve Stephen Miller	1974- 1985 39 Ülke (26 gelişmekte, 16 gelişmiş)	Kamu Harcamaları ile Büyüme Arasındaki ilişki	Borçla finanse edilen gelişmekte olanlar; etki negatif. Vergi ile finanse edilen kamu harcamalarının tümünde yatırım harcamaları dışlanmaktadır
2001	Nazan Susam Ve Elif Yılmaz	Türkiye 1980–2000	Kamu Harcamaları İle Büyüme Arasındaki İlişki Regresyon Analizi	Toplam kamu har. büyümeyi artırırken, bileşenlerine ayrıldığında en etkili kalem yatırım harcamalarıdır.
2001	Muhsin Kar Ve Sami Taban	Türkiye 1970–2001	Eş Bütünleşme	Eğitim ve sosyal güvenlik har. ekonomik büyümeye etkisi pozitif, sağlık har. etkisi negatif ve altyapı harcamaları istatistiksel olarak anlamsız.
2001	Süleyman Ulutürk	Türkiye	İki sektörlü üretim fonksiyonu EKK	Kamu har. büyüme yönlü bir etki yaratmaktadır.
2002	Nisfet Uzay	Türkiye 1970–1999	EKK Yöntemi Kamu Büyüklüğü ve Büyüme Arasındaki İlişki	Kamu harcamalarındaki artış büyümeyi olumlu etkilemiştir

2003	Çoban	Türkiye 1980–1997	Eğitim Harcamaları ile Büyüme Arasındaki ilişki	İlkokullaşma oranındaki artış ekonomik büyümenin nedeni, ekonomik büyüme lise okullaşma oranının nedeni dir.
2003	Bozkurt ve Doğan	Türkiye 1983–2001	Eğitim Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi	İlkokullaşma ile büyüme arasında anlamli bir ilişki vardır.
2004	Erdal Karagöl	Türkiye 1967–2000	Özel Yatırım harcamaları ile kamu harcamaları arasındaki ilişki, Granger nedensellik ve Ko-Entegrasyon	Özel yatırım harcamaları ile kamu harcamaları arasında negatif bir ilişki vardır.
2004	Taban	Türkiye 1965–2004	Sağlık harcamaları ve doğuştan yaşam beklentisinin büyümeye etkisi	Sağlık har. büyümeye etkisi yok, doğuştan yaşam beklentisinin ise büyüme ile çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
2005	Nihat Işık Ve Mehmet Alagöz	Türkiye 1985–2003	Granger Nedensellik	Wagner yasasını teyit etmektedir.
2005	Aydanur Gacaner	Türkiye 1987–2003	Kamu Harcamaları ile Büyüme Arasındaki İlişki Wagner yasası	Kamu har. ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve har. artış büyümeden daha hızlıdır
2005	İbrahim Arısoy	Türkiye 1950–2003	Kamu Harcamaları ile Büyüme Arasındaki İlişki Wagner Ve Keynes	Uzun dönemde kamu har. GSMH artırmaktadır Wagner yasasını destekler
2007	Murat Eker	Türkiye 1980–2004	Kamu harcamalarının ekonomik etkileri	Cari harcamalar yatırım ve transfer har. oranla ekonomik büyüme üzerinde etkisi daha fazladır.
2008	Oğuzhan Altay Ve Onur Altın	Türkiye 1980–2005	Kamu harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki EKK	Kamu har. artış ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
2008	Ozan Bakıs, Thomas Jobert, Ruhi Tuncer	Türkiye 1924–1996 1987–2003 1942–2002	Sağlık, Savunma, Eğitim Harcamaları ile Büyüme Arasındaki İlişki Wagner yasası	Kamu har. Eğitim ve sağlık har. ile ekonomik büyüme arasında pozitif, askeri har. ile büyüme arasında negatif bir ilişki

Türkiye açısından iktisadi büyüme ve kamu harcamaları ilişkisini daha çok Wagner Yasası çerçevesinde irdelemeye yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları, Yamak ve Zengin(1996); Ulusoy ve Zengin(1998); Yamak ve Küçükkale (1997); Terzi(1998); Demirbaş (1999); Halıcıoğlu (2003); Sarı(2003), Şimşek (2004) gibi Wagner Yasası'nı zaman serileri ile test eden çalışmalardır. Söz konusu çalışmalardan, 1938–1995 dönemi Türkiye ekonomisi için Wagner Yasası'nı yıllık verilerle uyarlamalı beklentiler modeline dayalı basit regresyon ve eş bütünleşme testleri çerçevesinde test eden Terzi(1998), GSMH ile kamu harcamalarının zaman içinde birlikte hareket ettiğini ve bu ampirik bulguya dayanarak Wagner Yasası'nın Türkiye için geçerli olduğunu vurgulamıştır. Yamak ve Küçükkale (1998), 1950–1994 dönemi yıllık verilerle kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler eş bütünleşme ve nedensellik testleri kapsamında incelenmiştir.

Gerek Engle-Granger gerekse Johansen-Juselius eş bütünleşme test sonuçları kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğunu göstermiştir. Ayrıca, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik açısından da anlamlı ve beklenen yönde ilişkiler tespit edilmiştir. 1960-2000 dönemi yıllık verilerle yine zaman serileri tekniği ile Wagner Yasası'nın Türkiye için geçerli olup olmadığını araştıran Halıcıoğlu (2003), geleneksel formdaki Wagner Yasası (Model 1)'nin öngördüğü sonuçları vermemesine karşın, bütçe açıkları/GSMH değişkeninin katıldığı modelin sonuçlarına göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkinin varlığını göstermiştir. Ancak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik açısından da anlamlı ve beklenen yönde ilişkiler tespit edilememiştir.

Yamak ve Küçükkale (1997), Türkiye ekonomisinin 1950–1994 dönemlerini kapsayan çalışmalarında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yaptıkları nedensellik analizinde de anlamlı ve beklenen yönde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Elde ettikleri bulgulara göre, ekonomik büyüme, Granger anlamda kamu harcamalarını pozitif yönde etkilemektedir.

Demirbaş (1999), 1950–1990 yıllık verileriyle Wagner Yasası'nı test ettiği çalışmasında söz konusu hipotezi destekleyici bir bulgu elde edememiştir. Bunların yanı sıra; Günaydın (2000), 1950–1998 yıllık verileri ile Wagner ve Keynes Yasası'nı test ettiği çalışmasında diğer çalışmalarda olduğu gibi kamu harcamalarını toplam bir büyüklük olarak

almış ve yapılan eş bütünleşme ile nedensellik analizi sonuçlarında Wagner Yasası'nı destekleyici bulgular elde etmiştir.

Ulutürk (2001), kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için iki sektörlü üretim fonksiyonu modeli kullanılmıştır. Modelin incelenmesi ve üzerinde yapılan tartışmaların ele alınmasından sonra Türkiye verileri kullanılarak model test edilmiştir. Çalışmanın sonunda, Türkiye'de kamu harcamalarının büyüme yönlü bir etki yarattığı ve kamu kesiminin büyük olmasının ekonomik büyümeyi hızlandığı bulunmuştur. Bu sonuca, kamu kesiminde faktör verimliliğinin özel sektöre göre daha yüksek çıkması ile ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu kesiminin özel sektör üzerindeki dışsallık etkisinin pozitif olduğu da görülmüştür.

Giray (2001), çalışmasında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, analizini talep ve arz yönlü yaklaşımlar açısından ele almıştır. Giray savunma harcamaları ile beşeri sermaye açısından son derece önemli olduğunu söylediği eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiye ışık tutmaya çalışmıştır. Sonuçta, savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında pozitif, savunma ve sağlık harcamaları arasında negatif yönlü ilişkinin bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak yapılan bu çalışma anlamlılık yönünden zayıf olduğundan harcamaların birinin diğerine neden olması gibi bir durumun geçerli olmadığını dile getirir.

Uzay (2002), Türkiye için 1971–1999 yıllarına ilişkin olarak, iki sektörlü üretim fonksiyonu yardımıyla, kamu harcamalarının büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmış ve incelenen dönemde kamu harcamalarındaki artış ile büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Yani kamu harcamalarındaki artış, özel sektör yatırımları için uygun ortam yaratarak büyümeyi hızlandırmaktadır. Sermaye birikimindeki ve işgücü stokundaki artışın da büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yani GSYİH' dan kamu harcamalarına ayrılan pay arttıkça büyüme azalmaktadır. Bunun en önemli sebebi, kamu harcamalarındaki artışın yozlaşmaya yol açması, dolayısıyla kaynakların etkin ve verimli kullanımını engellemesidir. Sermaye birikimindeki ve işgücü stokundaki artışın da büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kamu büyüklüğündeki artış, özel yatırımları dışlama etkisi yaratarak da büyümeyi geciktirebileceği sonucu ortaya çıkmıştır.

Şayet kamu harcamalarına devlet müdahalesi şeklinde yorumlarsak, Güran ve Cingi (2002), hazırladıkları çalışmalarında devletin ekonomik müdahalelerin etkinliği konusunda çalışma yapmışlar ve bu müdahalenin ekonomik çıktılar üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Bu etkinliği ölçmek için Veri Zarflama Analizini Kullanarak 55 ülkedeki devlet müdahalelerinin etkinliğini ölmüşler ve elde ettikleri bulgular; ekonomik çıktılar üzerindeki düzenleme aracının harcama aracından daha belirleyici olduğu ve devletin müdahalesindeki başarı düzeyinin gelişmişlik derecesine bağlı olduğu sonucunu bulmuşlardır. Bu çalışma için şu sorgulama yapılabilir; gelişmiş devletler kaynakları verimli ve etkin kullanma konusunda daha başarılıdırlar o halde temel de ölçü hangi kaynakların kullanımının ekonomik çıktı yaratma konusunda başarılı olacağını tahmin etme yeteneği gibi gözükmektedir.

Sarı (2003), 1987–2000 dönemini kapsayan toplam, personel, diğer cari, yatırım harcamaları ve dış borç ödemeleri, kişi başına düşen yatırım, diğer transfer harcamaları ve dış borç ödemeleri ile toplam yatırım, diğer cari harcamalar ve dış borç ödemeleri gibi değişkenlere ait üçer aylık verilerle literatürde yaygın olarak kullanılan Wagner Hipotezi ile ilgili 5 modeli eş bütünleşme ve nedensellik analizi çerçevesinde test etmiş ve bütün modeller için yapılan testlerde Wagner Hipotezi’ni destekleyici sonuçlar elde etmiştir.

Berber (2003), çalışmasında Türkiye’de uzun dönemde kamu yatırım harcamaları ve özel kesim yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş, kamu yatırım harcamalarının ve özel kesim yatırım harcamalarının büyüme üzerine önemli etkileri olduğunu dile getirmiştir. Ancak özel sektör yatırım harcamaları, kamu yatırım harcamalarına oranla büyüme üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Bu çalışmada nedensellik ilişkisi özel kesim yatırım harcamaları ve kamu yatırım harcamalarından ekonomik büyüme yönlü bir şekil almakta olduğunu dile getirmiştir.

Bağdigen ve Çetintaş (2003) yılında Kamu harcamaları ile Ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye’nin 1965–2000 dönemlerini kapsayacak şekilde incelemişlerdir. Çalışmalarında en son ekonometrik yöntemleri kullanarak Wagner Kanunun uzun dönemli analizini Kamu Harcamaları ile GSMH büyüme rakamları üzerinde incelemişler, GSMH’ da ki büyümenin Kamu Harcamaları ile nedensel olmadığı, bunun yerine nedenselliğin GSMH’ dan Kamu harcamalarına doğru bir yön çizmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. Bağdigen ve Çetintaş (2003) Ko-entegrasyon testi ve Granger

Nedensellik testi uygulanmış, her iki yöntemde de ne Wagner Kanunun ne de Keynes Hipotezinin Türkiye’de Geçerli olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Şimşek (2003), çalışmasında kamu harcamalarının özel yatırım üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmasında askeri ve askeri olmayan kamu harcamalarının gayrisafi yurtiçi özel yatırımlar üzerindeki etkilerini, eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli tekniklerini kullanarak analiz etmiştir. Askeri olmayan kamu harcamaları için; altyapı harcamaları, tüketim harcamaları, genel kamu hizmetleri harcamaları, sosyal güvenlik harcamaları, genel kamu hizmetleri harcamaları, refah harcamaları ile diğer kamu harcamalarını gruplara ayırmıştır. Türkiye ekonomisinde veriler inceliğinde ise kamu sermaye harcamaları özel yatırımları bazı durumlarda uyarırken bazı durumlarda da onu baskı altına aldığı, askeri harcamaların ise özel yatırımları pozitif olarak etkilediği sonucuna varmıştır.

Artan ve Berber (2004), Ghali, Cao and Li’nin yaklaşımı doğrultusunda yaptıkları çalışmada kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik etkileşimler, çoklu eş-bütünleşme tekniğinden yararlanılarak Türkiye örneği için test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, uzun dönemde kamu kesimi büyüklüğü ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Ancak, kamu kesimi büyüklüğünden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu olmadığı görülmüştür. Ekonomik büyüme ile yatırım harcamaları ve ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi, kamu kesimi büyüklüğü ile ekonomik büyüme, yatırım harcamaları, ihracat ve ithalat arasında ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Buna göre, kamu kesimi büyüklüğünü temsil eden değişken sonuç, ekonomik büyüme, yatırım harcamaları, ihracat ve ithalatı temsil eden değişkenler ise neden değişken durumundadır. Sonuç olarak, devletin ekonomideki rolü ekonominin gelişmesine paralel olarak arttığı ve dolayısıyla, eğer ekonomi büyüyorsa kamu kesiminin büyümesinden de endişe etmemek gerektiği vurgulanmıştır.

Şimşek (2004), kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi konu alan iki önemli yaklaşım olan; Wagner ve Keynes hipotezlerini 1965–2002 yıllık verileri ile eş bütünleşme ve nedensellik analizi çerçevesinde test etmiştir. Türkiye’de kamu harcamalarından GSMH’ ya ve ondan da tekrar kamu harcamalarına doğru çift yönlü işleyen bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Yani elde edilen bulgular, Wagner’in ve Keynes’in hipotezlerinin her ikisini de desteklemektedir.

Işık ve Alagöz (2005), 1985–2003 arası yıllık yardımıyla, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri kullanılarak, farklı modeller çerçevesinde, Türkiye’de Wagner Yasasının geçerliliği incelemiştir. Bu kapsamda, Johansen eş bütünleşme analizi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı bulgusuna ulaşılmıştır. Modellerden elde edilen uzun dönem gelir esneklikleri 1,2243–5,1536 arasında değerler alarak, Wagner Yasasını teyit edecek şekilde, ekonomik büyümenin kamu harcaması değişkenini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Diğer taraftan, yapılan Granger Nedensellik testinde, Model 1 ve 5’de Wagner Yasasını teyit edici şekilde, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik, buna karşılık, 2, 3 ve 4 nolu modellerde ise çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuç, nedensellik testi yapmadan, doğrudan Wagner Yasasına uygun olarak değişkenlerin hangisinin neden hangisinin sonuç olduğuna karar verilerek elde edilen bulguların güvenilirliğinin zayıf ve sadece esneklik değerlerine bakılarak yorum yapmanın eksik olacağı yönündeki beklentiye de uygundur. Nitekim sadece esneklikler dikkate alındığında bütün modellerde Wagner Yasasını teyit edici sonuçlar elde edilmiştir.

Arısoy (2005), 1950–2003 dönemine ait yıllık veriler kullanarak Türkiye’de ekonomik büyüme ve toplam kamu harcamalarının yanı sıra bu harcamaların ekonomik tasnife göre ayrıştırılmış çeşitli unsurları arasındaki ilişkiyi inceleyerek Wagner ve Keynes hipotezlerini incelemektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, toplam kamu harcamaları hariç, uzun dönemde ekonomik büyümeden, ekonomik tasnife göre ayrıştırılmış cari, yatırım, transfer ve transfer dışı harcamalar gibi kamu harcamalarının unsurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Söz konusu sonuçlar, uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artıracığını öne süren Wagner Yasasını desteklemektedir. Elde edilen bulgulara göre, incelenen dönem ve model çerçevesinde ekonomik tasnife göre gruplandırılmış kamu harcamaları (Cari, Yatırım, Transfer ve Transfer Dışı Toplam Kamu Harcamalar) ile ekonomik büyüme arasında ilişki, Wagner Hipotezinin öngördüğü sonuçları destekleyici niteliktedir. Fakat toplam kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmasına karşın, toplam kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında hata düzeltme formundaki nedensellik analizine göre anlamlı ve beklenen yönde ilişkiler tespit edilememiştir. Kamu harcamalarının önemli bir bölümünün faiz ve borç ödemelerine, verimlilik düzeyi düşük harcamalara gitmesi, verimlilik düzeyi yüksek eğitim, sağlık, alt yapı gibi harcamalarında etkilerinin belirli bir gecikmeyle ortaya çıkması gibi nedenler harcamaların gelire yansımamasının nedenleri olarak düşünülebilir.

Taban ve Kar (2006), çalışmalarında beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye’de 1969- 2001 yılları için araştırmışlardır. Çalışmalarında beşeri sermaye göstergeleri olarak, beşeri sermaye indeksi, bileşik okullaşma oranı, eğitim ve yaşam süresi indekslerini kullanmışlar, çalışmalarının sonucunda beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün seçilen beşeri sermaye göstergesine göre farklılık arz ettiği bulgusunu elde etmişlerdir.

Altın ve Kaya (2009), çalışmalarında Türkiye’de Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin analizini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında yöntem olarak VEC (Vector Error Correction) modelini seçmişlerdir. Çalışma sonucunda kısa dönemde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin herhangi bir yönde etkileşimini bulamamışlar, ancak uzun dönemde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye neden olduğu sonucuna varmışlardır.

3.2. Model Ve Teorik Temeller

Çalışmanın bu bölümünde; kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelerken genellikle kullanılan modellemeler tanıtılacak ve bu modellerin çalışmamızdaki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.2.1. ADF Birim Kök (Durağanlık) Testi

Zaman serileri kullanılarak yapılan ekonometrik çalışmalarda karşılaşılan temel sorunlardan en önemlisi kullanılan serilerin durağan olmamasıdır. Şayet regresyon denklemlerinde durağan olmayan seriler kullanılacak olursa sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum modelde yer alan değişkenler arasında gerçekte olmayan bir ilişkinin ortaya çıkmasını ifade eder.

Ortalaması ve varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı dönemde değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı sürece durağan denir (Gujarati, 2001;713).

Zaman serilerinin durağanlığı ekonometride daha çok birim kök analizi olarak bilinen yöntemle serilerin durağanlıkları belirlendiği görülmektedir.

Saydığımız tüm bu nedenlerden dolayı verilerin birim kök içerip içermedikleri test edilmektedir. Durağanlık testi için kritik eşik değerleri (red-kabul) gösteren tablo Dickey-Fuller tarafından oluşturulmuştur. Bu teste ilişkin kritik değerler yüzde 1, yüzde 5, yüzde 10 anlam düzeylerine göre oluşturulmaktadır. ADF (Augment Dickey-Fuller) genişletilmiş birim kök testi aşağıdaki regresyon analizine dayanmaktadır.

$$\Delta x_t = \mu + \alpha x_{t-1} + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta x_{t-i} + v_t \quad (3.1)$$

Bu regresyon analizinde x araştırılan değişken ve n gecikme sayısıdır. Test hipotezi ise; $H_0 : \alpha = 0$ ise x_t serisi durağan değil, ya da birim kök taşımakta demektir. Serilerin birim köke sahip olduğunu ifade eden sıfır hipotezi (H_0) test edilir ve eşitlikte yer alan katsayı anlamlı bir şekilde negatif ise sıfır hipotezi (H_0) reddedilir. Kısaca, $H_0 : \alpha = 0$ hipotezi, alternatif hipotez olan $H_1 = \alpha \neq 0$ ’a karşı test edilmektedir (Simşek, 2004; 43).

Hesaplanan katsayının anlamlı bir şekilde sıfırdan küçük olup olmadığını test etmek için katsayıya ait “t” istatistiği kullanılır. Hesaplanan τ Dickey-Fuller test istatistiğinin mutlak değeri ($|\tau|$), MacKinnon kritik eşik değerlerinin mutlak değerinden küçükse $H_0 : \alpha = 0$ hipotezi kabul edilir ve inceleme zaman serisinin durağan olmadığı kabul edilir. Şayet tam tersi bir durum söz konusu ise, H_0 hipotezi reddedilir ve zaman serisinin durağan olduğu sonucuna varılır.

3.2.2. Ko-entegrasyon (Eş-bütünleşme) Testi

Uygulamada gerçekleştirilen ADF testi sonuçlarında her iki serisinde aynı dereceden durağan oldukları belirlenmişse, aralarındaki ilişkiye gerçek ilişki denebilir. Zaman serilerinin birim kök içermesi durumunda sahte regresyon ilişkisi ile karşı karşıya kalınır. Bunun nedeni, seriler arasında ilişki olmamasına rağmen ortak trend taşımaları sebebiyle birlikte hareket ettikleri için varmış gibi görünmektedir.

Durağan olmayan serilerin durağanlığını sağlamak için, serilerin farkları alınmaktadır. Ancak bu farklar alınırken de serilerin sadece geçmiş dönemdeki şoklarından arındırılmasının yanında, dönemler arasında bu şoklar dışında var olabilecek diğer etkilerinde uzun dönemde yok edilmesi anlamına gelmektedir ki bu da uzun döneme ait tüm bilginin yok edilmesi anlamına gelecek ve uzun dönemde denge ilişkisi ortaya konamayacaktır. Eş bütünselleşme analizi iktisadi verilere ilişkin seriler durağan olması bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve şayet varsa bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir (Tarı,1999;369-370).

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek yani serilerin birlikte hareket edip etmediklerinin tespit etmek için, Johansen (1998; 231-254) ve Johansen, Juselius (1990;169-210) tarafından geliştirilen ko-entegrasyon(eş bütünselleşme) testinden yararlanılmaktadır. N tane değişkenin olduğu bir sistemde n-1 tane ko-entegre vektör olabilir. Ko-entegre vektörlerin sayısı sistemdeki birim kök sayısı ile orantılıdır. Uygulanan ko-entegrasyon test istatistiği, seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Fakat değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü göstermemektedir. Değişkenler arasındaki etkinin yönünü tespit etmek amacıyla Granger Nedensellik testinden yararlanılmaktadır.

3.2.3. Granger Nedensellik Testi

İki zaman dizisi arasındaki nedenselliğin ilk işlemsel tanımını Wiener gerçekleştirmiştir. Bu çalışma Granger-Hatanaka çalışması ile gözden geçirilmiş ve Granger tarafından daha ileri bir aşamaya taşınarak hem nedenselliğin varlığını hem de nedenselliğin yönünü saptamaya imkân vermiştir. Bu yaklaşımın var olmasında en büyük katkısı Granger'in yapması dolayısıyla iktisat yazınında "Granger Nedensellik Tanımı" olarak adlandırılmaktadır (Işığışık, 1994;3-24, 81-94). Granger Nedenselliğini farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Y_1 , bir zaman dizisi olmak üzere, dizinin eğilim, mevsimsel hareketlilik gibi tüm deterministik öğelerden arındırılmış olduğu varsayılır. Burada gaye, Y_1 'in gelecekteki değerlerini tahmin etmek, yani Y_1 'e ilişkin kestirim değerini bulmak olsun. Bu amacı gerçekleştirmek için iki bilgi kaynağına sahip olunduğu varsayılır.

Bunlardan birincisi; Y_1 'in kendi geçmiş değeridir. İkinci bilgi kaynağı ise; deterministik öğelerden arındırılmış ikinci bir zaman dizisidir. Bu dizinin X_1 olduğunu varsayarsak Y_1 'e ilişkin kestirimde bulunurken, bu dizinin geçmiş değerlerinin yanı sıra; X_1 'in de şimdiki ya da geçmiş değerlerini kullanmanın, Y_1 'in geçmiş değerini kullanmaktan daha iyi sonuç verip vermeyeceği sorundur. (Kadılar, 2000;61–65)

Bu soruna elle tutulur çözümler getirebilmek için, belirli varsayımları sağlayan “kovaryans-durağan” diziler adı verilen çeşitli yöntemler nedensellik analizinde kullanılmaktadır (Işığışık, 1994).

Temelde Granger sınaması Y_t ile X_t değişkenlerinin tahmin edilmesine ilişkin bilgilerin yalnızca bu değişkenlerin zaman serisi verilerinde bulunduğunu varsaymaktadır. Aşağıdaki formülde ve açıklamalarda Y_t değeri ; Y_t ile , X_t değeri de X_t değeri ile aynı durumları ifade etmektedir.

Granger Nedenselliği şu regresyonların tahminini gerektirmektedir:

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + v_{1t} \quad (3.2)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \partial_j Y_{t-j} + v_{2t} \quad (3.3)$$

(3.2). Ve (3.3). Formüllerde ki v_{1t} ve v_{2t} hata terimlerinin ilişkisiz oldukları öngörülmektedir. Birinci denklemde, mevcut Y 'nin, geçmişteki Y 'nin değerleri ve X değerleriyle ilişkili olduğu, kinci denklemde ise benzer bir ilişki X içinde öngörülmektedir. Bu modeller yardımıyla anlık nedenselliğin bulunup bulunmadığını tartışmak mümkün olacaktır. Bu durumda X_t değişkeninden Y_t değişkenine doğru anlık nedenselliğin bulunması durumunda, modeldeki ilk denkleme dâhil edilen şimdiki ve geçmiş dönemlerdeki gözlem değerlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı olacaktır. Modelde dört varsayım geçerli olacaktır.

- i. α_1 değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olmaları durumunda X_t 'nin Y_t 'ye neden olduğu söylenir ve “ X_t, Y_t 'nin Granger Nedenselidir” şeklinde ifade edilir. Bu durum, “ X_t 'den Y_t 'ye doğru Tek Yönlü Nedensellik” olarak da tanımlanır ve $X_t \rightarrow Y_t$ şeklinde gösterilir.
- ii. Aynı mantıkla, ∂_j değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olmaları durumunda “ Y_t 'nin X_t 'ye neden olduğu” anlamını taşır. Yine bu durum “ Y_t, X_t 'nin Granger Nedenidir” şeklinde açıklanır. “ Y_t 'den X_t 'ye doğru Tek Yönlü Nedensellik” olarak ifade edilir ve $Y_t \rightarrow X_t$ şeklinde gösterilir.
- iii. Yukarıdaki iki koşulun her ikisinde geçerli olması, yani, hem α_1 hem de ∂_j değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olmaları durumunda “ X_t 'nin Y_t 'ye ve aynı zamanda Y_t 'nin X_t 'ye neden olduğu” söylenebilir ve bu durum “ X_t, Y_t 'nin ve Y_t, X_t 'nin Granger Nedenidir” şeklinde ifade edilir. Bu “İki Yönlü Nedensellik veya Geribildirim” olarak tanımlanır. $X_t \leftrightarrow Y_t$ Şeklinde gösterilir.
- iv. İlk iki koşulun her ikisini de geçerli olmaması yani, ∂_j ve α_1 değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olmamaları durumu “iki değişkenin birbirinin nedeni olmadığı” anlamını taşır. Yine bu durum “ X_t ve Y_t birbirinden bağımsızdır” şeklinde açıklanır (Erlat,1973; 65–96). Bu ifadeleri, formül (3.1) ve (3.2) modelindeki parametrelere ilişkin aşağıdaki hipotez takımları ile açıklamak daha yararlı olacaktır.

$$\begin{array}{l} \text{(I)} \\ \hline H_0 : b_1 = b_2 = \dots b_m = 0 \\ H_1 : b_1 \neq b_2 \neq \dots b_m \neq 0 \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{(II)} \\ \hline H_0 : d_1 = d_2 = \dots = d_m = 0 \\ H_1 : d_1 \neq d_2 \neq \dots = d_m \neq 0 \end{array}$$

Yukarıdaki hipotez takımlarından hareketle yapılacak test işlemlerinde şu sonuçlara ulaşılabilir. Bu hipotez takımlarında yer alan parametrelerin her birinin anlamlılığının test edilmesi için t testine başvurulur. Ancak parametrelerin teker teker t testine tabi tutulması

yerine, onların F testi yardımıyla genel olarak anlamlı olup olmadıklarının test edilmesi daha uygundur (Işığışok, 1994; 81-94). Bu ifadeleri tablolaştırırsak;

Tablo 12: Granger Sınamasının Olasılık Tablosu

Nedenselliğin Yönü	F Değeri	Karar
$X \rightarrow Y$	$F_{-1st} > F_{tab}$	H_0 Reddedilebilir, X, Y'nin Granger nedenidir.
$Y \rightarrow X$	$F_{-1st} < F_{tab}$	H_0 Reddedilemez, Y, X'in Granger nedeni değildir.
$X \rightarrow Y$	$F_{-1st} > F_{tab}$	H_0 Reddedilebilir, X, Y'nin Granger nedenidir.
$Y \rightarrow X$	$F_{-1st} > F_{tab}$	H_0 Reddedilebilir, Y, X'in Granger nedenidir.
$X \nrightarrow Y$	$F_{-1st} < F_{tab}$	H_0 Reddedilemez, X, Y'nin Granger nedeni değildir.
$Y \nrightarrow X$	$F_{-1st} < F_{tab}$	H_0 Reddedilemez, Y, X'in Granger nedeni değildir.

Kaynak: Taşkesti, 2006, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

İçinde bulunduğumuz dönem de yaşanan kriz ve geçtiğimiz dönemlerde yaşanan ekonomik gelişmeler devletlerin ekonomiye müdahalesini daha fazla gündeme taşımış ve tartışılır bir konu olma özelliğın tekrar gündeme getirmiştir. Çalışmamızda, kamu harcamalarının etkinliğı ve verimliğı sonucu ile ekonomik büyüme üzerindeki etkisi dolayısıyla önem arz etmektedir.

Uygulamamızda kamu harcamaları ile büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığı test edilecektir. Kullanılan değişkenler Türkiye'nin GSMH, cari ve reel harcamaları ile GSMH büyüme rakamları olarak belirlenmiş, dönem olarak 1980-2008 yılları verileri kullanılmıştır. Kamu harcama toplam değeri de yine 1980-2008 yıllarını kapsayan konsolide bütçe rakamlarından oluşmaktadır. Daha sonra hem harcama rakamları hem de GSMH nominal değeri 1987=100 deflâtörü kullanılarak reel hale getirilmiştir. Derlenen toplam kamu harcama rakamları ve GSMH büyüklükleri EK 1 de, deflate edilmiş değeri EK 2 de, logaritması alınan değeri EK 3' de gösterilmektedir. Ayrıca yıllar itibari ile GSMH (1987=100) deflatör rakamları, sabit fiyatlarla GSMH verileri EK 4'de verilmektedir.

GSMH, bir ülkede belirli dönemlerde üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları cinsinden toplam parasal değeridir. Bu konuya ilişkin daha detaylı bilgileri İkinci bölümde incelemiştik. Burada ise sadece kısa bilgiler ile yetinilecektir. GSMH, “Nominal” ve “Reel” olarak ikiye ayrılmaktadır. Nominal GSMH; cari dönemin fiyatları ile hesaplanır ancak enflasyon etkilerini de içinde barındırdığından bir ülkenin ekonomik büyümesini ve refah artışını saptamada sağlıklı bir ölçü değildir. Reel GSMH ise belli bir yılın fiyatları baz alınarak hesaplanan GSMH’ dır. Yani, enflasyondan arındırılmış, gerçek rakamları gösteren milli gelirdir.

Granger nedensellik testi yapılırken çeşitli değişkenler kullanılmıştır. Kullanılan bu değişkenler yıllık reel veriler olarak, 1980–2008 yıllarını kapsamaktadır. Analizimizin tümünde kullanılan veriler Maliye Bakanlığı konsolide bütçe rakamları, 1923–2007 İstatistik Göstergeleri, DPT 1993–2005 Konsolide bütçe toplamaları, TÜİK verileri, Muhasebat Genel Müdürlüğü verileri ve Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. Verilerin kimi yıllarına ilişkin rakamlara ulaşılammış ancak uygulanan istatistikî ve ekonometrik yöntemlerle bu veriler hazırlanmıştır. Analizde kullanılan değişkenler, EK 1, reel veriler haline dönüştürülmüş olup EK 2 de yer almaktadır.

Kamu harcamaları ile Ekonomik Büyüme arasındaki ilişki incelenirken kullanılan değişkenler için; GSMH Büyüme verileri; (BY) ile gösterilirken, Toplam Kamu Harcamaları; (KH) ile gösterilmektedir.

3.2.4. Etki Tepki Fonksiyonları

Etki- tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. VAR analizinde, incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi belirlemede, simetrik ilişkileri tespit etmede, etki-tepki fonksiyonlarının büyük payı vardır. Bir makro ekonomik büyüklüğün üzerinde en etkili değişkenini hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile belirlenirken, etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir (Sarı, 2008;4).

3.3. Araştırma Bulguları

Çalışmamız kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1980-2008 dönemini kapsayan ve bu yıllara ait yıllık veriler kullanılarak hazırlanmıştır. Büyüme verileri olarak GSMH verileri, kamu harcamaları değişkeni olarak da toplam kamu harcamaları kullanılmıştır. Çalışmada yer alan veriler GSMH (1987=100) deflâtöründen yararlanılarak reel hale getirilmiştir. Granger Nedensellik testinden yararlanılarak toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

3.3.1. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Gerçekleştirdiğimiz çalışmada sonuçların güvenilir olması açısından kullanılan serilerin durağanlığı incelenmelidir. ADF birim kök testinin açıklamasını yaptığımız bölümde durağanlığın ne denli önemli olduğunu zaten dile getirmiştik.

Çalışmamızda yer alan serilerin kendi düzeylerinde ADF birim kök testi aracılığı ile durağanlığı incelenmiştir. Tablo 13’de ekonomik büyümeye ilişkin ADF testi yer almaktadır.

Tablo 13: ADF Birim Kök Test Sonuçları (BY)

A. I(0)

Null Hypothesis: BY has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 1 (Automatic based on SIC, MAXLAG=6)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.848631	0.7886
Test critical values: 1% level	-3.699871	
5% level	-2.976263	
10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

t istatistik değeri mutlak değer olarak %1,5,10 değerlerinden küçük olduğu için, I(0) düzeyde birim kök içeriyor.

B. 1. Fark

Null Hypothesis: D(BY) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic based on SIC, MAXLAG=6)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.650413	0.0957
Test critical values: 1% level	-3.699871	
5% level	-2.976263	
10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

t istatistik değeri mutlak değer olarak %1,5 kritik değerlerinden küçük olduğu için, 1. farkında BY birim kök içeriyor.

C.2. Fark

Null Hypothesis: D(BY,2) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 0 (Automatic based on SIC, MAXLAG=6)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.809309	0.0000
Test critical values: 1% level	-3.711457	
5% level	-2.981038	
10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

2. farkında birim kök içermiyor. T istatistik değeri mutlak değer olarak kritik değerlerden yüksek.

Tablo 13'den anlaşılacağı üzere ADF birim Kök Testinde GSMH(BY) verileri kendi düzeyinde ve 1. fark da birim kök içermekte ancak 2. fark da birim kök içermemektedir.

Tablo 14: ADF Birim Kök Test Sonuçları (KH)**A.I(0)**

Null Hypothesis: KH has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 1 (Automatic based on SIC, MAXLAG=6)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.921344	0.7656
Test critical values: 1% level	-3.699871	
5% level	-2.976263	
10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

B.1.fark

Null Hypothesis: D(KH) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic based on SIC, MAXLAG=6)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-2.138710	0.2320
Test critical values: 1% level	-3.699871	
5% level	-2.976263	
10% level	-2.627420	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

C. 2. fark

Null Hypothesis: D(KH,2) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic based on SIC, MAXLAG=6)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-9.675246	0.0000
Test critical values: 1% level	-3.711457	
5% level	-2.981038	
10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

BY serisinde de olduğu gibi KH serisi de 2. farklarında durağan hale gelmektedir. ADF Birim Kök Testi sonrasında serilerin aynı düzeyde durağan olması, kullanılan seriler aralarında uzun dönemli bir ilişkinin bulunabileceğine işaret etmektedir.

3.3.2. Ko- Entegrasyon (Eş-Bütünleşme) Test Sonuçları

ADF testi sonrasında elde ettiğimiz bulgular yardımı ile iki seri arasında uzun dönemli bir ilişkini mevcut olabileceği durumunun varlığını dile getirmiştik. Burada ise bu iki seri arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olup olmadığını sorgulamak için Ko-entegrasyon testini gerçekleştireceğiz. Tablo 15’de buna ilişkin test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 15: Ko-Entegrasyon Testi Sonuçları

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.557590	27.81703	20.26184	0.0037
At most 1	0.290735	8.244620	9.164546	0.0745
Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**Mackinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.557590	19.57242	15.89210	0.0126
At most 1	0.290735	8.244620	9.164546	0.0745
Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**Mackinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				

Tablo 15’deki Ko-entegrasyon testi bulguları, iki seri arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Belirli değişkenler arasında herhangi sebep-sonuç ilişkisinin olup olmadığının tespit etmekte kullanılan ve varsa ilişkinin yönünü belirleyen Granger nedensellik test sonuçları Tablo 16’ da gösterilmektedir.

Tablo 16: Granger Nedensellik Test Sonuçları

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests
Date: 07/14/09 Time: 14:30
Sample: 1980 2008
Included observations: 26

Dependent variable: D(BY,2)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(KH,2)	0.019038	1	0.8903
All	0.019038	1	0.8903

Dependent variable: D(KH,2)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(BY,2)	4.117654	1	0.0424
All	4.117654	1	0.0424

Granger Nedensellik testinde bağımlı değişken Büyüme (BY) iken olasılık değeri 0,05’den büyük çıktığı için KH’dan BY’ye doğru bir nedensellik yoktur. Ancak BY’ den KH’dan doğru bir nedensellik vardır.

3.3.4. Etki- Tepki Fonksiyon Sonuçları

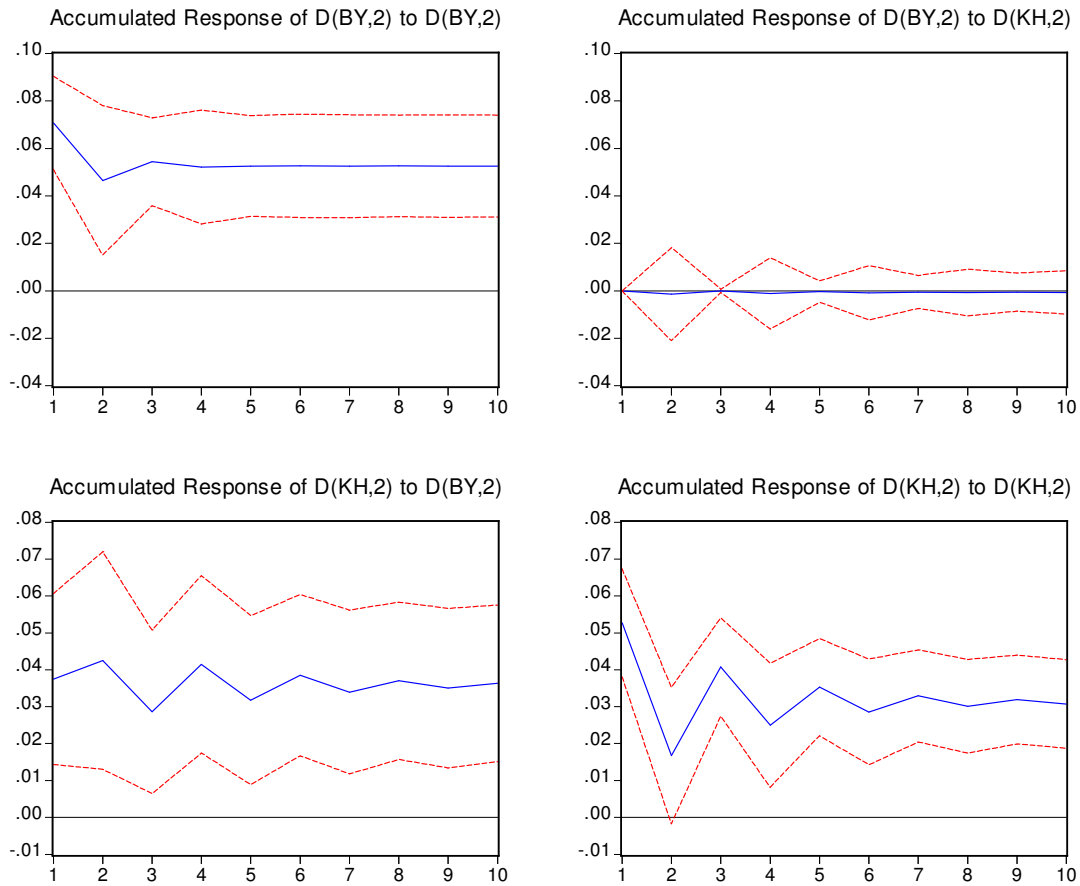
Etki-tepki fonksiyonunda, değişkene birim şok (artış yada azalış) verilerek, VAR modeli içerisinde yer alan değişkenlerde meydana gelen şoklara karşı ne yönde ve ne ölçüde tepki gösterdikleri belirlenmeye çalışılmaktadır (Kibritçioğlu,1999;31-32). Etki-tepki

fonksiyonunda değişkenlerden birine verilecek bir şokun sadece kendini değil, diğer içsel değişkenleri de etkileyeceği gösterilir. Tablo 17’de etki-tepki fonksiyonlarının sonuçları verilmiştir. Tablo 17’de birinci sırada büyümenin, kamu harcamaları artışına verilen standart sapmalık şoklara, verdiği tepkisini göstermektedir.

İkinci sıradaki grafiklerde ise kamu harcamalarının, büyüme hızı artışına verilen standart sapmalık şoklara verdiği tepkisini göstermektedir.

Tablo 17: Etki-tepsi Fonksiyon Sonuçları

Accumulated Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

Grafik sonuçlarına göre, büyümeye bir şok verildiğinde kamu harcamaları ilk iki dönemde artış göstermekte, daha sonra ise bu etkinin giderek azaldığı gözlemlenmektedir. Çalışmada ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buda Wagner Kanunun Türkiye ekonomisi 1980-2008 dönemleri arasında

geçerli olduğu savını dile getirmektedir. Wagner Kanunun teorik çerçevesi ile ekonometrik analizimizin sonucu örtüşmektedir.

SONUÇ

Gelişmiş ülkelere nazaran geri kalmış, gelişmekte olan ülkelerde, hem piyasa mekanizmasının gelişmeyi başlatmak için yetersiz oluşu hem de geri kalmışlığın nedeni olarak görülen sermaye yetersizliğini aşıp gelişmeye başlamanın oldukça güç olduğu genel kabul görmektedir. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ekonomilerde sınırlı talep unsuru ve büyük çaplı üretim tesislerinin maliyetlerinden ötürü karlı yatırım iş alanlarının kurulması oldukça güçtür. Çünkü birçok üretim alanı, dışsal ekonomiler ortaya çıktıktan sonra karlı hale gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin özel sektör yatırım sahipleri, yatırım büyüklüğü, yatırım riski, gelecekteki belirsizlik, teşviklerin yeteri kadar olmaması ve kar endişeleri nedeni ile bu sahalara girmekten kaçınırlar. Rolünü tam anlamıyla üstlenmek durumunda olan devlet bu gibi alanlara saydığımız tüm sebeplerden dolayı girmek zorunda olabilir. Sadece bu sebeplerden ötürü değil, aynı zamanda değişen devlet modellerli algısı ve özellikle sosyal devlet modeli nedeni ile de devlet bu gibi geri kalmış hizmet ve üretim sektörlerine girme zorunluluğu hissedebilir.

Devletlerin siyasi bağımsızlıklarının yanında ekonomik bağımsızlıklarını gerçekleştirebilmeleri ve içinde yaşayan halklara daha iyi yaşam koşulları sunabilmeleri açısından da ekonomik gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyi önem arz etmektedir. Bunu sağlayabilmenin yolu da ekonomik büyümeden ve kalkınmadan geçmektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte tüm dünyada olduğu gibi, devletlerin ekonomik hayattaki etkinlikleri tartışılır duruma gelmiş ve kamu harcamalarının azaltılması gereken birer olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1980 sonrası dönemde özelleştirmeler ile beraber devletin ekonomiye fazla müdahale etmeyen bir yapıya büründüğü gözükmektedir.

Devlet algısının değiştiği dönemlerde buna paralel olarak devletin üstelendiği harcamalarında değiştiği geçmişten bu güne kadar yaşanan inişli çıkışlı dönemlerin devlet eliyle tekrar durağanlaştırıldığı ve gelişmiş ülkelerde artan refah ile birlikte toplumun ihtiyaçlarının da değiştiği ve buna devletin cevap verdiği görülmektedir. Nitekim devletin rolü ve kamu harcamalarının kısılması söylemlerinin dönemsel olduğu ve her ülke ekonomisinde her koşulda geçerli olmadığı konusu gözler önünde bulunmaktadır. Gelişmiş ülke ekonomilerine bakıldığında artan refah ile birlikte kamu harcamalarının da arttığı

gözlenmektedir. Buradan da kamu harcamalarının sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de önemli bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.

Kamu harcamalarının büyümeyi ve kalkınmayı etkileyen bir araç olmasının yanı sıra, iç ekonomik koşulların düzeltilebilmesi içinde araç olarak kullanılması oldukça yaygındır. Özellikle gelir dağılımında, enflasyonla mücadelede, işsizlik ile mücadelede, üretimin gerçekleştirilmesinde etkin olduğu ve tüm bu sebeplerden ötürü siyasiler açısından kısa vadeli popülist eylemlere de araç olması söz konusudur.

Bunların yanında, hızlı kentleşme olgusu ve kentlerde artan nüfus, beraberinde bu kentlere gerekli olan yatırımlarında sağlanması sorunu gündeme getirmekte olup, sürecin doğal olmayışından dolayı, bu kentlerdeki harcamalarının aniden attığı ve bunların karşılanmasına yönelik sorunların ortaya çıktığı düşüncesi gerçeklik içermektedir. Baumol'un ABD kentleri için dile getirdiği bu durum Türkiye'de 1990 sonrası dönemde; köylerden kentlere hızlı göç ve bu kentlerdeki artan yatırım ihtiyaçlarının ortaya çıkması ile de ilişkilendirilebilir. Bu nedenle kamu harcamaları görece daha verimli; sanayi üretimi, teknoloji üretimi yerine hizmet üretiminde harcama gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır.

Buna ek olarak, oy güdüsü ile hareket eden siyasi partiler, harcamaların yönünü kimi zamanlarda sadece seçilebilmek için yaptıkları harcamalar ile kendi menfaatlerini maksimize ederlerken, seçmenlerde kısa vadede kendi menfaatlerini maksimize etmişlerdir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyümenin incelendiği bu çalışmada 1980–2008 dönemleri ele alınarak Granger nedensellik testi ile Wagner Kanunu'na ilişkin modeller deneysel olarak test edilmiştir. Kamu harcamaları olarak toplam kamu harcamaları, büyüme olarak ise GSMH büyümesi ele alınmıştır. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye neden olabileceği veya ekonomik büyümenin beraberinde kamu harcamalarında da artış getireceği temel savları etrafında, diğer önemli görüşlere de yer verilmiştir.

1980 sonrası dönemde artmaya devam eden kamu harcamaları, hem IMF ile yapılan anlaşmalar dolayısıyla, hem de diğer iç ekonomik sebeplerden ötürü kamu harcamalarını kısımaya yönelik olarak önlemler alınmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde kamu harcamalarının büyük kısmının bütçe açıkları sonrasında ortaya çıkan finansman zorunluluğu nedeniyle alınan kredilerinden kaynaklandığı da tartışmasız bir durumu gözler önüne

sermektedir. Alınan kredilerin geri ödemesinde ortaya çıkan zorluklardan ötürü kamu harcamalarının toplamı büyük ölçüde etkilenmektedir. 1980–2008 döneminde, özellikle artışı ile dikkat çeken faiz ödemeleri, Türkiye ekonomisi açısından önlem alınması gerekli hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu harcamalarını bu yıllarda artıran en önemli değişkenler arasına; personel giderleri ve sağlık harcamalarını da eklemek gerekmektedir. Özellikle için de bulunduğumuz dönem itibari ile sağlık harcamaları sinyal vermektedir. Yine siyasi seçim dönemlerinde gerçekleştirilen plansız harcamalar, sağlam fizibilite içermediklerinden ötürü hem verimlilikleri düşük hem de kısmen yararsız harcamalar olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan analizimiz neticesinde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Wagner Kanunun Türkiye ekonomisi açısında uzun dönemde geçerli olduğu tespitine varılmıştır. Ancak yapılan analize dahil edilmeyen ancak bu verileri etkileyebileceği düşünülen birçok değişken arası ilişkinin olduğu da bir gerçektir. Hem gelişmiş ekonomiler hem de gelişmekte olan ekonomiler, artan refah olgusu ile beraber halkın ihtiyaçlarına karşılık verebilmek için beraberinde harcamalarını da artırmaktadırlar.

Bu bağlamda kamusal ihtiyaçların karşılanması için siyasi tercihler doğrultusunda gerçekleştirilen kamu harcamalarında, bu hizmetlerin sunumunda yer alan hem siyasi hem de bürokrat aktörlerin ve bu harcamalardan yararlanan seçmenlerin davranışları da büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla gereksinimlerden doğan verimli harcamaların gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, A. (2003). *Kamu Maliyesi*, (9.Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- AKSOY, Ş. (1991). *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- AKTAN, C. Can. (2000). *Politik İktisat*, İzmir: Anadolu Matbaası.
- ARSAN, H. Üren, (1973), Kamu maliyesi üzerinde uluslar arası istatistiksel bir araştırma. Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, Yayın No: 365, Sayı: 20, Ankara.
- AŞGIN S. (2000), Cumhuriyet döneminde doğu anadolu'ya yapılan kamu harcamaları (1946–1960), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATAGÜN, N. Ö. (2004), Türkiye' de Kamu Harcamaları ile Büyüme İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- ATAÇ, B. ve ATAÇ, E. (1992), Türkiye'de 1964 – 1961 döneminde ekonomik açıdan kamu harcamaları bileşiminin analizi. İzmir: 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğler, C. 3.
- ACAR, Y. (2000). *İktisadi Büyüme ve Modelleri*, İzmir: Vipas Yayınları.
- AGHION, P. ve HOWITT, P. (1992), A model of growth through creative destruction, *Econometrica*, Vol. 60, No. 2, s. 323-351.
- ALKİN, E. (1992). *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul: Filiz Yayınları.
- AKYÜZ, Y. (1977). *Sermaye Bölüşüm ve Büyüme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ARTAN, S. (2000), İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Örneği: Yatırım Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi 1963–1999, Yüksek Lisans Tezi , Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- ARROW, K. (1962). *The Economic Implications of Learning by Doing*, *Review of Economic Studies*, 29, 155-173.
- AHMET, H. ve MİLLER, Stephen M. (2000), Crowding-out and crowding-in effects of the components of government expenditure, *Contemporary Economic Policy* (ISSN 1074-3529), Vol.18,, No.1, ss. 124-133
- ALTIN, O. Ve KAYA, A. (2009), Türkiye'de ar-ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin analizi, *Ege Akademik Bakış*, Sayı. 9, 251–259.
- ABU-BADER, S. ve Abu-QARN, Aamer S. (2003), Government expenditures, military spending and economic growth: causality evidence from Egypt, Israel, and Syria, *Journal of Policy Modeling*, Vol: 25, No: 6-7, 567-583.
- Al-YOUSİF, Y. K. (2001), Do government expenditures inhibit or promote economic growth: some empirical evidence from Saudi Arabia, *The Indian Economic Journal*, Vol:48, No:2, 92-96.

Al-FARİS, A.F. (2002), Public expenditure and economic growth in the gulf cooperation council countries, *Applied Economics*, 34: 1187-1193

ARPAİA, A. , TURRİNİ, A. (2008), Government expenditure and economic growth in the eu: long-run tendencies and short-term adjustment, *Economic Papers* 300.

ARTAN, S. Ve BERBER, M. (2004). Kamu kesimi büyüklüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi: çoklu ko-entegrasyon analizi. <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/cum.pdf>, 25.08.2009.

BARRO, R.J. (1990), government spending in a simple model of endogenous growth, *Journal of Political Economy*, 98, s103-s125.

BARRO, R.J. (1991), Economic growth in a cross-section of countries, *Quarterly Journal of Economics*, May, 407-443.

BARRO, R.J. (1995). *Determinants of Economic Growth*, London: MIT.

BARRO, R.J. (1998). Human capital and growth in cross-country regressions, Harvard University, Manuscript, October.

BARRO, R. J., (1988), Government spending in a simple model of endogenous growth, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 2588

BARRO, R. J. ve LEE, J. (1993), International comparisons of educational attainment, *Journal of Monetary Economics*, vol. 32, 363-394

BARRO, R. J. ve Martin, S. (1995). *Economic Growth*, New york: McGraw-Hill.

BARRO, R. J. (1996), Determinants of economic growth: a cross-country empirical study, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 5698, August.

BARRO, Robert J. , SALA-I MARTIN, Xavier. (1995). *Economic Growth*, USA: Mc-Graw Hill.

BERBER, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, (3.Baskı), Trabzon: Derya Kitabevi.

BAĞCI H., Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 135, 2001.

BAŞARAN, A. (1982), Giden sosyal devlettir, *Bilim ve Sanat Dergisi*, Sayı 21, 7-12.

BATIREL, Ö. F. (1976), İktisadi gelişme ve kamu maliyesi ilişkisi üzerine, *İstanbul İ.T.İ.A. Dergisi*, İstanbul

BAOUMOL, W. J. (1967), Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of the urban crisis", *American Economic Review*, 57(3), June, 415-426

BAOUMOL, W. J. (1993), Health care, education and the cost disease: a looming crisis for public choice, *Public Choice*, Vol. 77, 17-28.

BECK, M. (1979), Public sector growth: a real perspective, *Public Finance*, No:3, Vol. 24-29, 313-356

BEDİR, E. (2002), Yirmi birinci yüzyılda istihdamın artan önemi ve eğitim-istihdam ilişkisi, *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F.*, 53-64

BAĞDİGEN, M. and ÇETİNTAŞ, H. (2003), Casuality between public expenditure and economic growth: the turkish case, Munich Personal RePec Archive, 8576.

BALDUCCI, R. (2005), Public expenditure and economic growth a critical extension of barro's (1990) model, Università Politecnica Dele Marche Dipartimento Di Economia.

BERBER, M. (2003), Türkiye'de özel ve kamu sektörü yatırım harcamaları- ekonomik büyüme ilişkisi uzun dönem analizi, *İktisat, İşletme Ve Finans Dergisi*, C-18, Sayı, 209, 58-70

BİEHL, D. (1998), Wagner's law: an introduction to and a translation of the last version of adolph wagner's text of 1911, *Public Finance*, Cilt: 53, Sayı: 1, 102–111.

BOZKURT, Y.H. ve DOĞAN, S. (2003), Eğitim-iktisadi büyüme ilişkisi: türkiye için ko-entegrasyon analizi, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, (Derbent-İzmit), 193-202.

BOSE, N. , HAQUE, M. And OSBORN, D. (2003), Public expenditure and economic growth: adisaggregated analsis for devoloping countries, Centre for Growth and Business Cycle Research, School Of Economic Studies, University of Manchester.

BIRD, R. M. (1971), Wagner's law of expanding state activity, *Public Finance*, Vol. 26/26, 1-26

BELEK, İ. (1997), Türkiye'de Sağlık harcamaları: makro düzeyde bir değerlendirme, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 8, Sayı: 24-25, 147-156

BIÇAK, N. (1987), İdari ve İktisadi Kriterlere Göre Konsolide Bütçe Harcamalarının İncelenmesi, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporları Dizisi No:8, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.

BIYIKOĞLU, O. (1973), Vergi denetimi, *Mülkiyeliler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 32, 1973, 57-67

BLANCKARD, O. (2008), Crak in the sytem, repairing the damaged global, *Finance & Development* December 2008, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2008/12/blanchard.htm>.11.08.2009

BUCHANAN J.M. (1977). *Democracy in Defict*, New York: Akademik Pres.

BUCHANAN J.M. and Wagner, R.E (1977), *Democracy in Deficit The Political Legacy of Lord Keynes*, New York: Acedemic Pres.

BULUT, C. Kamu Sektörü ve Harcamalarının Ekonomik Etkileri

BULUTOĞLU, K. (1981). *Kamu Ekonomisine Giriş*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

BULUTOĞLU K. (2004). *Kamu Bütçesi, Kamu Harcamaları, Kamu Borçları*, İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.

BÜLBÜL, D. (1999), İdari Mali paylaşımda yerel yönetimlerin vergileme yetkisi, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı:135, 89–93.

CAO, Yong ve Li, MİCHAEL Z. F. (2001), The Long-run Causality between Government Size and Economic Growth – A Comparative Study of Four Asian Tigers Over The Period of Industrialization and Post- Industrialization, http://www.ntu.edu.sg/nbs/ae/WP-Series/wp2001_03.pdf, 25.05.2009

CANPOLAT, N. (2000), Türkiye'de beşeri sermaye birikimi ve ekonomik büyüme, H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, 18(2), 265-281.

CHAREMZA, W.W. ve DEADMAN D.F. (1997), *New Directions in Econometric Practise*, Cheltenham”: Edvard Elgar

CHENG, B.S. ve HSU, R.C. (1997), Human capital and economic growth in Japan: an application of time series analysis, *Applied Economic Letters*, 4, 393-395.

COE, D.T. ve MOGHADAM, R. (1993), Capital and trade as engines of growth in france: an application of johansen’s cointegration methodology, *IMF Staff Papers*, 40(3), 542-566.

CANSIZ, H. (1996), Türkiye’de 1983-1995 döneminde Konsolide Bütçe Harcamalarının Ekonomik Açıldan Gelişimi, Afyon Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

COŞKUN G. (1973), Kamu maliyesi yönetimi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Yayın No:171, Ankara.

COLOMBIER, C. (2006), Does the composition of public expenditure affect ekonomik growth? ewidence from Switzerland, *Applied Economics*, 1181–1192.

ÇOBAN, O. (2003), Eğitim, beşeri sermaye ve iktisadi büyüme etkileşimi: türkiye üzerine ekonometrik bir inceleme(1980–1997), II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, (Derbent-İzmit), 171–180

DAVIDSON, P. (1994), *Post Keynesian Macroeconomic Theory*, Celtenham: Edward Elgar

DEMİR, O. (2002), İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü, I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, 10-11 Mayıs 2002, Hereke - Kocaeli.

DEMİR, O. Ve ÜZÜMCÜ A. (2003), İçsel büyümenin kaynakları, Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 3-4, 17-38.

DİAMOND, J. (1990), “Kamu Harcamaları ve Büyüme,” (Çev.: Fevzi Devrim), Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1991, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 333-338.

DPT, (2001), 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DİE, 2004-2005 Hane Halkı Gelir Dağılım Anketi.

DPT, (2001), Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Mali Saydamlık”, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

DPT, (2007) 9. Kalkınma Planı 2007-2013, Ankara: Gelir Dağılımı ve yoksullukla mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

DEVARAJAN, S. , SWAROP, V. , ZOU, H. (1996), The composition of public expenditure and economic growth, *Journal of Monetary Economics*, 37, 313–344.

DEMİRBAŞ, S. (1999), Cointegration analysis-causality testing and wagner's law: the case of Turkey 1950–1990, *Univrsity of Leicester Discussion Papers*, 99/2.

EĞİLMEZ, M. Ve KUMCU, E. (2004). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ENGLE, R.F. ve GRANGER C.W.J. (1987), Co-integration and error correction: representation, estimation and testing, *Econometrica*, 55, 251-276.

- EKER A. (1995). *Kamu Maliyesi*, İzmir: Takav Matbaası.
- EKER, M. (2007), Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygumla (1980–2004), Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERGEN, H. (2004), Türkiye’de kamu eğitim harcamalarının ulusal ekonomideki payı, Eğitim Araştırmaları Dergisi, Yıl:4, Sayı:15, Bahar 2004.
- ERDEM, M.- ŞENYÜZ, TATLIOĞLU, D. İ.(2003), *Kamu Maliyesi*, 3.Basım, Bursa: Ekin Kitap Evi.
- ERGİNAY A. (1985). *Kamu Maliyesi*, 11.Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- ERGİNAY, A. (1973–1974), Kamu Maliyesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları, No:334, Sevinç Matbaası, Ankara, 80.
- ERDOĞAN Ö. (1987), Kamu Maliyesi-I, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, APK, Yayın No:1986/282, Ankara, S.31
- ERLAT, H. , (1983) ,Nedensellik sınamaları üzerine, ODTÜ Gelişme Dergisi, 10 (1): 65-96
- ERSOY, A. (1990). *İktisadi Düşünceler Ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi*, 2. Baskı, İzmir: Akevler Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi Yayınları No:6.
- ESEN, O. (1987), Türkiye’de Kamu Harcamaları Yapısı Gelişimi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- GALBRAITH, J. K. (1969), The New Industrial State, Sgnet Book.
- GUJARATİ, D.N. (2001), Temel Ekonometri, (Çev: Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen), 2. Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- GEMMELL, N. (1993),Wagner’s law and musgrave’s hypotheses,(Ed.: Norman Gemmell), the growth of the public sector: theories and international evidence, England: Edward Elgar Publishing.
- GÖRGÜN, S. (1973). *Maliye Politikası*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- GÜMÜŞ, S. (2005), Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma: türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1960-2002), İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- GÜNER, K. , (2002), Türkiye’de 1980-2001 Yılları Arasındaki Bütçe Harcamalarının Gelişimi, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GÜRSOY, B. (1975), Kamu Maliyesi, Giriş-Masraflar, C:1, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:378, Ankara: Sevinç Matbaası.
- GÜRSOY, B. (1980). *Kamusal Maliye*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını.
- GRANGER, C. W. J. (1986), Developments in the study of co-integrated economic variables, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, vol. 48, no, 3, s. 213- 228
- GHALİ, Khalifa H. (1998), Public investment and private capital formation in a vector error-correction model of growth, Applied Economics, Vol. 30, 837-844

- GİRAY, F. (2001), Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt, 5, Sayı 1.
- GÜRAN, C. CİNGİ, S. (2002), Devletin ekonomik müdahalelerinin etkinliği, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı, 3, 56-89.
- GALOR, O. Ve WEİL, D. N. (1999), From malthusian stagnation to modern growth, The American Economic Review, Vol. 89, No.2, 150-154.
- GHATAK, S. MİLNER, C. ve UTKULU, U. (1995), trade liberalization and endogenous growth: some evidence for turkey, Economics of Planning, 28(2-3), 147-167.
- GLOMM, G. ve RAVİKUMAR, B. (1997), Productive government expenditures and long-run growth, Journal of Economic Dynamics and Control, 21, 183-204.
- GRAMMY, A.P. and ASSANE, D. (1996), New evidence on the effect of human capital on economic growth, Applied Economic Letters, 4, 121-124.
- GRANGER, C.W.J. (1969), Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, Econometrica, 37, 24-36.
- GRANGER, C.W. J. (1988), Some recent developments in a concept of causality, Journal of Econometrics, 39, 199-211.
- GRANGER, C.W.J. ve NEWBOLD P. (1974), Spurious regressions in econometrics, Journal of Econometrics, 35, 143-159.
- HAN, E. ve KAYA, A. A. (2002). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, 4.Baskı, Eskişehir.
- HİÇ, M. (1992), *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Baskı*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- HENREKSON, M. (1993), The Peacock – Wiseman Hypothesis, (Ed.: Norman Gemmell) The Growth of the Public Sector:Theories and İnternational Evidence, England: Edward Elgar Publishing.
- HEREKMAN A. (1988), *Kamu Maliyesi Devlet Faaliyetleri ve Finansman Teknikleri*, 2. Baskı, Ankara: Sevinç Matbaası.
- HUANG, Chiung-Ju (2006), Testing wagner’s law using bounds test and a new granger- non-causality test: evidence for taiwan, The Journal of American Acedemy of Business, Cilt: 8, Sayı: 2, 86-90.
- ILO, (2007), Global Economic Trends.
- İŞİĞİÇOK, E. , (1994). *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- İSMAİL T. (1996). *Kamu Maliyesi*, 2. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 53.
- İŞİK, N. Ve ALAGÖZ, M. (2005), Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki, <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/nisik.pdf>.23.08.2009
- IYARE, S. O. Ve LORDE, T. (2004), Co-integration, causality and wagner’s law: tests for selected caribbean countries, Applied Economics letters, 11, 815-825.

JOHANSEN, S. (1988), Statistical analysis of cointegration vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.

JOHANSEN, S. and JUSELIUS K. (1990), Maximum likelihood estimation and inference on cointegration –with application to the demand for money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.

JONES, Charles I. (1995), Time series test of endogenous growth models, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. CX, No:2, 495-525.

JONES, C. I. (2001), İktisadi Büyümeye Giriş. (Çev: Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer). İstanbul. Literatür Yayınları.

KAR, M. ve TABAN, S. (2003), Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyümeye etkisi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3).

KELLY, T. (1997), Public expenditures and growth, *Journal of development studies* (34), (1) 60-84

KARAGÖL, E. (2004), A disaggregate analysis of government expenditures and private investment in turkey, *Journal of Cooperation*, Vol 25, No. 2, 131-144

KARABULUT, K. ve EMSEN, Ö.S. (1997), Kalkınma teorileri ve geliştirilen son büyüme modeli: yeni büyüme teorisi, *Atatürk Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(3-4), 27-50.

KELLY, T. (1997), Public expenditures and growth, *Journal of Development Studies*, 34(1), 60-84.

KİBRİTÇİOĞLU, A. (1998), İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri, *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, No:1-4, 207-230.

KİBRİTÇİOĞLU, A. (1998), İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri, *Ank. Ü. SBF Dergisi*, 53(1-4), 207-230.

KOCABAŞ, B. (2004), Analitik bütçe sınıflandırması, *Mali Kılavuz Dergisi*, No.26, 61.

KREMER, M. (1993), Population growth and technological chance: one million b.c. to 1990, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 3, 681-716.

LOİZİDES J. Ve VAMUOUKOS, G. (2005), government expenditure and economic growth: evidence from trivariate causality testing, *Journal of Applied Economics*, Cilt: VIII., s. 125-152.

LANDAU, Daniel L. (1983), Government expenditure and economic growth: a cross-country study, *Southern Economic Journal*, 35, 783-792.

LUCAS, R. (1988), On the mechanics of economic development, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

MALİYE BAKANLIĞI. 1995–2006 Mali Yılı Bütçe Gerekçeleri, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

MELTZER, A. H. ve SCOTT, F. R. (1983), Tests of a national theory of the size of government, *Public Choice*, Cilt: 41, Sayı:3, 403-418.

MUSGRAVE, Richard A. (1958), Kamu Maliyesi Teorisi: Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme. (Çev: Orhan Şener ve Yaşar Methibay) 2004. Asil Yayınevi. Ankara.

- MUSGRAVE, Richard A. (1971), *Fiscal System*, Yale University Press
- MACKINNON, J.G. (1991). *Critical Values for Cointegration Tests*, in R.F. Engle and C.W.J. Granger (eds), *Long-run Economic Relationships*, Oxford: Oxford University Press.
- MANKİW, N.G.- D. ROMER ve WEİL, D. N. (1992), A contribution to the empirics of economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- MASİH A.M.M. ve MASİH R. (1995), temporal ccausality and the dynamic interactions among macroeconomic activity within a multivariate cointegrated system: evidence from singapore and korea, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 131 (2), 265-285.
- MASİH A.M.M ve MASİH R. (1998), A multy cointegrated modelling approach intesting temporal causality between energy consumption, real income and prices with an appliccation to two asian ldes, *Applied Economics*, 30.
- MASATÇI, K. (2004), İktisadi Büyümede Beşeri Sermayenin Rolü: Türkiye Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- MANKİW, G. N. (2003). *Macroeconomics fifth edition*.
- MAMATZAKİS, E. C. (2001), Public spending and private investment: evidence from greece, *International Economic Journal*, Volume 15. No.4
- NADAROĞLU H. (1974). *Kamu Maliyesi Teorisi*, İ.İ.T.İ.A. İstanbul: Nihat Sayar Yardım Vakfı Yayınları.
- NADAROĞLU, H. (1998). *Kamu Maliyesi Teorisi*, 10. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- ORHANER, E. (1992). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Emek Yayınevi.
- ORTAÇ, F. R. (2003), Cumhuriyetimizin 80. yılında eğitim harcamaları, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:5, Sayı:2, Güz 2003.
- OXLEY, L. (1994), Cointegration, causalty and wagner's law, *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 41, 286-298.
- ÖNDER, İ. (1974), Türkiye'de kamu harcamalarının seyri: 1927-1967, İ.Ü. Yayın No: 1925, İktisat Fakültesi Yayın No: 330, İstanbul.
- ÖNER, E. (1987). *Kamu Maliyesi-I*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, APK, Yayın No:1986/282.
- ÖNER, E. (1998), Türkiye'de bütçe harcamalarının genel bir değerlendirilmesi, IX. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye'de bütçe harcamaları, 15-17, Antalya/Türkiye, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, İstanbul.
- ÖNDER, İ. (1974), Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967, İ.Ü. Yayın No: 1925, İstanbul: İktisat Fakültesi Yayın No: 330
- ÖZEN, A. (2003), Türkiye'de transfer harcamalarının gelişimi ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:5, Sayı:1.

ÖZBARAN, M. H. (2004), Türkiye’de kamu harcamalarının son beş yılının harcama türlerine göre incelenmesi, Sayıştay Dergisi, Sayı: 53

ÖZBARAN, Ö. (2004), Türkiye’de kamu harcamalarının son beş yılının harcama türlerine göre incelenmesi, Sayıştay Dergisi, No.53, 115.

ÖZSELÇUK, E. (1973), Enflasyonun Kaynakları ve kısa dönem enflasyon modeli, Maliye Dergisi, Sayı:3, 22-58.

ÖZMUCUR, S. (1996). *The Economics Of Defense And The Peace Dividend In Turkey*, İstanbul: Boğaziçi University Press.

PEKİN, T. (1998). *Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir, İstihdam*, İzmir: Bilgehan Basımevi, Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi 138 Sayıştay Dergisi, sayı: 53

PEACOCK, A. ve WISEMAN J. (1967). *The Growth of Public Expenditure in The United Kingdom*, 2. Baskı, London: George Allen&Unwix Ltd.

PETERS, G. H. (1979), Maliyet-Fayda Analizleri ve Kamu Harcaması. (Çev. A. Güngör). Ankara. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No: 198.

PAGANO, M. (1993), Financial markets and growth: an overview, European Economic Review, 37, 613-622.

PETERSON, W. C. (1994), Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme. (Çev. Talat Güllap). Erzurum. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:763.

PIO, A. (1993), İçsel Büyüme Teorisinde Yeni Gelişmeler Nelerdir? Bunlar Gelişmekte Olan ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci Yasayan Ülkeler Açısından Ne Derece Uygulanabilir?’. (Çev: Nurcan Özkaplan). Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 4, Sayı: 10, (1993), 109-135

RAM, R. (1986), Government size and economic growth: a new framework and some evidence from cross-section and time-series data, American Economic Review, 76, 1, 190-203.

RAO, V. V. B. (1989), Government size and economic growth: a new framework and some evidence from crosssection and time-series data: command, American Economic Review, 79/1, 272-280.

REBELO, S. (1991), Long-run policy analysis and long-run growth, Journal of Political Economy, 99(3), 500–521.

REBELO, S. T. (1993), Transitional dynamics and economic growth in the neoclassical model, American Economic Review, Vol. 83, No:4, 908–931.

RENELT, D. (1991), Economic growth: a review of the theoretical and empirical literature, Working Papers WPS 678, Washington, D.C : World Bank.

ROMER, P.M. (1986), Increasing returns and long run growth, Journal of Political Economy, 94 (5), 1002–1037.

ROMER, P.M. (1990), Endogenous technological change, Journal of Political Economy, 98 (5), 71-102.

RODRIK, D. (2000). Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Dışa Açılma Nasıl Gerçekleşmeli. (Çev: Sultan Gül). İstanbul. Ayhan Matbaası.

ROWLEY, C. K. And TOOLISON, R. D. (1994), Peacock and wiseman on the growth of public expenditure, Public Choice, Vol. 78, 125-128.

SAMUELSON, P. A. (1958), Aspects of public expenditure theories, The Review of Economics and Statistics, Cilt: 40, Sayı: 4, 332-338.

SALA-i MARTİN, X. (1990), Lecture notes on economic growth (ı): introduction to the literature and neo-classical models, NBER Working paper, No.3563.

SAKAL, M. (2001). *Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu, Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.

SARİ, R. (2003), Kamu harcamalarının dünyada ve türkiye'deki gelişimi ve türkiye'de ulusal gelir ile ilişkisi, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 209, 25-38.

SAYAR, N. (1975), Kamu Maliyesi, Kamu Gider ve Gelirleri Prensipleri, C:1, 5.Baskı, İ.T.İ.A. Nihad Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No:256, İstanbul: Sermet Matbaası.

SAKAL, M. (2003). *Türkiye’de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği*, Ankara: Gazi Kitabevi.

SAVAŞ V. F. (1999). *İktisat’ın Tarihi*, 3.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

SAVAS, V. F. (1978). *İktisat Politikasına Giriş*, İstanbul İ.T.İ.A., İstanbul: Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı No:301/528.

SEZGİN, S. (2006), Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi, <http://www.stradigma.com>. 14.10.2004

SÖNMEZ S. (1987). *Kamu Ekonomisi Teorisi*, Ankara: Teori Yayınları.

SEN, A (1988). The Concept of Development. (Editör: H. Chenery and T.N. Srinivasan), *Handbook of Development Economics*, Elsevier Science Publishers, Vol. 1, 144-149

SİMS, C.A. (1972), Money income and causality, American Economic Review, 62, 540-552.

SİVRİKAYA, A. (2003), Teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

SOLOW, R. (1956), A contribution to the theory of economic growth, Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65-94.

SÖYLEMEZ, S. A. (2004), Türkiye’de teknoloji ve eğitim yatırımları: karşılaştırmalı bir bakış açısı, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1/2004, 63-80

ŞAHİN, A. (2002), 1980 sonrası harcama politikaları, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de 1980 Sonrası Mali Politikalar, 28-31 Mayıs 2001, Antalya/Türkiye, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Manisa.

SHIBATA, H. (1984), Economics of Representative Democracy: A model of Skewed Representation. (Ed: H. Hanush). *Public Finance and The Quest for Efficiency*. Wayne State University Pres, 51-67.

SUSAM, N. ve YILMAZ, E. (2001). Türkiye’ de kamu harcamalarının gsmh içindeki payının analizi ve ülkeler arası karşılaştırma, Celal Bayar Üniversitesi, 16. Maliye Sempozyumu.

ŞİMŞEK, M. (2003), Kamu harcamalarının özel yatırımlara etkileri, 1970-2001, C.Ü. , İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt, 4, Sayı, 2.

SAKTHİVEL, P. And YADAY, İ. (2007), Causality between public expenditure and natioanal income in india: a reexamination, The Journal of Public Finance, Vol.5, No.4, 36-51.

TANZİ, V. (2002), Globalization and future of social protection, Scottish Journal of Political Economy, Cilt: 49, Sayı: 1, 116–127.

TARI, R. (1999). *Ekonometri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

TARCAN, M. TOP, M. (2005), Türkiye sağlık harcamalarına kamu ekseninde bir bakış: 2001-2003 dönemi değerlendirmesi, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 109- 124

TAŞKESTİ, R. (2006), Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

TABAN, S. (2004), Türkiye’de sağlık ve ekonometrik büyüme ilişkisi: nedensellik testi, III. Ulusal Bilgi ve Yönetim Kongresi, 3-12

TABAN, S. , KAR, M. (2006), Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik analizi, 1969-2001, Sosyal Bilimler Dergisi, 2006/1

TEZEL, Y. S. (1989). *İktisadi Büyüme*, Ankara.

TEZEL, Y. S. (2000). *İktisadi Büyüme*, 2. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

TEZEL, Y. S. (2003). *İktisadi Büyüme*, Ankara: İmaj Yayınevi.

TÜYLÜOĞLU, S. (1995), İçsel Büyüme Modelleri (Teorik Çerçeve-Ampirik Bulgular), Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

TANRIVERDİ, Ü. ARIKÖK, K. (2003), sağlıklı toplum ancak etkin bir birinci basamak hizmeti sunan pratisyen hekimlerle mümkündür, Ankara Tabip Odası Dergisi, İlkbahar 2003, <http://www.ato.org.tr>.16.09.2009

TERZİ, H. (1998), Kamu harcaması ve ekonomik kalkınma ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 142, 67-78

TUNCER, S. (1975), İktisadi kalkınma ve masraf politikası, Maliye Enstitüsü Konferansları, 18. Seri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

TURAL, A. (1987), Türk Bütçe Sistemi, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, APK, Yayın No: 1987/289.

TÜRK İ. (1992). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Turhan Kitabevi.

TÜRK, İ. (1994). *Kamu Maliyesi*, 2.B.askı, Ankara: Turhan Kitabevi.

T.C. Maliye Bakanlığı, (2003), 2004 Bütçe Gerekçesi, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

- T.C. Maliye Bakanlığı, (2204), 2005 Bütçe Gerekçesi, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.
- T.C. Maliye Bakanlığı, (2003), Yıllık Ekonomik Rapor.
- ULUTÜRK, S. (2001), Kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi, Akdeniz Ü., İ.İ.B.F. Dergisi, 1(1), 131-139.
- ULUTÜRK, S. (1998), *Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*, Ankara: Ak çağ Basım Dağıtım.
- ULUATAM, Ö. (1997). *Kamu Maliyesi*, 5. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- UZAY, N. (2002), Kamu büyüklüğü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: türkiye örneği 1970–1999, E.Ü, İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı:19, 151–172.
- YAŞA, M. (1973). *Kamu Maliyesine Giriş*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- YAŞA, M. (1996), Kamu Masrafları Miktar ve Strüktür Değişmelerinin Tahlili, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:816, İktisat Fakültesi Yayın No:109, İstanbul.
- YAMAK, N. ve KÜÇÜKKALE, Y. (1997), Türkiye’de kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi, İktisat İşletme Finans Dergisi, Yıl: 12, Sayı: 131, 5–14.
- YAY, T. (1993). Türkiye’ de bütçe açıkları ve kamu harcamaları ilişkisi üzerine bir test, Dünya Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, Sayı 4
- YILMAZ, B. (2001), Savunma Çabaları ve Türkiye’nin Savunma Bütçesi, <http://www.kho.edu.tr>. 14.10.2009
- YÜLEK, M. A. (1997), İçsel büyüme teorileri, gelişmekte olan ülkeler ve kamu politikaları üzerine, Hazine Dergisi, Sayı 6, Nisan, 89-105.
- WHITELEY, P. (1986), *Political Control Of The Macroeconomy: The Political Economy Of Public Policy Making*, London: Sage Publications.
- <http://www.malihaber.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=1569>
- <http://data.economicresearchforum.org/series.aspx?series=5902&type=index>
- <http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=1>
- <http://ebutce.bumko.gov.tr/upload/ButceBulteni%5C2005%5CAralik%5CBolum4%5CARALIKIV.43.pdf>

EK

Ek 1: Granger Nedensellik Testinde Kullanılan Toplam Kamu Harcamaları ve GSMH

EK 1: TOPLAM HARCAMALAR VE GSMH		
YILLAR	TOPLAM HARCAMA	GSMH (Cari fiyatlarla)
1980	1.147.552	5.303.010
1981	1.632.962	8.022.745
1982	1.764.895	10.611.859
1983	2.914.818	13.933.008
1984	4.278.255	22.167.740
1985	6.493.304	35.350.318
1986	8.311.421	51.184.759
1987	12.790.981	75.019.384
1988	21.446.000	129.175.104
1989	38.871.000	230.369.937
1990	68.355.000	397.177.547
1991	132.401.000	634.392.841
1992	225.398.000	1.103.604.909
1993	490.438.000	1.997.322.597
1994	902.454.000	3.887.902.917
1995	1.724.194.000	7.854.887.167
1996	3.961.308.000	14.978.067.282
1997	8.050.252.000	29.393.262.147
1998	15.614.441.000	53.518.331.580
1999	28.084.685.000	78.282.966.809
2000	46.705.028.000	125.596.128.755
2001	80.579.065.000	176.483.953.021
2002	115.682.350.000	275.032.365.953
2003	140.454.842.000	356.680.888.222
2004	141.020.860.000	428.401.032.274
2005	146.097.573.000	486.401.032.274
2006	175.084.118.000	575.783.962.136
2007	202.853.000.000	853.636.000.000
2008	225.967.500.000	986.669.450.000

Not: Kaynaktan TL olarak alınmıştır.

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2007, T.C Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu,
<http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=1> (Erişim Tarihi: 15.06.2009)

Ek 2: Deflate Edilmiş Toplam Kamu Harcamaları ve GSMH

EK 1 DEFLATE EDİLMİŞ DEĞERLER		
Yıllar	GSMH Cari/(1+Deflatör)	Kamu harcamaları Cari/(1+Deflatör)
1980	2796946,20	605248,95
1981	5559767,84	1131643,80
1982	8271129,38	1375600,16
1983	11057942,86	2313347,62
1984	14927771,04	2880979,80
1985	23119894,05	4246765,21
1986	37746872,42	6129366,52
1987	56194295,13	9581259,18
1988	76119684,15	12637595,76
1989	131264921,37	22148717,95
1990	252016210,03	43372461,93
1991	398487965,45	83166457,29
1992	674987711,93	137858103,98
1993	1193143725,81	292973715,65
1994	1875495859,62	435337192,47
1995	4195986734,51	921043803,42
1996	8414644540,45	2225453932,58
1997	16221447100,99	4442743929,36
1998	30529567358,81	8907268111,81
1999	50245806681,00	18026113607,19
2000	83231364317,43	30950979456,59
2001	113640665177,72	51886068898,91
2002	190465627391,27	80112430747,92
2003	291168072017,96	114657013877,55
2004	391233819428,31	128786173515,98
2005	461919308902,18	138744133903,13
2006	515473556075,20	156744957923,01
2007	803800376647,83	191010357815,44
2008	884905336322,87	202661434977,58

Not: Veriler İstatistik Göstergeler, 1923-2007, T.C Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=1> (Erişim Tarihi: 15.06.2009)'den alınmış olup Deflate işlemi Bilgisayar yardımı ile gerçekleştirilmiştir.

Ek 3: Logaritması Alınan Toplam Kamu Harcamaları ve GSMH

EK 3 LOG ALINMIŞ DEĞERLER				
Yıllar	GSMH Cari/(1+Deflatör)	Kamu harcamaları Cari/(1+Deflatör)	LOG GSMH	LOG Kamu harcamaları
1980	2796946,20	605248,95	6,446684113	5,781934041
1981	5559767,84	1131643,80	6,745056657	6,053709747
1982	8271129,38	1375600,16	6,917564814	6,138492216
1983	11057942,86	2313347,62	7,043674341	6,364240898
1984	14927771,04	2880979,80	7,173994965	6,459540213
1985	23119894,05	4246765,21	7,36398584	6,628058251
1986	37746872,42	6129366,52	7,576880973	6,787415592
1987	56194295,13	9581259,18	7,749692228	6,981422588
1988	76119684,15	12637595,76	7,881496978	7,101664459
1989	131264921,37	22148717,95	8,118148683	7,345348593
1990	252016210,03	43372461,93	8,401428476	7,637214074
1991	398487965,45	83166457,29	8,60041521	7,919948202
1992	674987711,93	137858103,98	8,829295867	8,139432301
1993	1193143725,81	292973715,65	9,076692762	8,466828659
1994	1875495859,62	435337192,47	9,27311611	8,638825772
1995	4195986734,51	921043803,42	9,622834107	8,964280285
1996	8414644540,45	2225453932,58	9,925035775	9,347418609
1997	16221447100,99	4442743929,36	10,21008959	9,647651282
1998	30529567358,81	8907268111,81	10,48472065	9,949744525
1999	50245806681,00	18026113607,19	10,70109982	10,2559021
2000	83231364317,43	30950979456,59	10,92028701	10,4906744
2001	113640665177,72	51886068898,91	11,05553377	10,71505077
2002	190465627391,27	80112430747,92	11,27981661	10,90369991
2003	291168072017,96	114657013877,55	11,46414375	11,05940063
2004	391233819428,31	128786173515,98	11,59243639	11,10986924
2005	461919308902,18	138744133903,13	11,66456612	11,14221463
2006	515473556075,20	156744957923,01	11,71220639	11,19519358
2007	803800376647,83	191010357815,44	11,90514821	11,28105692
2008	884905336322,87	202661434977,58	11,94689681	11,30677111

Not: Veriler TÜİK ten alınmış olup Log değerleri Bilgisayar yardımıyla hesaplanılmıştır.

Ek 4: GSMH Deflatörü

	EK - 4	
Yıllar	GSMH DEFALATÖRÜ %	DEFALTÖR
1980	89,6	0,896
1981	44,3	0,443
1982	28,3	0,283
1983	26	0,26
1984	48,5	0,485
1985	52,9	0,529
1986	35,6	0,356
1987	33,5	0,335
1988	69,7	0,697
1989	75,5	0,755
1990	57,6	0,576
1991	59,2	0,592
1992	63,5	0,635
1993	67,4	0,674
1994	107,3	1,073
1995	87,2	0,872
1996	78	0,78
1997	81,2	0,812
1998	75,3	0,753
1999	55,8	0,558
2000	50,9	0,509
2001	55,3	0,553
2002	44,4	0,444
2003	22,5	0,225
2004	9,5	0,095
2005	5,3	0,053
2006	11,7	0,117
2007	6,2	0,062
2008	11,5	0,115

Not: 1980–2005 verileri aşağıdaki adresten derlenmiş olup, 2006-2007-2008 yılları verileri TÜİK'ten alınmıştır.

Kaynak: 1980-2005 http://www.muhasabat.gov.tr.mbulten/24_05but.php,(Erişim Tarihi: 15.06.2009)

ÖZGEÇMİŞ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	İbrahim ÖZMEN			
Doğum Yeri:	Artvin			
Doğum Tarihi:	20.02.1983			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Gazi İlk Öğretim Okulu	5 yıllık	Artvin	1995
Ortaöğretim	Gazi İlk Öğretim Okulu	3 yıllık	Artvin	1998
Lise	Artvin Yabancı Dil Ağırlıklı Lise	4 yıllık (T.M)	Artvin	2001
Lisans	Selçuk Üniversitesi	İktisat (4+1)	Konya	2006
Yüksek Lisans	---			
Becerileri:				
İlgi Alanları:	Kitap, Yabancı Dil, Hukuk			
İş Deneyimi:	2 yıl meslek Yüksek Okulu Ücret Karşılığı Ders verme, Devam eden Gelir İdaresi Başkanlığı Memuriyeti			
Aldığı Ödüller:	---			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof.Dr. Remzi Duran Yrd. Doç. Dr. Haldun SOYDAL Yrd. Doç. Dr. Murat Çetinkaya Doç. Dr. İlknur Uysal			
Tel:	05336410733			
E-Posta:	İbrahimozen08@gmail.com			
Adres	Nişantaşı Cad. Hulusi Balbay sok. Zülfikar Sit. A blok No 17 Kat 3/6 Selçuklu/ KONYA			